

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАРАШ ЛЕОНІД ЄВГЕНІЙОВИЧ

УДК 343.98

ДИСЕРТАЦІЯ

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННИХ ДІЙ З ДОКУМЕНТАМИ
НА ПЕРЕКАЗ, ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ ТА ІНШИМИ ЗАСОБАМИ
ДОСТУПУ ДО БАНКІВСЬКИХ РАХУНКІВ, ЕЛЕКТРОННИМИ
ГРОШИМА, ОБЛАДНАННЯМ ДЛЯ ЇХ ВИГОТОВЛЕННЯ**

Галузь знань 08 «Право»

Спеціальність 081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Л. Є. Бараш

Науковий керівник:
Степанюк Руслан Леонтійович,
доктор юридичних наук, професор

Харків - 2024

АНОТАЦІЯ

Бараш Л. Є. Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань 08 – Право). – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. – Харків, 2024.

У дисертації розроблено криміналістичну методику розслідування окремого виду злочину, передбаченого ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення».

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано визначення поняття криміналістичної характеристики цього виду злочину як сукупності узагальнених відомостей про вагомі для криміналістичної методики його ознаки, визначеної на підставі аналізу слідчої та судової практики і призначеної для використання в його розкритті та розслідуванні. До структури криміналістичної характеристики віднесено типові відомості про предмет, спосіб злочину та його зв'язки з іншими кримінальними правопорушеннями, слідову картину (типові сліди й обстановку (умови) вчинення злочину) й особу злочинця. Удосконалено криміналістичну класифікацію предмета злочину, передбаченого ст. 200 КК України, яким можуть бути документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків та електронні гроші. З криміналістичної точки зору всі ці предмети в матеріальному сенсі є документами. За призначенням їх варто розподілити на платіжні інструменти й електронні гроші, а за формою – на паперові й електронні документи.

Наголошено, що ключовим елементом криміналістичної характеристики

досліджуваного виду злочину є спосіб його вчинення. Різноманіття таких способів потребує формування їх криміналістичної класифікації залежно від етапу протиправної діяльності (підготовка, вчинення, приховування) і типізації прийомів та операцій, які застосовують правопорушники щодо певних різновидів платіжних засобів. За результатами узагальнення матеріалів слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про незаконні дії з платіжними засобами виокремлено типові способи підготовки до їх підробки, використання, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збуту, а також незаконного використання електронних грошей. Щодо безпосереднього вчинення злочину типізовано способи підробки паперових платіжних документів, пластикових платіжних карток та електронних платіжних інструкцій. Крім того, визначено типові способи використання підроблених платіжних засобів у банкоматах, торгівельних мережах й електронних платіжних сервісах, а також способи незаконних дій з електронними грошима. Наведено типові прийоми й операції з приховування незаконних дій з платіжними засобами.

Розвинуто наукові положення теорії криміналістичної методики щодо ролі злочину, передбаченого ст. 200 КК України, в структурі таких технологій злочинної діяльності, як шахрайства з платіжними картками, шахрайства у сфері підприємництва, шахрайства у кіберсфері; розкрадання коштів працівниками банків і бюджетних установ; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); легалізація (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом; шахрайства з фінансовими ресурсами та інші зловживання з кредитами у банківській сфері. Допоміжна роль незаконних дій з платіжними засобами у злочинних технологіях полягає у сприянні вчиненню основного злочину. Підроблені платіжні засоби в механізмі всієї технології злочинної діяльності використовуються насамперед як засоби й інструменти, за допомогою яких зловмисники одержують доступ до фінансових рахунків, надають видимість правомірності розрахункам, забезпечують швидкий рух коштів по рахункам, відмивають злочинні доходи тощо.

Аналіз практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, надав підстави визначити характеристику їх слідової картини в матеріальному, віртуальному та соціальному середовищах. У матеріальному середовищі це сліди-відображення на предметах злочину, заготовки для виготовлення підроблених платіжних засобів і залишки, засоби, що використовувались для вчинення злочину, сліди людини на місці події та інших об'єктах й електронні носії інформації. Типові сліди у віртуальному середовищі розташовані на вилучених під час розслідування носіях комп'ютерної інформації або у вигляді віддалених даних: файли електронних платіжних засобів, програмне забезпечення, інформація, розташована на веб-сайтах, текстові та графічні повідомлення учасників події в системах обміну повідомленнями, інші файли документів, таблиць, графічні тощо. Типові сліди в соціальному середовищі являють собою відображення в пам'яті очевидців та інших осіб.

Доведено, що в основу криміналістичної класифікації осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами, насамперед варто закладати професійне становище правопорушника, що зумовлює його можливості по доступу до платіжних засобів, та характер його навичок з виконання певних незаконних дій із ними. У зв'язку з цим запропоновано наступну криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами: банківські працівники; сторонні особи, які систематично замаються підробленням платіжних карток; особи, які вчинили злочин за збігом обставин отриманого випадкового доступу до платіжного засобу; особи, які систематично надають послуги з обігу електронних грошей; учасники організованих груп, злочинних організацій, які виконують відповідні ролі в технологіях злочинної діяльності. За соціально-демографічними ознаками досліджуваній вид злочину переважно вчиняють чоловіки, громадяни України, які мають вищу освіту, раніше не були судимі і не зловживають алкоголем і наркотиками.

Визначено, що способи перевірки отриманої інформації про злочин,

передбачений ст. 200 КК України, на початку кримінального провадження насамперед визначаються залежно від типових ситуацій практичної діяльності, які, в свою чергу, формуються з урахуванням зв'язку цього злочину з іншими кримінальними правопорушеннями та залежать від джерела первісних даних і обсягу відомостей про обставини події. На цій підставі типізовано слідчі ситуації, які виникають в момент надходження до правоохоронного органу інформації про подію: під час досудового розслідування основного злочину виявляється, що було використано підроблені платіжні засоби; факт ймовірних незаконних дій з платіжними засобами виявляється одночасно із обставинами основного злочину; правоохоронний орган отримує інформацію щодо підроблення або використання підроблених платіжних засобів та інші незаконні дії, передбачені диспозицією ст. 200 КК України, без відомостей щодо наявності іншого кримінального правопорушення. Джерелами первісних даних про подію злочину є заяви чи повідомлення фізичних або юридичних осіб, матеріали раніше розпочатих кримінальних проваджень і рапорти працівників правоохоронних органів.

Удосконалено криміналістичну систему обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, залежно від елементів предмета доказування, а саме щодо події злочину (предмета, способу, обстановки, інших обставин), суб'єкта злочину (винуватості обвинуваченого, форми вини, мети, мотиву, обставин, які характеризують особу обвинуваченого) та інших обставин (виду і розміру заподіяної шкоди, зв'язку незаконних дій з платіжними засобами з іншими кримінальними правопорушеннями, ознак повторності, попередньої змови групою осіб, обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, тощо).

Дістало подальшого розвитку теоретичне обґрунтування типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, залежно від інформації про особу ймовірного правопорушника, а в якості додаткової ознаки – відомостей про характер події злочину. За цими підставами визначено й охарактеризовано наступні слідчі ситуації: 1) особа

була затримана під час підготовки або безпосереднього вчинення незаконних дій з пластиковою платіжною картою (картками); 2) досудове розслідування розпочато за фактом незаконного використання підроблених платіжних засобів. Особа правопорушника невідома; 3) під час розслідування іншого злочину було встановлено факт (факти) використання підроблених засобів доступу до банківських рахунків; 4) досудове розслідування розпочато за фактом незаконних дій з електронними грошима; 5) під час досудового розслідування основного злочину було виявлено незаконні дії з електронними грошима.

Удосконалено типізацію слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, залежно від обраної стороною захисту позиції щодо повідомленої підозри, а також врахування результатів, одержаних слідством на початковому етапі. У зв'язку з чим визначено типові слідчі ситуації, коли підозрюваний визнає вину та співпрацює зі слідством, є достатньо доказів щодо обставин злочину, і коли підозрюваний заперечує свою винуватість у вчиненні злочину, а доказова база у кримінальному провадженні потребує суттєвого доповнення. На підставі аналізу теоретичних засад криміналістичного вчення про тактичні операції, а також потреб практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, розкрито зміст універсальної типової тактичної операції «Документ» і ситуаційно-зумовлених тактичних операцій «Співучасники» та «Нейтралізація протидії розслідуванню». Удосконалено тактику проведення огляду предмета злочину, фінансових документів і комп'ютерних даних, з ним пов'язаних, деяких інших різновидів документів і речей під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Охарактеризовано тактичні особливості підготовки до слідчого огляду, специфіку використання засобів і методів дослідження пластикових платіжних карток, комп'ютерної техніки та інших цифрових пристроїв, у тому числі смартфонів, паперових документів.

Удосконалено тактичні особливості допиту свідків і підозрюваних, зокрема визначено коло осіб, які підлягають допиту, заходи з підготовки до проведення допиту й застосування тактичних прийомів допиту в

безконфліктній та конфліктній ситуації. Сформульовано рекомендації щодо таких підготовчих заходів як вивчення матеріалів кримінального провадження, визначення предмета допиту кожної категорії допитуваних осіб (свідків і підозрюваних), визначення послідовності проведення допитів, вивчення особистості допитуваного, визначення часу проведення слідчої (розшукової) дії, обрання тактичних прийомів, визначення кола учасників і складання плану допиту. Серед тактичних прийомів, які можуть бути ефективними під час допиту, залежно від типових тактичних ситуацій (безконфліктної або конфліктної) виокремлено прийоми встановлення психологічного контакту, актуалізації (освіження) пам'яті, деталізація показань, виявлення та аналіз протиріч у показаннях, демонстрація подальших намірів слідства та роз'яснення можливостей експертних досліджень, викриття неправди і переконання допитуваного у невідповідності зайнятої позиції.

Дістали подальшого розвитку науково-практичні рекомендації щодо залучення спеціалістів у галузі банківської діяльності, кіберфахівців і технічних фахівців, які обслуговують електронні платіжні системи, спеціалістів-криміналістів до проведення процесуальних дій на стадії досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Розкрито типові завдання й особливості підготовки об'єктів для проведення почеркознавчої, комп'ютерно-технічної експертизи, а також технічної експертизи документів.

Ключові слова: використання електронних грошей, використання підроблених документів, докази, досудове розслідування, електронні документи, економічна злочинність, запобігання злочину, злочинність, криміналістика. криміналістичне дослідження документів, криміналістична методика, кримінальне провадження, кримінальний процес, криміналістична характеристика, методика розслідування кримінальних правопорушень, підробка, підробка документів, підробка банківських карток, розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, слідча ситуація, спеціальні знання, судова експертиза, спосіб вчинення злочину, тактична операція, цифрова криміналістика.

SUMMARY

Barash L. E. Methods of investigation of illegal actions with transfer documents, payment cards and other means of access to bank accounts, electronic money, equipment for their production

PhD thesis by the specialty 081 "Law" (Field of Study 08 Law). – National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine. – Kharkiv, 2024.

The dissertation developed a forensic methodology for the investigation of a particular type of crime provided for by Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal actions with transfer documents, payment cards and other means of access to bank accounts, electronic money, equipment for their production".

Based on the results of the research, the definition of the concept of forensic characteristics of this type of crime as a set of generalized information about its characteristics, determined on the basis of the analysis of investigative and judicial practice and intended for use in its disclosure and investigation, is substantiated. The structure of forensic characteristics includes typical information about the subject, the method of the crime and its connections with other criminal offenses, the trace pattern (typical traces and the environment (conditions) of the crime) and the identity of the criminal. The criminological classification of the subject of the crime provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, which can be transfer documents, payment cards, other means of access to bank accounts and electronic money. From a forensic point of view, all these items are documents in a material sense. According to their purpose, they should be divided into payment instruments and electronic money, and according to their form, they should be divided into paper and electronic documents.

It is emphasized that the key element of the forensic characteristics of the investigated type of crime is the method of its commission. The variety of such methods requires the formation of their forensic classification depending on the stage of illegal activity (preparation, commission, concealment) and typification of

methods and operations used by offenders in relation to certain types of payment means. Based on the results of summarizing the materials of investigative and judicial practice in criminal proceedings on illegal actions with means of payment, typical methods of preparation for their forgery, use, acquisition, storage, transportation, forwarding and sale, as well as illegal use of electronic money, have been identified. As for the direct commission of the crime, methods of forging paper payment documents, plastic payment cards and electronic payment instructions have been typified. In addition, typical methods of using counterfeit payment instruments in ATMs, trading networks and electronic payment services, as well as methods of illegal actions with electronic money, are defined. Typical methods and operations for concealing illegal actions with means of payment are given.

The scientific provisions of the theory of forensic methodology have been developed regarding the role of the crime provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, in the structure of such technologies of criminal activity as fraud with payment cards, fraud in the field of entrepreneurship, fraud in the cyber sphere; embezzlement of funds by employees of banks and budget institutions; tax evasion, fees (mandatory payments); legalization (laundering) of criminally obtained funds; fraud with financial resources and other credit abuses in the banking sector. The auxiliary role of illegal actions with means of payment in criminal technologies is to facilitate the commission of the main crime. Counterfeit means of payment in the mechanism of the entire technology of criminal activity are primarily used as means and tools by which criminals gain access to financial accounts, give the appearance of legality to calculations, ensure the rapid movement of funds on accounts, launder criminal proceeds, etc.

Analysis of the practice of investigation of crimes provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, provided grounds for determining the characteristics of their trace picture in material, virtual and social environments. In the material environment, these are traces-reflections on the objects of the crime, blanks for the manufacture of counterfeit means of payment and remnants, means used to commit the crime, traces of a person at the scene of the incident and other objects, and

electronic media. Typical traces in the virtual environment are located on computer media seized during the investigation or in the form of remote data: files of electronic payment instruments, software, information located on websites, text and graphic messages of event participants in messaging systems, others files of documents, tables, graphics, etc. Typical traces in the social environment are a reflection in the memory of eyewitnesses and other persons.

It has been proven that the basis of the criminalistic classification of persons who commit illegal acts with means of payment is, first of all, the professional position of the offender, which determines his ability to access means of payment, and the nature of his skills in performing certain illegal acts with them. In this regard, the following forensic classification of persons who commit illegal acts with means of payment is proposed: bank employees; outsiders who systematically engage in forgery of payment cards; persons who committed a crime due to the coincidence of the circumstances of accidental access to the means of payment; persons who systematically provide electronic money circulation services; members of organized groups, criminal organizations, who perform relevant roles in the technologies of criminal activity. According to socio-demographic characteristics, the studied type of crime is mainly committed by men, citizens of Ukraine who have a higher education, have not been convicted before and do not abuse alcohol and drugs.

It was determined that the methods of checking the received information about the crime provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, at the beginning of criminal proceedings are primarily determined depending on typical situations of practical activity, which, in turn, are formed taking into account the connection of this crime with other criminal offenses and depend on the source of initial data and the amount of information about the circumstances of the event. On this basis, the investigative situations that arise when the law enforcement agency receives information about the event are typified: during the pre-trial investigation of the main crime, it turns out that counterfeit means of payment were used; the fact of alleged illegal actions with means of payment is revealed at the same time as the circumstances of the main crime; the law enforcement agency receives information

about forgery or use of counterfeit means of payment and other illegal actions provided for by the disposition of Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, without information on the existence of another criminal offense. Sources of initial data on the occurrence of a crime are complaints or reports of individuals or legal entities, materials of previously initiated criminal proceedings and reports of law enforcement officers.

The forensic system of the circumstances to be established during the investigation of the crime provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, depending on the elements of the subject of proof, namely, regarding the event of the crime (object, method, situation, other circumstances), the subject of the crime (guilt of the accused, form of guilt, purpose, motive, circumstances characterizing the person of the accused) and others circumstances (type and amount of damage caused, connection of illegal actions with means of payment to other criminal offenses, signs of repetition, prior collusion by a group of persons, circumstances that mitigate and aggravate punishment, etc.).

The theoretical justification of the typification of investigative situations of the initial stage of the investigation of crimes provided for by Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, depending on the information about the identity of the alleged offender, and as an additional sign - information about the nature of the crime event. On these grounds, the following investigative situations were determined and characterized: 1) a person was detained while preparing or directly committing illegal actions with a plastic payment card(s); 2) a pre-trial investigation has been initiated on the fact of the illegal use of counterfeit means of payment. The identity of the offender is unknown; 3) during the investigation of another crime, the fact (facts) of the use of forged means of access to bank accounts was established; 4) a pre-trial investigation has been initiated on the fact of illegal actions with electronic money; 5) during the pre-trial investigation of the main crime, illegal actions with electronic money were discovered.

The typification of investigative situations of the further stage of the investigation of the crime provided for by Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine,

depending on the position chosen by the defense regarding the reported suspicion, as well as taking into account the results obtained by the investigation at the initial stage. In connection with this, typical investigative situations have been defined when the suspect pleads guilty and cooperates with the investigation, there is sufficient evidence regarding the circumstances of the crime, and when the suspect denies his guilt in committing the crime, and the evidence base in criminal proceedings requires significant addition. Based on the analysis of the theoretical foundations of the forensic science of tactical operations, as well as the needs of the practice of investigating crimes, provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine, the content of the universal typical tactical operation "Document" and the situational tactical operations "Accomplices" and "Neutralization of opposition to the investigation" are disclosed. The tactics of conducting an inspection of the subject of the crime, financial documents and computer data related to it, some other types of documents and things during the investigation of crimes provided for by Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine. The tactical features of preparation for an investigative review, the specifics of the use of means and methods of researching plastic payment cards, computer equipment and other digital devices, including smartphones, paper documents, are characterized.

The tactical features of questioning witnesses and suspects have been improved, in particular, the circle of persons to be questioned, measures for preparation for interrogation and the use of tactical interrogation techniques in non-conflict and conflict situations have been determined. Recommendations have been formulated for such preparatory measures as studying the materials of criminal proceedings, determining the subject of interrogation of each category of interrogated persons (witnesses and suspects), determining the sequence of interrogations, studying the identity of the interrogated person, determining the time of investigative (search) action, choosing tactical methods, determining the circle of participants and drawing up an interrogation plan. Among the tactical techniques that can be effective during interrogation, depending on the typical tactical situations (non-conflict or conflict), the techniques of establishing psychological contact, updating (refreshing)

memory, detailing testimony, identifying and analyzing contradictions in testimony, and demonstrating the further intentions of the investigation are distinguished. and clarifying the possibilities of expert research, exposing untruths and convincing the interrogated person of the unprofitability of the position taken.

The scientific and practical recommendations regarding the involvement of specialists in the field of banking, cyber specialists and technical specialists who serve electronic payment systems, forensic specialists in conducting procedural actions at the stage of pre-trial investigation of crimes provided for in Art. 200 of the Criminal Code of Ukraine. Typical tasks and peculiarities of the preparation of facilities for handwriting, computer and technical examination, as well as technical examination of documents are revealed.

Keywords: use of electronic money, use of forged documents, evidence, pretrial investigation, electronic documents, economic crime, crime prevention, crime, criminology, forensic investigation of documents, forensic methodology, criminal proceedings, criminal process, forensic characteristics, method of investigation of criminal offenses, forgery, forgery of documents, forgery of bank cards, investigation of criminal offenses in the field of economic activity, investigative situation, special knowledge, forensic examination, method of committing a crime, tactical operation, digital forensics.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бараш Л. Є. Процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 262–268. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-262-268.

2. Бараш Л. Є. Аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 4 (22). С. 20–29. DOI: 10.34015/2523-4552.2022.4.02.

3. Бараш Л. Є. Організаційні й тактичні особливості розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України. *Наше право*. 2022. № 2. С. 216–222. DOI: 10.32782/NP.2022.2.31.

4. Бараш Л. Є. Структура криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 2 (101) Ч. 1. С. 175–184. DOI: 10.32631/v.2023.2.16.

5. Бараш Л. Є. Тактика огляду під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 178–184. DOI: 10.32782/EP.2023.2.29.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Бараш Л. Є. Стан розвитку криміналістичного дослідження почергових об'єктів. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження : матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), Л. В. Могілевський, М. Г. Щербаковський*. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 84–85.

7. Бараш Л. Є. Предмет і засоби злочину, передбаченого ст. 200 КК України: криміналістичний аналіз. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.)*. Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 352–354.

8. Бараш Л. Є. Значення спеціальних знань у розслідуванні злочинів,

передбачених ст. 200 КК України. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 30 вер. 2022 р.)*. Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 134–139.

9. Бараш Л. Деякі проблемні питання проведення експертизи під час розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л.Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105 річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023)*. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, 2023. С. 60–62.

10. Бараш Л. Є. Особливості тактики допиту на стадії досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 09 черв. 2023 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук*. Харків : НДІ ППСН, 2023. С. 28–31.

11. Бараш Л. Є. Особливості проведення окремих процесуальних дій під час вилучення та огляду документів у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023)*. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 83–86.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ....	26
1.1. Поняття та структура криміналістичної характеристики злочину.....	26
1.2. Предмет і засоби вчинення злочину.....	38
1.3. Типові способи злочину.....	52
1.4. Зв'язки з іншими кримінальними правопорушеннями, слідова картина й особа правопорушника.....	80
Висновки до розділу 1.....	93
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ І ПОДАЛЬШОМУ ЕТАПАХ	96
2.1. Початок кримінального провадження й обставини, які підлягають з'ясуванню.....	96
2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування.....	110
2.3. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування й тактичні операції.....	125
Висновки до розділу 2.....	139
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ.....	142
3.1. Вилучення та огляд документів.....	142
3.2. Тактика допиту.....	157
3.3. Використання спеціальних знань.....	175
Висновки до розділу 3.....	192
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	201
ДОДАТКИ.....	235

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Протидія злочинності у сфері господарської діяльності залишається актуальним напрямом роботи правоохоронних органів. У структурі технологій злочинної діяльності у сфері економіки правопорушники активно використовують незаконні дії з документами переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, відповідальність за які передбачена ст. 200 КК України. За даними офіційної статистики до повномасштабного російського вторгнення на територію України спостерігалась стійка тенденція до поступового зростання кількості таких посягань. Зокрема у 2018 році було обліковано 604 кримінальних провадження за цієї статтею КК України, у 2019 році – 697 проваджень, у 2020 році – 724 провадження, у 2021 – 1577 проваджень. У 2022 році відбулось зниження до 933 облікованих проваджень, але враховуючи умови війни і нові виклики, вочевидь немає підстав констатувати зміну тенденції, й незаконні дії з платіжними засобами залишаються широко поширеним видом злочину у сфері господарської діяльності.

Разом з цим аналіз слідчої та судової практики показує, що слідчі та прокурори відчують певні труднощі під час досудового розслідування цього виду злочину, особливо, коли його предметом виступають банківські документи в електронній формі, платіжні картки й електронні гроші. Вказані обставини вимагають періодичного оновлення методико-криміналістичних рекомендацій з розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

Загальні теоретичні положення криміналістичної методики досліджували В. П. Бахін, В. А. Журавель, І. І. Когутич, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, В. В. Тіщенко, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші вітчизняні науковці. Проблематика формування та реалізації методик розслідування економічних злочинів була предметом наукових досліджень

А. Ф. Волобуєва, В. П. Корж, Г. А. Матусовського, В. В. Лисенка, О. В. Пчеліної, О. В. Самойленко, Р. Л. Степанюка, С. С. Чернявського та інших авторів.

На монографічному рівні науковці досліджували питання розслідування незаконних дій із документами в механізмі економічних злочинів (І. М. Осика, 2007), криміналістичного забезпечення обігу розрахункових документів у банківській сфері (І. І. Попович, 2007), розслідування шахрайств у сфері функціонування електронних розрахунків (А. І. Анапольська, 2010) та з використанням електронно-обчислювальної техніки (Т. В. Коршикова, 2021), методики розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток (А. В. Реуцький, 2011), криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою цифрових технологій (О. В. Шведова, 2006), організаційних і методичних засад судової технічної експертизи документів (С. Й. Гонгало, 2013), використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення (Н. В. Копча, 2022). Крім того, проблематику підробки та використання підроблених платіжних засобів фрагментарно розглядали й інші дослідники в контексті методик розслідування розкрадань, шахрайств, ухилень від сплати податків, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, службового підроблення, інших видів і груп кримінальних правопорушень проти власності, у сфері господарської, службової діяльності тощо.

Разом з цим на даний час значна частина сформульованих науковцями теоретичних положень і практичних рекомендацій застаріла, чимало стверджень є дискусійними і потребують подальшого розвитку. Це пов'язано з бурхливим розвитком технологій, які застосовуються у документообігу в цілому та платіжних системах зокрема, мінливістю регулятивного законодавства, трансформацією механізмів злочинної діяльності. Потребує формування сучасна криміналістична методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх

виготовлення.

Таким чином вагомість вищевказаних проблем, необхідність їх наукового осмислення, недостатність комплексних монографічних досліджень з питань методики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, визначають актуальність обраної теми та потребу її ґрунтовного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалась у відповідності до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, пріоритетного напрямку «Правові механізми забезпечення і захисту прав і свобод людини», «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» на 2021–2025 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, а також за тематичним планом науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (номер державної реєстрації теми 0123U101884).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 22 грудня 2021 року, протокол № 16.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення криміналістичної методики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення».

Для досягнення цієї мети у науковій роботі були поставлені такі завдання:

- визначити поняття та структуру криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України;
- розробити криміналістичну класифікацію предмета злочину,

передбаченого ст. 200 КК України;

- створити криміналістичну класифікацію способів злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- надати характеристику слідової картини незаконних дій з платіжними засобами;

- сформувати криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами;

- запропонувати способи перевірки отриманої інформації про злочин, передбачений ст. 200 КК України;

- систематизувати обставини, які підлягають встановленню під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- удосконалити тактику огляду платіжних засобів, фінансових документів і комп'ютерних даних під час досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- надати практичні рекомендації щодо тактики допиту свідків і підозрюваних у кримінальному провадженні про злочин, передбачений ст. 200 КК України

- з'ясувати роль злочину, передбаченого ст. 200 КК України, в структурі технологій злочинної діяльності;

- здійснити типізацію слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- удосконалити типізацію слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- розвинути теоретичні та практичні положення і рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у зв'язку із досудовим розслідуванням злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

Предметом дослідження є методика розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ,

платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення».

Методи дослідження. В процесі дослідження було застосовано комплекс методів пізнання, що забезпечує достовірність отриманих результатів і висновків. У цілому дослідження проблем методики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, здійснювалось з використанням діалектичного методу та системного підходу, що дозволило розглянути в єдності зміст і форму всіх складових елементів цієї окремої криміналістичної методики. Також було використано окремі методи пізнання: формально-логічний, за допомогою якого було визначено поняття та структуру криміналістичної характеристики злочину, систематизовано обставини, які підлягають встановленню під час розслідування, типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування, визначено предмет допиту підозрюваних і свідків (підрозділи 1.1., 2.1, 2.2., 2.3., 3.2.); аналіз і синтез, що дозволило виявити і вивчити будову окремих складових механізму вчинення та процесу розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, та створити загальне цілісне уявлення них (підрозділи 1.1., 1.2., 1.3., 1.4., 2.1., 2.2., 2.3.); індукція, дедукція й аналогія – для формування умовиводів щодо елементів криміналістичної характеристики досліджуваного виду злочину, алгоритмів дій слідчого в типових ситуаціях практичної діяльності (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.2., 2.3, 3.1, 3.2, 3.3); узагальнення та моделювання, що дозволило визначити типові ознаки криміналістичної характеристики злочину, типізувати слідчі ситуації, що складаються на різних етапах розслідування і під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, слідчі версії й тактичні операції (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2., 2.3, 3.1, 3.2); порівняльно-правовий і логіко-нормативний методи дозволили дослідити окремі проблеми правового регулювання господарської діяльності, пов'язаної з наданням платіжних послуг, кримінальної відповідальності за незаконні дії з платіжними засобами, стадії досудового розслідування в кримінальному процесі та судово-експертної діяльності, що має безпосереднє відношення до методики розслідування

злочинів, передбачених ст. 200 КК України (підрозділи 1.1., 2.1., 3.1., 3.2., 3.3); опитування, анкетування, збір і вивчення статистичної інформації надало можливість зібрати емпіричні дані щодо сучасного стану розслідування злочинів, пов'язаних із незаконними діями з платіжними засобами, виявити типові ознаки механізму вчинення цього виду злочину та процесу їх розслідування (підрозділи 1.1., 1.2., 1.3, 1.4., 2.1., 2.2., 2.3, 3.1., 3.2., 3.3).

Теоретичні основи положень, розглянутих у дисертації, закладені у вивчених наукових працях з криміналістики та судової експертизи, кримінального права, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, економічної теорії та фінансової науки. Отримані наукові результати ґрунтуються на положеннях Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, інших законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення й узагальнення матеріалів 120 кримінальних проваджень про злочини, передбачені ст. 200 КК України, 80 висновків судових експертиз щодо дослідження підроблених платіжних засобів, а також підсумки анкетування 100 слідчих і прокурорів, які брали участь у розслідування цього виду злочинів. Також використовувався особистий досвід роботи автора як судового експерта у галузі почеркознавчої експертизи і технічної експертизи документів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні монографічним дослідженням проблем розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Сформовані в ній висновки і практичні рекомендації характеризується елементами наукової новизни:

вперше:

— сформовано структуру й обґрунтовано визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України, як сукупності узагальнених відомостей про вагомі для криміналістичної методики ознаки цього виду злочину, визначеної на підставі аналізу слідчої та

судової практики і призначеної для використання в його розкритті та розслідуванні;

- надано характеристику слідової картини незаконних дій з платіжними засобами в матеріальному, віртуальному та соціальному середовищах;

удосконалено:

- криміналістичну класифікацію предмета злочину, передбаченого ст. 200 КК України, за призначенням (платіжні інструменти й електронні гроші) та за формою (паперові й електронні документи);

- криміналістичну класифікацію способів злочину, передбаченого ст. 200 КК України, за змістом протиправної діяльності й залежно від її етапів, а також типізацію прийомів та операцій які застосовують правопорушники щодо певних різновидів платіжних засобів;

- криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами;

- способи перевірки отриманої інформації про злочин, передбачений ст. 200 КК України, на початку кримінального провадження залежно від типових ситуацій практичної діяльності;

- систематизацію обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- тактику огляду платіжних засобів, фінансових документів і комп'ютерних даних під час досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України;

- тактику допиту свідків і підозрюваних у кримінальному провадженні про злочин, передбачений ст. 200 КК України, в безконфліктних і конфліктних ситуаціях;

дістали подальшого розвитку:

- наукові положення теорії криміналістичної методики щодо допоміжної ролі злочину, передбаченого ст. 200 КК України, в структурі таких технологій злочинної діяльності, як шахрайства з платіжними картками, шахрайства у сфері підприємництва та у кіберсфері; розкрадання коштів працівниками банків

і бюджетних установ; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); легалізація (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом; шахрайства з фінансовими ресурсами та інші зловживання з кредитами у банківській сфері;

– типізація слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, залежно від наявності інформації про особу ймовірного правопорушника та відомостей про характер події в цілому;

– типізація слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, залежно від обраної стороною захисту позиції щодо повідомленої підозри, а також врахування результатів, одержаних слідством на початковому етапі;

– теоретичні положення та практичні рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, у формі залучення спеціалістів і експертів.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації теоретичні положення та рекомендації прикладного характеру можуть бути використані у:

– *науково-дослідній діяльності* для подальшого удосконалення запропонованої окремої криміналістичної методики і розроблення інших методик розслідування кримінальних правопорушень проти власності та у сфері господарської діяльності (*акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 11 січня 2023 року*);

– *практичній діяльності* з досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням платіжних засобів;

– *освітньому процесі* закладів вищої освіти під час викладання криміналістики та інших навчальних дисциплін, присвячених протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із використанням платіжних засобів, а також у підготовці відповідних підручників, посібників, poradників, навчально-методичних розробок (*акт впровадження Харківського*

національного університету внутрішніх справ від 27 грудня 2023 року).

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в науковій праці результати, отримані дисертантом самостійно. Ідеї або розробки співавторів наукових публікацій в дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації оприлюднювались на міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики» з нагоди 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і з нагоди 105 річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19 травня 2023 року), «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (м. Харків, 10 листопада 2023 року); всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє» (Харків, 10 грудня 2021 року), «Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики» (Харків, 30 вересня 2022 року), «Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття» (Харків, 09 червня 2023 року) та круглому столі «Проблеми теорії та практики кримінального провадження» (м. Харків, 17 червня 2021 року).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 5 наукових статей у фахових виданнях з юридичних наук і 6 публікацій тез доповідей на науково-практичних конференціях, в яких висвітлено основні положення наукового дослідження.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 4 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінок, з яких 12 сторінок анотації, 183 сторінки основного тексту, 34 сторінок списку використаних джерел, який складається з 293 найменувань, та 12 сторінок додатків.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНУ

1.1. Поняття та структура криміналістичної характеристики злочину

Серед теоретичних засад криміналістичної методики категорія криміналістичної характеристики злочинів є широко відомою. Приблизно з середини 1970-х років розділи щодо криміналістичної характеристики певного виду або групи злочинів поступово стали частиною більшості окремих криміналістичних методик. Це пов'язано з надзвичайною популярністю криміналістичної характеристики в наукових дослідженнях, в результаті чого було всебічно проаналізовано її зміст і обґрунтовано суттєве значення насамперед як основи для формування методико-криміналістичних рекомендацій.

До цього часу серед науковців немає єдності з приводу поняття та практичного значення криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, її структури та рівнів побудови.

Як відзначив С.С. Чернявський, концептуальні погляди на сутність, зміст та значення категорії «криміналістична характеристика злочинів» для криміналістичної науки та правозастосовної практики неоднозначні та викликають запеклі дискусії [277, с. 145]. Ці дискусії стосуються практично всіх вагомих елементів досліджуваного феномену, зокрема визначення його поняття, рівнів побудови, внутрішньої структури, теоретичного і практичного значення тощо. Тому, розробляючи криміналістичну характеристику незаконних дій з платіжними засобами, зазначеними в диспозиції ст. 200 КК України, варто визначитись із основними концептуальними засадами її формування.

Стосовно визначення поняття криміналістичної характеристики злочину існує велика кількість різноманітних думок науковців, які вже неодноразово

узагальнювались і піддавались ретельному критичному аналізу. Але і зараз мало єдності з цього питання.

Наприклад, П. В. Берназ, проаналізувавши сучасні підходи вітчизняних криміналістів з цього приводу, вважає найбільш вдалим визначення криміналістичної характеристики злочинів, сформульоване ще за радянських часів Р. С. Белкіним, а саме – «це абстрактне наукове поняття, яке має для слідчого лише орієнтаційне значення і повинно включати в себе характеристику вихідної інформації, системи даних про спосіб вчинення та приховання злочину, типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотив і мету злочину, особу ймовірної жертви злочину та деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка)» [19, с. 38]. На нашу думку, таке поняття є застарілим, адже не відображає сутності досліджуваної категорії, а лише вміщує орієнтовний перелік можливих елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень.

Е. Оржинська вважає, що «криміналістична характеристика – це інформаційна система, що складається із криміналістично важливих і закономірно взаємозалежних ознак, виявлених у процесі узагальнення практики розслідування і досудового розгляду певної категорії кримінальних правопорушень і виражених у певній їх сукупності, виділеній відповідно до об'єктивних закономірностей» [170, с. 102]. У цьому визначенні не зовсім зрозумілим видається наведення об'єктивних закономірностей, які, на думку авторки, є підставою для формування сукупності елементів криміналістичної характеристики.

У цьому сенсі дещо більш вдалою, хоча і не бездоганною, видається думка М. В. Войчишеної, котра зазначила, що «криміналістична характеристика – це сукупність взаємопов'язаних типових характеристик і ознак окремого виду кримінального правопорушення, отриманих у результаті аналізу багаторічної судової та слідчої практики, які мають взаємопов'язані властивості та в сукупності є моделлю кримінального правопорушення» [53, с. 151]. У цьому визначенні, на наш погляд, не варто

розрізняти характеристики й ознаки окремого виду кримінального правопорушення, адже загальновизнано, що криміналістична характеристика є сукупністю саме його типових ознак.

Узагальнюючи наукові підходи до поняття криміналістичної характеристики злочинів Є. Д. Лук'янчиков слушно наголосив, що всім визначенням «більше чи менше притаманні такі ознаки, до яких звертаються автори при їх побудові, як: сукупність узагальнених відомостей про ознаки певного виду злочинів; установлення й урахування закономірних зв'язків між цими даними; призначеність для використання в розслідуванні конкретних видів злочинів» [150, с. 108]. Не заперечуючи першу та третю ознаки зауважимо, що притаманне багатьом точкам зору з приводу сутності криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень виокремлення обов'язковості визначення кореляційних зв'язків між усіма її елементами нам видається спірним, тому що встановити такі зв'язки можливо не завжди. У цьому питанні ми погоджуємось із думкою Р. Л. Степанюка, котрий підкреслив: «криміналістична характеристика певного виду або групи злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики. Вона являє собою систему даних про типові ознаки відповідної множини злочинів. Проте включати до її визначення як обов'язкової ознаки наявність статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами недоцільно, оскільки це суттєво звужує поняття, дозволяє ставити під сумнів можливість розроблення криміналістичних характеристик, а значить і існування цієї наукової категорії в понятійному апараті криміналістичної науки» [247, с. 178].

Таким чином вважаємо, що криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 200 КК України, є сукупністю узагальнених відомостей про вагомі для криміналістичної методики ознаки цього виду злочину, визначена на підставі аналізу слідчої та судової практики і призначена для використання в його розкритті та розслідуванні.

Значний плюралізм думок спостерігається й у питанні структурної побудови криміналістичної характеристики окремого виду кримінального

правопорушення.

Наприклад, П. В. Берназ визначив наступні елементи: 1) спосіб вчинення злочину; 2) спосіб приховання злочину, маскування; 3) типові матеріальні сліди злочину та вірогідні місця знаходження; 4) характеристика особи злочинця; 5) характеристика особи потерпілого; 6) обстановка злочину (місце, час) [20, с. 14]. О. В. Василюва-Корвацька вважає за доцільне включати до системи криміналістичної характеристики злочинів наступні елементи: 1) предмет злочинного посягання; 2) спосіб вчинення злочину; 3) слідову картину злочину; 4) характеристику злочинця [28, с. 75]. Є. Д. Лук'янчиков і В. Є. Лук'янчикова підтримують точку зору, що у криміналістичній характеристиці фактично мова йде про описування чотирьох сторін злочину: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб учинення злочину в широкому розумінні; 3) типову обстановку – «слідову картину» в широкій інтерпретації; 4) особу злочинця [149, с. 240].

Немає єдності серед науковців і щодо структури криміналістичних характеристик кримінальних правопорушень, які вчиняються шляхом підроблення чи використання підроблених документів.

Наприклад, І. М. Осика елементів криміналістичної характеристики підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва відніс документи як предмети і засоби вчинення злочинів, способи підроблення та використання документів та їх ознаки [171, с. 9–12], тобто фактично обмежився аналізом документів – предмета посягання, способів вчинення злочину та матеріальних слідів підробки.

А. В. Реуцький у криміналістичній характеристиці злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток виокремив спосіб, місце, час та обстановку вчинення злочинів, типові сліди та особу злочинця [214].

Н. В. Копча дослідила такі складові криміналістичної характеристики службового підроблення, як предмет посягання, особу правопорушника, типові способи, слідову картину та мотив вчинення злочину [114, с. 68–95].

Не дивлячись на деякі розбіжності у наукових підходах щодо структури

криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень спостерігається загальна тенденція щодо врахування певних важливих для пізнання сутності відповідного кримінального правопорушення й обрання засобів і методів його розслідування елементів, визначених з урахуванням кримінально-правової характеристики певного діяння, його механізму та процесуальних вимог щодо предмета доказування у кримінальному провадженні.

Тут варто зауважити, що оскільки злочин (кримінальне правопорушення) вивчають різні науки, то і відповідно існують його різні галузеві характеристики. В контексті побудови окремої криміналістичної методики необхідно розуміти зв'язки та відмінності між такими характеристиками, зокрема кримінально-правовою, кримінологічною, оперативно-тактичною та криміналістичною, а також визначитись із співвідношенням їхніх складових частин.

З приводу галузевих характеристик злочинів О. М. Литвинов зазначив: «Жодна з галузевих характеристик не здатна всебічно охопити ознаки, що мають важливе значення для організації та здійснення протидії злочинності. Відомості, наведені в цих характеристиках, не однопорядкові і не конкуруючі, хоча і досить близькі за суттю. Вони призначені для вирішення різних завдань і є складовими елементами різних систем, тому повинні бути досліджені паралельно і в комплексі» [144, с. 585]. Розвиваючи цю думку В. О. Малярова вказала, що до числа криміналістично значущих ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на підготовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак [155, с. 114].

Уявляється, що цілком правий В.М. Шевчук, котрий підкреслив, що кримінально-правова й криміналістична характеристики взаємопов'язані, проте вони є окремими різновидами характеристик кримінальних правопорушень, оскільки визначають самостійні напрями досліджень різних галузей знань,

мають свою предметну й об'єктну сферу дослідження. Кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення є своєрідним «зразком» для порівняння отриманих у результаті виявлення та розслідування (в результаті реалізації криміналістичної методики й здійсненні оперативно-розшукової діяльності) даних для встановлення наявності чи відсутності складу кримінального правопорушення [288, с. 256].

З вищевказаного доходимо до висновку, що з поміж галузевих характеристик кримінального правопорушення провідною є кримінально-правова, елементний склад якої є зразком для визначення структури інших характеристик, зокрема криміналістичної. Стосовно до окремого виду кримінальних правопорушень це означає, що специфіка відповідного складу правопорушення впливає як на обрання елементів його криміналістичної характеристики, так і на зміст більшості таких елементів.

Проте кримінально-правова характеристика є не єдиною основою для визначення структури криміналістичної характеристики окремого виду чи групи кримінальних правопорушень.

Ще однією вагомою основою є кримінальна процесуальна категорія обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Зв'язок криміналістичної характеристики злочину та предмета доказування у кримінальному провадженні настільки тісний, що деякі науковці заперечують доцільність формування криміналістичної характеристики взагалі, вважаючи цілковитою достатністю опису в криміналістичній методиці основних елементів предмета доказування за певною категорією кримінальних правопорушень.

Зазначена обставина зумовила потребу проведення ґрунтовних наукових досліджень, присвячених з'ясуванню співвідношення криміналістичної характеристики та предмета доказування. В результаті одного з таких досліджень О. В. Пчеліна з'ясувала: «Предмет доказування містить обставини, які слід встановити (завдання розслідування), а криміналістична характеристика вказує коло обставин, які могли мати місце в дійсності (визначає можливі варіанти здійснення злочинних дій). Таким чином,

криміналістична характеристика є інформаційною основою для здійснення доказування у конкретній кримінальній справі» [207, с. 9]. Таким чином багато складових частин предмета доказування входять до змісту криміналістичної характеристики певного виду чи групи кримінальних правопорушень. Але це не означає їх взаємозамінюваність у структурі окремої криміналістичної методики.

Р. Л. Степанюк, на наш погляд цілком слушно, підкреслює: «криміналістична характеристика злочинів являє собою опис типових даних про певні елементи, у тому числі й ті, які збігаються з обставинами, що підлягають доказуванню (наприклад час, місце, спосіб злочину). Однак ця система має зовсім інше наповнення. В окремій методиці розслідування її основне завдання є інформативним, ознайомчим. Вона може бути підставою для висунення версій, на підставі узагальнення практики дає слідчому знання про те, якими способами вчиняються подібні злочини, які вони можуть залишати сліди тощо» [249, с. 144]. Тобто типовий перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, впливає на побудову криміналістичної характеристики певного виду або групи кримінальних правопорушень.

Якщо кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення та перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, є основними правовими основами побудови криміналістичної характеристики, то суто криміналістичною науковою категорією, яка також впливає на зміст відповідної характеристики, є поняття механізму кримінального правопорушення.

На думку багатьох науковців криміналістична характеристика кримінальних правопорушень фактично є відображенням відповідних злочинних механізмів.

Так, наприклад, А. Ф. Волобуєв відзначає: «криміналістичні характеристики злочинів окремих видів є відображенням механізму їх вчинення (системою відомостей про його елементи)» [55, с. 70], а отже, внутрішня структура криміналістичної характеристики повинна вміщувати складові

механізму кримінального правопорушення.

З даного питання В. А. Журавель підкреслює, що механізм злочину як складна система вміщує ситуацію злочину, предмет злочинного посягання, сукупність дій злочинця і пов'язаних з ним осіб з підготовки, вчинення та приховування злочинів, відношення суб'єкта до злочину, його дії та їх наслідки, зв'язки між діями та злочинними наслідками [2, с. 151].

Л. В. Дундич зазначає, що механізм злочину представляє собою процес його розвитку, коли відбувається взаємодія, виражена через: по-перше, зв'язок злочинця і оточуючого середовища з предметом злочинного посягання; по-друге, процеси взаємодії злочинця з потерпілим і оточуючим середовищем через використання тих або інших знарядь (засобів) злочину; по-третє, взаємозв'язок інших учасників злочинної події з потерпілим, злочинцем і оточуючим середовищем [86, с. 128–129].

Вищенаведені думки науковців підтверджують, що елементи механізму кримінального правопорушення фактично повністю співпадають з елементами криміналістичної характеристики як наукової абстрагованої моделі, що відображає даний механізм.

У науковій літературі представлена й інша думка, яка заснована на більшу вузькому розумінні механізму злочину, структура якого в такому випадку не тотожна структурі криміналістичної характеристики. Обстоюючи таку позицію І. В. Загородній та В. В. Тіщенко віднесли до механізму кримінального правопорушення наступні елементи: «1) дії з підготовки такого правопорушення; 2) дії з його вчинення; 3) дії з його приховування; 4) знаряддя, засоби і навички їх використання; 5) зміст взаємодії співучасників правопорушення; 6) послідовність і характер взаємодії злочинців з різними об'єктами події: потерпілими, іншими учасниками, обстановкою, предметом посягання» [93, с. 143]. Вони констатують, що «дані про механізм кримінального правопорушення не охоплює всі елементи його криміналістичної характеристики, оскільки дають уяву лише про структурно-функціональну сторону події та вказують на відповідні зв'язки між її

елементами» [93, с. 143].

Не вдаючись до теоретичної дискусії з даних питань відзначимо, що в будь-якому випадку елементи механізму кримінального правопорушення мають певною мірою визначати зміст його криміналістичної характеристики. Якщо при широкому розумінні механізму злочину його елементи співпадають із будовою криміналістичної характеристики повністю, то при вузькому – входять до такої будови разом з деякими іншими компонентами.

Як зазначила О. В. Пчеліна, механізм злочину містить у собі відомості про те, як саме було вчинено злочин. Він становить об'єкт пізнання як для практичних співробітників у ході встановлення обставин, що входять до предмета доказування, так і для науковців у ході узагальнення відомостей про функціональну сторону злочинів. Криміналістична характеристика являє собою результат пізнання, яке здійснюється науковими співробітниками, та містить узагальненні відомості про механізми (їх сукупність) злочинів певної категорії. Вона становить теоретичну категорію, знання якої допомагає співробітникам правоохоронних органів у їх практичній діяльності під час висунення типових версій та обрання засобів для їх перевірки тощо [205, с. 118].

Підсумовуючи викладене вище доходимо до висновку, що структура криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення», має бути визначена залежно від трьох підстав:

- 1) кримінально-правової характеристики даного виду злочину;
- 2) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні;
- 3) механізму злочину.

Кримінально-правова характеристика досліджуваного нами виду злочину передбачає наступні специфічні ознаки його складу.

Безпосереднім об'єктом даного злочину є «суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки нормального функціонування банківської і кредитно-

фінансової систем з емісії й обігу платіжних засобів, майнових прав та інтересів суб'єктів цієї системи» [178, с. 166]. З точки зору побудови криміналістичної характеристики визначення об'єкту не є суттєвим, адже криміналісти досліджують насамперед матеріальні речі. Тому велике значення має та обставина, що даний вид злочину є предметним, тобто прямо в законі є посилення на предмет злочину. Встановлення предмету злочину є обов'язковим у кожному кримінальному провадженні, тому його специфіка має бути визначена у криміналістичній характеристиці.

Предмет злочину, передбаченого ст. 200 КК України, визначений безпосередньо в законі. Це: 1) документи на переказ (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів тощо); 2) платіжні картки; 3) інші засоби доступу до банківських рахунків; 4) електронні гроші; 5) обладнання для їх виготовлення (вказано в назві, але не зазначено в диспозиції статті, тому виокремлення цього різновиду як предмета є дискусійним). Обов'язковість предмета у складі досліджуваного нами виду злочину свідчить про необхідність включення цього елемента до його криміналістичної характеристики, адже у кожному кримінальному провадженні слідчому необхідно встановити та всебічно дослідити ознаки предмета злочину.

З об'єктивної сторони склад досліджуваного нами злочину характеризується активними діями, що полягають у підробленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту визначених в диспозиції ст. 200 КК України предметів, а також неправомірному випуску або використанні електронних грошей. Така конструкція законодавчої норми підкреслює особливо вагоме практичне значення встановленню способу злочину під час його розслідування. Відповідно спосіб є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики цього виду злочинів.

Суб'єкт злочину є загальним. З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом, який у деяких випадках має бути поєднаний із спеціальною метою – збутом певних предметів. Крім того, кваліфікуючими ознаками є вчинення злочину повторно та його вчинення за попередньою

змовою групою осіб (ч. 2 ст. 200 КК України). На нашу думку, ці специфічні аспекти складу злочину впливають на структуру його криміналістичної характеристики не просто в контексті віднесення до неї елемента «особа злочинця», а і щодо уточнення внутрішнього змісту цього елемента, який обов'язково має включати типові відомості щодо мотивації злочинної поведінки.

Відзначимо ще одну вагому особливість кримінально-правової характеристики досліджуваного злочину. Як зауважує Я. В. Крупина: «незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення досить часто пов'язано з учиненням інших злочинів (ст.ст. 191, 231, 232, 361, 364 КК України)» [135, с. 309–310]. У зв'язку з цим у криміналістичній характеристиці вважаємо доцільним встановити типові зв'язки даного злочину з іншими протиправними діями з метою більш якісної побудови методико-криміналістичних рекомендацій з його розслідування.

Таким чином специфіка кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 200 КК України, зумовлює потребу виокремлення наступних елементів його криміналістичної характеристики: 1) предмет злочину; 2) спосіб злочину; 3) особа злочинця; 4) зв'язки з іншими кримінальними правопорушеннями.

Наступна підстава для визначення структури криміналістичної характеристики злочину – обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні – у загальному вигляді визначено у ч. 1 ст. 91 КПК України: «1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого

кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення» [133]. Ці обставини лише частково збігаються зі структурою криміналістичної характеристики злочинів. До останньої варто відносити тільки ті складові предмета доказування, які стосуються злочинної діяльності. Зокрема, цей перелік дозволяє визначити наступні елементи: 1) час, місце та інші обставини вчинення злочину; 2) спосіб злочину; 3) предмет злочину; 4) особа злочинця, включаючи форму вини, мотив і мету вчинення злочину.

Суто криміналістична засада, а саме механізм злочину, є особливо ваговою основою для формування переліку складових криміналістичної характеристики злочину. Ця основа враховує дві вищевказані, адже елементи складу злочину та предмета доказування у практичній діяльності встановлюють, ретельно вивчаючи механізм певного злочину, який всебічно розкриває сутність не тільки окремого злочину, а і всієї злочинної діяльності певного типу.

Аналіз слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, дає підстави для висновку про значне різноманіття складових механізму їх учинення. Проте найбільш типовими є діяння, пов'язані з підробленням документів на переказ і платіжних карток та їх

подальшим використанням у корисливих цілях, придбанням, пересиланням, збутом і використанням підроблених платіжних карток, незаконним використанням у господарській діяльності електронних грошей тощо.

Ці злочини нерідко вчиняються з використанням спеціального обладнання, інструментів господарської діяльності, електронних розрахунків, злочинці мають певні знання та навички у цій сфері, діють у співучасті, використовують досліджуваний нами вид злочину як допоміжний у механізмах вчинення інших, більш тяжких злочинів, зокрема шахрайств, розкрадань чужого майна, ухилення від сплати податків тощо. Такі особливості механізму злочинної діяльності визначають потребу дослідження способів і обстановки злочину в найбільш широкому розумінні, тобто з урахуванням всіх етапів злочинної діяльності та умов її здійснення. Відповідною є і слідова картина події, яка вміщує широкий спектр як традиційних матеріальних та ідеальних слідів, так і специфічні цифрові сліди.

Таким чином аналіз механізму незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків та електронними грошима дозволяє визначити наступні елементи, які необхідно включити до структури криміналістичної характеристики цього виду злочинів:

- 1) предмет злочину;
- 2) спосіб злочину та зв'язки з іншими злочинами;
- 3) слідова картина (типові сліди й обстановка (умови) вчинення злочину);
- 4) особа злочинця.

Зазначена структура криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України, на наш погляд, є оптимальною. Вона зумовлена специфікою складу цього виду злочину, переліком обставин, які підлягають доказуванню та механізмом злочину [12, с. 177–183].

1.2. Предмет і засоби вчинення злочину

Предмет злочину для його криміналістичної характеристики має набагато

більш суттєве значення, ніж безпосередній об'єкт посягання. Це пояснюється тим, що він має матеріальне вираження, адже є річчю матеріального світу. Особливо це стосується так званих «предметних» злочинів, до числа яких відноситься ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» [132]. Тут предмет не тільки має принципове значення для кваліфікації діяння як злочинного, а і фактично завжди є важливим носієм криміналістичної інформації, адже містить сліди злочину.

Визначення законодавцем предмета як обов'язкової ознаки складу досліджуваного виду злочину закономірно призвело до значної уваги цьому елементу в спеціальній літературі з кримінального права. Науковцями всебічно розглянуто відповідну проблематику.

Визначення поняття документів на переказ і платіжних карток розглядав Л. О. Стрелков [253]. У 2009 році М. М. Панов ретельно проаналізував поняття предмета злочину, передбаченого ст. 200 КК України, його загальні та спеціальні ознаки, усебічно охарактеризувавши такі різновиди предмета досліджуваного злочину, як документи на переказ, платіжні картки та інші засоби доступу до банківських рахунків (дорожні чеки, іменні чеки, меморіальні ордери, акредитиви, електронні документи), обладнання для їх виготовлення [179, с. 46–76]. Але, як підкреслено науковцями, «обладнання для виготовлення платіжних карток, документів на переказ, інших засобів доступу до банківських рахунків, не може бути визнане предметом аналізованого складу злочину, оскільки про нього не йдеться у диспозиції зазначеної норми» [104, с. 85]. Також зазначимо, що у 2012 році до ст. 200 КК України було внесено зміни та доповнення, внаслідок чого до предмета даного злочину було віднесено електронні гроші.

Таким чином на сьогодні предметом досліджуваного виду злочину можуть виступати: 1) документи на переказ; 2) платіжні картки; 3) інші засоби доступу до банківських рахунків; 4) електронні гроші. В якості загального

терміну, яким позначають ці документи, часто використовують поняття «платіжні інструменти» [157, с. 255], а М.М. Панов запропонував вживати замість нього термін «платіжні засоби» [179, с. 46]. Остання точка зору нам видається більш точною, оскільки чинним законодавством визначено поняття платіжного інструменту як персоналізованого засобу, пристрою та/або набору процедур для надання платіжної інструкції (п. 63 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» [201]). Тобто це поняття охоплює паперові й електронні документи як засоби доступу до банківських рахунків. Але, крім них, електронні гроші, які є не платіжними інструментами, а одиницями вартості, також є предметом досліджуваного виду злочину. Тому універсальним видається поняття платіжних засобів, яке об'єднує і платіжні інструменти, і електронні гроші.

Обладнання для виготовлення не є предметом цього виду злочину через недоліки формулювання диспозиції ст. 200 КК України. Проте з позиції криміналістики, тобто в контексті вирішення завдань з розкриття та розслідування, очевидно, що таке обладнання нерідко використовується в механізмі злочинної діяльності як засіб вчинення злочину. Воно може бути і слідоутворюючим об'єктом, і носієм слідів. В конкретних кримінальних провадженнях у випадку виявлення такого обладнання воно підлягає дослідженню незалежно від того, чи має самостійне значення для кваліфікації діяння. Тому відповідний елемент не потрібно викреслювати з видової криміналістичної характеристики. Відповідне обладнання варто визначати не як предмет, а як засоби вчинення злочину, які тісно пов'язані не тільки з предметом, а і зі способом його вчинення.

Більше того, якщо розглядати злочин, передбачений ст.200 КК України, не відокремлено, а як складову частину технологій злочинної діяльності, які включають сукупності взаємопов'язаних кримінальних правопорушень, то як засоби їх вчинення можна розглядати й інші різновиди предмета посягання. Така позиція в цілому збігається з точкою зору криміналістів, які досліджували проблеми розслідування економічних злочинів в контексті злочинних

технологій, в яких використовуються підроблення документів та інші незаконні дії з ними. Наприклад, І. М. Осика досліджував документи (зокрема платіжні інструменти) як засіб вчинення злочинів у сфері підприємницької діяльності і саме в такому контексті сформував методико-криміналістичні рекомендації [171, с. 9], Н. А. Сьоміна розглянула банківську платіжну картку як знаряддя шахрайських дій [256] тощо.

На нашу думку, тут немає суттєвої невідповідності з положеннями кримінального права. У кримінальному праві з питання розмежування предмета та знарядь і засобів вчинення злочину зазначено: «предметом злочину є утворення, яке зазнає певного злочинного впливу, або щодо якого має місце незаконне поводження; натомість знаряддя і засоби вчинення злочину – це матеріальні чи інші утворення, якими безпосередньо заподіюється чи створюється загроза заподіяння істотної шкоди об'єктові кримінально-правової охорони, або які створили чи могли створити відповідні умови для вчинення злочину» [223, с. 12]. Ці елементи відносять до різних ознак складу злочину (об'єктивної сторони та об'єкта відповідно). Наголошують на неприпустимості «визнання в межах одного складу злочину однієї й тієї самої речі як предмета злочину і водночас як знаряддя або засобу вчинення злочину. Якщо суб'єкт злочину використовує річ як інструмент впливу на об'єкт злочину, тоді така річ повинна бути визнана знаряддям або засобом вчинення злочину. У разі, коли суб'єкт злочину впливає на саму річ, тобто злочин вчинюється у зв'язку або з приводу такої речі, її слід визнавати предметом злочину [259, с. 199]. Тому варто пояснити, що в контексті кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого ст. 200 КК України, платіжні засоби є предметом злочину. Але якщо розглядати цей злочин не окремо, а у складі технологій злочинної діяльності, які вміщують різні за кримінально-правовими ознаками протиправні діяння, що вчиняються в межах єдиного задуму [251, с. 978], то можна говорити про їх використання як засобів, які забезпечують процес вчинення чи приховування інших, більш тяжких злочинів. Це і зумовлює деякі термінологічні розбіжності у різних криміналістичних методиках. Водночас у

методиці розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, платіжні засоби, безперечно, є предметом посягання.

Ситуація з обладнанням для виготовлення документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронними грошима дещо інша. У назві ст. 200 КК України їх зазначено в контексті нібито предмета посягання. Але відсутність в диспозиції фактично нівелює цю обставину. Водночас у механізмі протиправної діяльності таке обладнання очевидно використовують як засоби вчинення злочину. Таким чином відповідне обладнання не є предметом, але може бути засобом вчинення злочину, передбаченого ст. 200 КК України, який не має самостійного кримінально-правового значення, проте є суттєвим елементом криміналістичної характеристики досліджуваного виду злочину.

Значення предмета злочину як елемента його криміналістичної характеристики є іншим, ніж у кримінальному праві. Це значення зумовлюється насамперед тією обставиною, що предмет «відображає матеріальну сутність слідів злочину, які вивчає криміналістика» [168, с. 256]. Предмет перебуває у тісних зв'язках не тільки зі слідами, а і з іншими елементами криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, особливо з місцем його вчинення, способом, потерпілим тощо [14, с. 2; 237, с. 202].

Стосовно досліджуваного нами виду злочину такі зв'язки також є очевидними. Наприклад, криміналістична класифікація способів учинення шахрайств та інших злочинів у банківській сфері насамперед здійснюється з урахуванням того, які саме засоби доступу до банківських рахунків використовують зловмисники [268, с. 64–75; 276, с. 196–197]. Тому встановлення предмета на стадії досудового розслідування є не тільки обов'язковим в контексті з'ясування предмета доказування у кримінальному провадженні, а і допомагає слідчому встановити інші елементи, які на початковому етапі розслідування не відомі.

Розглянемо кожний різновид предмета злочину, передбаченого ст. 200 КК України, більш детально в контексті насамперед криміналістично значущих

його ознак. Але спочатку варто врахувати деякі принципові положення криміналістичної науки стосовно визначення такого об'єкта дослідження, як документ, адже в широкому розумінні для криміналістики всі різновиди предмета досліджуваного злочину, не тільки документи – інструменти засоби доступу до банківських рахунків, а й електронні гроші є саме документом. Таким чином у криміналістичній характеристиці злочинів, передбачених ст. 200 КК України, їх предмети з точки зору функціонального призначення є платіжними засобами, а в матеріальному сенсі документами.

Поняття документа в криміналістиці є глибоко дослідженим. Існує окрема галузь криміналістичної техніки – криміналістичне (судове) документознавство, яка динамічно розвивається у зв'язку з постійним розвитком форм і сфер застосування документів у суспільному житті і, відповідно, у злочинній діяльності.

В. С. Сезонов, дослідивши генезис становлення цієї галузі, дійшов до висновку що вона утвердилась у другій половині XX століття завдяки поєднанню теоретичних положень та спеціальних методів, запозичених із природничих і технічних наук. Це дозволило максимально точно визначати технічні особливості виготовлення того чи іншого документа або його частини, ототожнюючи використані при цьому засоби та матеріали [234, с. 138].

Криміналістичне розуміння документа відрізняється від нормативно-юридичного, кримінально-правового та кримінально-процесуального. У криміналістичному розумінні документ – це складний матеріально-фіксований носій інформації, який містить у собі дані про певні обставини чи події, що відбувалися та мають значення для встановлення істини в досудовому розслідуванні або судовому розгляді справи [109, с. 36].

Як відомо, кожний документ має інформаційну та матеріальну складові. При цьому з точки зору кримінально-правової оцінки діяння та предмета доказування у кримінальному провадженні за багатьма кримінальними правопорушеннями має значення насамперед інформаційна складова документа, тобто його правовий статус та відомості, які в ньому зафіксовані.

Водночас у криміналістиці досліджується як інформаційна, так і, насамперед, матеріальна складова документа, тобто його форма носія, фізичні властивості, спосіб внесення (зберігання, передавання) інформації.

Як вважає С. М. Наumenко, з позицій техніко-криміналістичного дослідження прийнято розрізняти поняття документа та бланка документа. Бланк – це затверджена у встановленому порядку визначеного виду та змісту попередня форма для подальшого оформлення певного виду документа. Документ у вузькому сенсі – матеріальний носій, що містить певні відомості, який, наприклад, має текст, підпис і відтиск печатки, зареєстрований відповідним чином, тобто повністю оформлений за визначеними правилами [164, с. 281–282]. Таким чином матеріальна форма документа як носія слідів для криміналістики має найбільш суттєве значення, на відміну від інших галузей юридичних наук, зокрема кримінального права та кримінального процесу. Відповідно і для криміналістичної характеристики злочину має значення не тільки цільове призначення документа, а і його форма та зміст, адже саме ці елементи підлягають дослідженню під час розслідування. На нашу думку, це означає, що в криміналістичній характеристиці злочину, передбаченого ст. 200 КК України, немає потреби дублювати відомості про ознаки предмета посягання, що мають кримінально-правове значення. Достатньо лише визначити наскільки часто правопорушники використовують різні документи – предмети злочину – в механізмі злочинної діяльності. Проте разом з цим також потрібно встановити найбільш важливі криміналістично значущі властивості таких документів, які стосуються насамперед матеріальної їх складової і, частково, інформаційної.

Криміналістична класифікація документів є досить розгалуженою і здійснюється за багатьма підставами, зокрема за організаційно-правовою формою, походженням носія та способом фіксації інформації, джерелом походження документа, рівнем таємності, призначенням, способом відображення інформації, процесуальною цінністю, співвідношенням часу створення документа і часу вчинення кримінального правопорушення,

матеріалом, з якого виготовлений документ, кількістю осіб, які його створили, тощо [1, с. 50]. При цьому науковці найчастіше ведуть мову про справжні та підроблені документи, а в контексті підробки документів розподіляють їх за формою носія на паперові, електронні та пластикові (комбіновані) [18, с. 73], що є в цілому доречним, адже способи підробки та використання підроблених документів в основному зумовлені саме формою носія документа – предмета злочину. Проте, на нашу думку, варто дещо уточнити зазначену класифікацію, адже у розумінні електронного документа, що закріплено в ст.ст. 5, 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», передбачено візуальну форму подання електронного документа, у т.ч. на папері [196]. Крім того у понятті платіжної картки, наведеному в п. 56 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги», визначено, що це електронний платіжний засіб у вигляді пластикової чи іншого виду картки [201]. Тому, на нашу думку, варто визначити два види документів – паперові й електронні. Їх носіями можуть бути паперові бланки, пластикові картки, цифрові носії тощо.

Пластикові картки за суттю є електронними документами. Дійсно, з точки зору криміналістичного дослідження, їх можна назвати комбінованими, адже пластикову основу аналізують за допомогою методів технічного дослідження бланків документів, а саму електронну інформацію з картки вивчають шляхом комп'ютерно-технічного дослідження. Але, на нашу думку, це не означає потребу відносити такі платіжні засоби до окремої групи документів. Це електронний документ на пластиковому носії.

На наш погляд, доцільно також застосувати ще одну вагому підставу для криміналістичної класифікації документів як предметів злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Це їх цільове призначення. У досліджуваній нормі кримінальний закон передбачає відповідальність за незаконні дії лише з чітко визначеним колом документів, тоді як в складах інших кримінальних правопорушень (ст.ст. 358, 366 КК України та ін.) предметом підробки можуть бути інші документи. А отже при формуванні видової методики розслідування необхідно чітко визначати вагомі ознаки саме відповідних типів документів.

Враховуючи вищевказане, пропонуємо наступну криміналістичну класифікацію документів, які можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 200 КК України.

1. За призначенням: платіжні інструменти (документи на переказ і платіжні картки), електронні гроші.

2. За формою: паперові й електронні.

Кожна з указаних класифікаційних груп документів має свої особливості і може бути додатково розподілена за певними ознаками.

Документи на переказ є платіжними інструментами, за допомогою яких здійснюються операції з переказу коштів у платіжних системах.

У примітці до ст. 200 КК України зазначено, що «під документами на переказ слід розуміти документ в паперовому або електронному виді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші)» [132].

До цієї групи документів відносяться платіжні доручення, векселі, чеки, акредитиви, документи на переказ готівки тощо.

Фактично платіжні доручення та інші документи на переказ є банківськими платіжними інструментами в розумінні Закону України «Про банки і банківську діяльність (абз. 9 ч. 1 ст. 2) [195] та платіжними інструкціями у розумінні п. 54 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги» [201]. Тут варто відзначити, що зараз в Україні існує багато легальних способів переказу коштів безпосередньо через банки, карткові платіжні системи, поштові перекази та інші національні та міжнародні платіжні системи (SWIFT, Visa, Western Union, ПРОСТIP, MoneyGram, RIA MoneyTransfer, NovaPay, INTELEXPRESS, FLASHPAY, City 24, Фінансовий світ, Android Pay, Apple Pay, UnionPay, тощо). Платіжні системи відрізняються залежно від особливостей функціонування, доступу користувачів, спектру послуг тощо, але

для виконання платіжних операцій ініціатору завжди необхідно в паперовій або електронній формі надати розпорядження на переказ коштів – платіжну інструкцію.

Основні вимоги щодо оформлення та використання платіжних інструкцій визначено Інструкцією про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, затв. Постановою Правління НБУ 29 липня 2022 року № 163 [197], де передбачено обов'язкові реквізити й особливості складання та виконання платіжних інструкцій в паперовій та електронній формах.

У системі внутрішньобанківських і міжбанківських платіжних операцій застосовуються платіжні повідомлення, які містять платіжні інструкції на виконання операцій (п. 18 Інструкції про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті, затв. Постановою Правління НБУ 3 березня 2023 року № 16) [198].

У практичній діяльності серед різних форм безготівкових розрахунків в Україні найчастіше використовують платіжне доручення; розрахунковий чек; платіжну вимогу-доручення; акредитив; вексель; платіжну вимогу. Між суб'єктами господарської діяльності найпоширенішими є розрахунки платіжними дорученнями, що використовуються в розрахунках за платежами товарного і нетоварного характеру [123, с. 53]. Закономірно, що і у більшості злочинів, передбачених ст. 200 КК України, якщо в механізмі правопорушення було застосовано документи на переказ коштів, предметом виступають платіжні доручення.

Як відзначено науковцями: «Платіжне доручення являє собою документ, що підтверджує розпорядження власника рахунку до обслуговуючого його банку перевести визначену у дорученні суму на користь одержувача коштів. І саме такий інструмент найчастіше стає об'єктом підробки у шахраїв, адже являє собою досить нескладний документ, офіційності якому надає, більшою мірою, тільки скріплення печаткою» [77, с. 103]. Ця група документів може використовуватись як у паперовій, так і в електронній формі.

Платіжні картки. П. 56 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги»: «платіжна картка – електронний платіжний засіб у вигляді пластикової чи іншого виду картки» [201]. Платіжні картки на сучасному етапі життя є не лише засобом для отримання заробітної плати, стипендії, пенсії або інших зарахувань, але й ефективним та зручним інструментом для повноцінного банківського обслуговування [286, с. 275]. «Ринок платіжних карток в Україні вже пройшов стадію формування та зараз активно розвивається. Про це свідчать збільшення частки активних платіжних карток, стабільне зростання кількості та обсягів безготівкових розрахунків, удосконалення та розширення платіжної інфраструктури тощо» [124, с. 677]. Нині банківські картки стали базовим елементом електронних банківських систем, витісняючи готівкові кошти [103, с. 194–195]. Закономірно, що і в механізмах злочинної діяльності такі засоби як платіжні картки активно стають предметом підробки та неправомірного використання.

За формою носія платіжні картки використовуються у вигляді пластикових та віртуальних карток.

З точки зору цільового призначення пластикова картка є персоніфікованим платіжним інструментом, що дає особі (власнику картки) можливість безготівкової оплати товарів і (або) послуг, а також отримання готівкових коштів у відділеннях (філіях) банків і банківських автоматах (банкоматах) [126, с. 444]. З матеріальної точки зору вона являє собою електронний документ на пластиковому носії, який вміщує пластиковий бланк, графічне оформлення, голографічну плівку, записи, магнітну смугу та чіп із комп'ютерними даними.

Вперше платіжні картки почали використовувати телеграфні компанії, мережі торгівлі паливом та авіакомпанії в США ще у 1920-х – 1940-х роках, а з 1950-х років і банки. При цьому з початку 1970-х років підробка банківської картки вважається одним із найбільших ризиків [105, с. 192–194].

Перші масштабні випадки підроблення карток мали місце у 1993 році. З другої половини 1990-х років розкрадання коштів за допомогою підроблення

пластикових карток отримали розповсюдження й в Україні [190, с. 2]. Кількість махінацій із банківськими платіжними картками постійно зростає. Незважаючи на профілактичні заходи, українці все частіше потерпають від шахрайства з банківськими картками [94, с. 97]. Підроблення платіжних карток та банкоматне шахрайство стали одними з найбільш поширених різновидів кіберзлочинів [84, с. 200].

З розвитком технологій в розрахунках почали використовувати не тільки пластикові, а і віртуальні платіжні картки, що відповідно відобразилось і на предметах підробки в технологіях злочинної діяльності.

Електронні гроші. Категорія електронних грошей відноситься до відносно нових понять у сфері грошових розрахунків. Відповідно серед науковців поки що немає єдиного підходу щодо їх визначення. Але загальноприйнятим зараз є законодавчо визначений підхід, закріплений у п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про платіжні послуги»: «електронні гроші – одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей» [201].

Для криміналістичної характеристики таке визначення є малоінформативним, оскільки майже не відображає тих властивостей електронних грошей, які необхідно досліджувати з метою розкриття та розслідування злочинів. Тому насамперед варто відзначити, що електронні гроші створені для забезпечення можливості здійснення платіжних операцій виключно через мережу Інтернет і фактично є обліковими записами в певній електронній платіжній системі, які переказуються виключно онлайн між електронними гаманцями користувачів. Проте вони легко можуть бути перетворені на традиційні безготівкові кошти та у готівку, що робить їх привабливим інструментом не тільки електронної комерції, а і технологій

злочинної діяльності.

У криміналістичному сенсі корисними є напрацювання В. Д. Нікіфорчука, котрий узагальнив різні підходи щодо поняття електронних грошей та їх класифікації в контексті фінансово-банківських злочинів і підкреслив, їх наступні головні інформаційні ознаки: 1) вони мають грошову вартість, яка є вимогою до емітента; 2) зберігаються в електронному вигляді на технічному пристрої, зокрема магнітному; 3) для передання електронних кодових сигналів електронних платежів між банками використовують інформаційно-телекомунікаційні мережі, зокрема Інтернет; 4) їх використовують для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій; 5) емітуються після отримання коштів у розмірі не меншому, ніж електронна грошова вартість; 6) їх приймає фізична або юридична особа, що не є установою-емітентом електронних грошей [167, с. 167].

Стосовно розподілу предметів злочину, передбаченого ст. 200 КК України, за формою на паперові й електронні варто виокремити наступні різновиди, які мають криміналістичне значення, оскільки відображають їхні типові ознаки.

Паперові документи, які багато років були пріоритетними в системі платіжних розрахунків, зараз поступаються електронним документам, що пов'язано з масовим поширенням цифрових технологій у сфері платіжних систем і розрахунків. Тим не менш у фінансовій сфері документи у паперовій формі застосовують досить часто. Також варто відзначити, що у процесі проведення платіжних операцій часто виготовляють паперові копії електронних документів, які з точки зору криміналістики є вагомими носіями слідової інформації в кримінальному провадженні.

З аналізу практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, вбачається, що частіше за все предметом цих деліктів виступають такі різновиди паперових платіжних засобів, як платіжні доручення, векселі, грошові чеки та акредитиви.

Електронні документи з кожним роком все більше використовуються як

засоби платежу, поступово витісняючи паперові.

І. М. Осика, досліджуючи проблематику розслідування підробки документів та їх використання у сфері підприємництва, приділив значну увагу ознакам електронних документів. Згаданий науковець запропонував розглядати електронні документи в методиках розслідування комплексно з точки зору технічної та юридичної. З технічної сторони електронний документ є машинною інформацією, а з юридичної він характеризується такими властивостями як: законодавчо визначений порядок створення, авторизації використання і зберігання; наявність обов'язкових реквізитів (електронний цифровий підпис); його використання тягне за собою юридичні наслідки, у тому числі майнового характеру, в результаті чого він стає об'єктом кримінально-правового захисту і, відповідно, предметом підробки та злочинного використання (ст.ст. 200, 224, 358, 366 КК); він може бути письмовим і речовим доказом у кримінальній справі. Саме юридичні властивості відрізняють його від комп'ютерної інформації [172, с. 33–35].

Щодо злочину, передбаченого ст. 200 КК України, типовими різновидами електронних документів як предметів делікту є пластикові картки, а також електронні платіжні доручення, сформовані в електронних платіжних системах (додатках).

Обладнання для виготовлення документів на переказ, платіжних карток, інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, як вже нами зазначалось, не є предметом злочину, передбаченого ст. 200 КК України, та не має самостійного кримінально-правового значення. Проте таке обладнання є засобом вчинення злочину і носієм слідової інформації.

До такого обладнання можна віднести спеціальні технічні засоби (пристрої) для виготовлення платіжних засобів, комп'ютерну техніку й інші цифрові пристрої, що використовувалась, програмні продукти та допоміжне устаткування.

Спеціальні технічні пристрої в основному використовують для виготовлення підроблених пластикових платіжних карток. Це так звані

«скімери», картрідери, пристрої для перенесення «дампів» на білий пластик тощо.

Комп'ютери, планшети, смартфони та периферійні прилади правопорушники використовують найбільш широко, а саме як засоби для рекламування своїх «послуг», одержання фінансової інформації, підроблення паперових документів шляхом їх виготовлення на комп'ютері та подальшої роздруківки, безпосередньо для створення фіктивних платіжних доручень у платіжних системах, виготовлення електронних грошей тощо. При цьому також використовується програмне забезпечення, яке дозволяє проводити відповідні операції.

У механізмах злочинної діяльності нерідко використовується допоміжне обладнання, наприклад, відеокамери для спостереження за користувачами банкоматів і фіксації пінкодів, станки для виготовлення скімерів, пластикових заготовок і т.п.

1.3. Типові способи злочину

Спосіб є ключовим елементом криміналістичної характеристики злочину. Це суттєво відрізняє криміналістичне значення способу від кримінально-правового, адже у кримінальному праві спосіб відносять лише до числа факультативних ознак складу певного кримінального правопорушення, хоча в деяких складах він повинен встановлюватись обов'язково. Зокрема він «підлягає врахуванню лише у разі прямої вказівки на нього у статті (частині статті) КК України» [81, с. 13]. Тому важливо відзначити, що в диспозиції ст. 200 КК України прямо перераховано основні способи незаконних дій, в яких може виражатись об'єктивна сторона цього злочину, а саме: 1) підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей; 2) придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ,

платіжних карток; 3) використання чи збут підроблених документів на переказ, платіжних карток; 4) неправомірний випуск або використання електронних грошей [132].

Зміст зазначеної вище правової норми засвідчує важливість встановлення способу злочину не тільки в контексті з'ясування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а і для правильної кваліфікації діяння, що розслідується. Але якщо для кваліфікації злочину достатньо визначити лише загальні ознаки способу протиправного діяння (наприклад, що було вчинено підробку банківської платіжної картки), то в криміналістичній характеристиці спосіб розкривають значно детальніше, зосереджуючи увагу на конкретних прийомах і операціях, які використовують зловмисники на всіх етапах своєї злочинної діяльності.

Проблематиці способу злочину в криміналістиці приділено значну увагу. При цьому дослідники визначають сутність цього поняття, його зміст, співвідношення способу кримінального правопорушення з іншими елементами криміналістичної характеристики та його значення для вирішення завдань з розкриття та розслідування злочину. Науковці поки що не прийшли до єдиної думки з приводу поняття способу злочину. Проте деякі його властивості можна вважати загальновизнаними.

Так не викликає сумніву, що «спосіб злочину уявляє собою певну систему дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину» [129, с. 9]. Тобто спосіб злочину – це образ дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування). Спосіб злочину не завжди має повну структуру. Існують злочини, які можуть вчинятися без попереднього підготування або не мають на меті наступне приховування події чи слідів» [131, с. 275]. Зрозуміло, що надзвичайна варіативність способів вчинення різних видів кримінальних правопорушень значно ускладнює вироблення єдиного поняття, оскільки виникають дискусії, наприклад, щодо сутності способу злочину, вчиненого

шляхом активних дій чи бездіяльності, або щодо єдності в способі прийомів і операцій, спрямованих на підготовку, безпосереднє вчинення чи приховування злочину.

Не вдаючись детально до теоретичної дискусії відзначимо, що нам видається найбільш вдалим визначення, запропоноване А. Л. Дудніковим: «Спосіб злочину – це комплекс об’єктивно й суб’єктивно детермінованих дій (або бездіяльності), який може включати підготовку, вчинення і приховування злочину, які сприяють досягненню суспільно небезпечних наслідків злочину» [82, с. 162].

Науковці здійснювали спроби визначити не тільки поняття способу злочину, а і на основі загального поняття надати окреме визначення способу підроблення документа. Наприклад, І. М. Осика запропонував визначити його як об’єктивно й суб’єктивно обумовлену комплексну діяльність особи (групи осіб), спрямовану на внесення змін у дійсний документ, або виготовлення завідомо неправдивого документу, яка відображається в матеріальних та ідеальних слідах [171, с. 10]. Ми не можемо погодитись з таким варіантом вирішення проблеми. У даному випадку мова йде про характеристику лише сутності, але не змісту способу злочину. Підробити документ можна різними способами, так само, як і придбавати, пересилати, перевозити та використовувати його. А отже навряд чи є сенс надавати визначення способу кожної можливої незаконної дії з документом, за яку законом передбачено кримінальну відповідальність. Більш перспективним шляхом видається побудова криміналістичної класифікації відповідних способів і розкриття їх змісту шляхом виявлення та аналізу типових прийомів і операцій, які виконують правопорушники на різних етапах злочинної діяльності.

Н. Л. Пушина запропонувала наступне визначення: «спосіб вчинення незаконних операцій з використанням платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, обладнання для їх виготовлення – це цілий комплекс прийомів і засобів, за допомогою яких відбувається підроблення фінансових документів, забезпечується навмисний

несанкціонований доступ до автоматизованих інформаційних систем та банківських інформаційних ресурсів і технологій, а також стає можливою модифікація наявної банківської інформації для досягнення злочинної мети» [204, с. 113]. Як видається даний підхід є корисним з точки зору підкреслення багатоаспектності й комплексності прийомів і операцій, які застосовують при вчинення таких злочинів. Але у зв'язку з такою багатогранністю це визначення і не можна визнати повним, адже поза увагою залишається ціла низка незаконних дій, зокрема перевезення, пересилання, зберігання, збут підроблених документів тощо. А отже, вважаємо недоцільним надання загального визначення способу вчинення досліджуваного виду злочину. Натомість варто зосередитись на упорядкуванні різних способів, їх типізації та пізнанні окремих складників кожного типового способу.

Як підкреслила І. В. Гора: «Криміналістика розглядає спосіб вчинення злочину як складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розробки прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів у кримінальній справі. Криміналістичне значення способу вчинення злочину визначається специфікою виникнення доказів у процесі відображення події злочину в зовнішньому середовищі» [67, с. 38]. Для криміналістики важливо вивчити спосіб злочину глибоко, визначивши ті прийоми й операції, які застосовують зловмисники та які призводять до утворення слідів, виявлення та дослідження яких в подальшому дозволяє зібрати докази вчиненого делікту.

Слушно підкреслено, що «порівняно з іншими елементами криміналістичної характеристики способів злочину потенційно відрізняється найбільшою кількістю ознак, які мають пошуково-криміналістичне значення. Це обумовлює наявність загальних закономірних зв'язків, таких як «сліди (ознаки) способу злочину – спосіб злочину – особа злочинця». У дослідженні подібних зв'язків і полягає практичне значення криміналістичної характеристики злочинів, коли, маючи інформацію про один з елементів, можна роботи висновки про інші» [83, с. 3]. Таким чином криміналістичне значення

способу кримінального правопорушення є насамперед пошуково-пізнавальним. У практичній діяльності з розслідування встановлення способу дозволяє відшукати відповідні сліди його використання і в кінцевому рахунку встановити особу (осіб), котра вчинила протиправне діяння, а також допомагає пізнати подію в цілому. Варто підтримати думку Є. М. Рожик: «в окремих випадках науково-обґрунтована інформація про типовий спосіб і наслідки злочину дозволяють правоохоронним органам виявити і латентні наслідки злочину, про які на первинному етапі розслідування через різні фактори відомо не було, та вчинити додаткові слідчі дії для їх підтвердження» [219, с. 204]. Цим насамперед пояснюється виключно важливе значення способу як елементу криміналістичної характеристики злочину.

У контексті формування криміналістичної характеристики незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України) [132] найбільш вагомими аспектами дослідження способу злочину, на нашу думку, є такі:

- 1) цей злочин може бути вчинений лише шляхом активних дій;
- 2) загальні елементи способу протиправних діянь прямо визначені в законі (підробка, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, використання, збут, неправомірний випуск), а також «прив'язані» до визначених предметів посягання та мети злочинних дій;
- 3) незаконні дії з платіжними засобами часто входять до структури технологій злочинної діяльності, тобто тісно пов'язані зі способами інших кримінальних правопорушень, які вчиняються у сукупності.

Перша особливість способу досліджуваного нами виду злочину означає необхідність визначення в структурі кожного типового способу прийомів і операцій, поєднаних із використанням певних знарядь і засобів, які застосовують зловмисники на всіх етапах своєї злочинної діяльності, друга – передбачає з'ясування прийомів та операцій стосовно до визначених предметів безпосереднього посягання, тобто платіжних засобів (документів та

електронних грошей), а третя – врахування не тільки безпосередньо способів незаконних дій з предметом злочину, а і їх ролі в структурі технологій злочинної діяльності.

Також варто відзначити, що в криміналістичній характеристиці визначають не всі можливі варіації того чи іншого способу підготовки, вчинення або приховування певного виду кримінального правопорушення, а лише типові прийоми й операції, спираючись на результати аналізу й узагальнення слідчої та судової практики.

Проведене нами вивчення матеріалів кримінальних справ про злочини, передбачені ст. 200 КК України, дозволяють констатувати значну кількість різноманітних способів їх учинення. Тому типізація й узагальнене описання відповідних способів може бути здійснене лише на основі криміналістичної класифікації.

Криміналістична класифікація способів вчинення окремого виду чи групи кримінальних правопорушень здійснюється за різними підставами. Серед таких підстав науковці застосовують етапи злочинної діяльності (підготовка, безпосереднє вчинення, приховування злочину), окремі елементи дій правопорушників, їх обсяг, тривалість, мотиви, властивості особи виконавця, наявність співучасників тощо [117, с. 62–64; 213, с. 135–137; 102, с. 188–190]. Обрання певних підстав залежить від специфіки механізму певного виду кримінальних правопорушень.

На нашу думку, найпершим критерієм класифікації способів злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є кримінально-правова ознака, що пояснюється її обов'язковістю для юридичної оцінки діяння. Окрім того в цій класифікації додатково доцільно врахувати ознаки предмета посягання, а в деяких випадках його мету, що за законом обов'язково стосуються певного способу.

Оскільки кожна наведена у диспозиції ст. 200 КК України форма діяння віднесена стосовно певних предметів злочину, то відповідним має бути і розгляд способів учинення злочину. Як вірно відзначено: «Предмет злочину є

однією з умов, причин, детермінант обрання суб'єктом конкретного способу вчинення злочину, деякою мірою зумовлює його вид (характер) та інтенсивність (ступінь) реалізації. Вплив на окремі предмети злочину, як і посягання на окремі об'єкти складу злочину, можливий лише певним способом вчинення злочину» [152, с. 168]. За злочинами, передбаченими ст. 200 КК України, способи підробки стосуються всіх різновидів предмета (документів на переказ, платіжних карток, інших засобів доступу до банківських рахунків та електронних грошей). Способи придбання, зберігання, перевезення, пересилання, використання та збуту стосуються тільки підроблених документів на переказ і платіжних карток. Окремо слід розглядати також способи неправомірного випуску та використання електронних грошей.

Таким чином за цією ознакою з урахуванням результатів аналізу слідчої та судової практики варто виокремити наступні групи способів даного виду злочину: 1) підробка паперових або електронних документів на переказ (платіжних інструкцій); 2) підробка платіжних карток; 3) підробка електронних грошей; 4) придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток; 5) використання підроблених документів на переказ, платіжних карток; 6) збут підроблених документів на переказ, платіжних карток; 7) неправомірний випуск електронних грошей; 8) неправомірне використання електронних грошей.

Таке різноманіття законодавчо визначених способів учинення досліджуваного виду злочину зумовлює необхідність подальшої побудови їх криміналістичної класифікації, яка надасть можливість впорядкувати знання щодо типових дій, прийомів, операцій, що виконують злочинці на різних етапах протиправної діяльності.

З нашої точки зору головною криміналістично значущою підставою для класифікації способів незаконних дій з незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення [132], є зміст протиправної діяльності, яка здійснюється правопорушником. За цією

ознакою пропонуємо виокремити:

- 1) способи підробки платіжних засобів;
- 3) способи використання підроблених платіжних засобів;
- 3) способи інших незаконних дій з платіжними засобами (їх транспортування, зберігання, збуту).

Такий розподіл дозволяє здійснити подальше впорядкування типових способів злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

Ще одним поширеним і значущим криміналістичним критерієм, класифікації типових прийомів і операцій у характеристиці способів окремих видів і груп кримінальних правопорушень, є етап злочинної діяльності.

До числа таких етапів відносять підготовку, безпосереднє вчинення та приховування протиправного діяння. Відповідно у криміналістиці традиційно виокремлюють способи, які вміщують всі три вищевказаних етапи, два у різних поєднаннях або лише один.

Для злочину, передбаченого ст. 200 КК України, можуть бути притаманними всі етапи злочинної діяльності, але якщо спосіб безпосереднього вчинення злочину є фактично завжди, то етап підготовки має місце приблизно у 83% випадків, а приховування у 63%. Таким чином загалом за цієї категорією злочинів переважають повноструктурні способи, які об'єднують активні дії, спрямовані на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування делікту.

Як відзначено О. В. Баланюк: «Підготовка до вчинення злочину є складною та багатогранною розумовою та практичною діяльністю, яка включає в себе підготовчі дії до вчинення злочину, підготовчі дії щодо приховування злочину в цілому, його окремих обставин, особистої участі в ньому та підготовчі дії зі створення умов для ухиленні від відповідальності та продовження злочинної діяльності» [8, с. 195–196]. У зв'язку з цим варто відзначити, що не всі підготовчі дії, які можуть застосовувати правопорушники, охоплюються єдиним задумом в межах певного способу злочину.

Характерною особливістю злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є та обставина, що в конкретних діяннях декілька способів можуть об'єднуватись

одним злочинним задумом. Наприклад, правопорушник спочатку підробляє платіжну картку, потім використовує її. Відповідно в подібних випадках підробка одночасно є і способом безпосереднього вчинення злочину, і способом підготовки до наступного етапу злочинної діяльності. Тому поділ способів досліджуваного різновиду злочинної діяльності залежності від її етапів є дещо умовним.

Науковцями було встановлено типові способи підготовки до незаконних дій із документами.

Наприклад, за даними О. В. Шведової підготовка до вчинення підробки документів може включати наступні дії: досягнення домовленості між сторонами про підробку документів, про вид та розмір винагороди; знайдення загубленого (втраченого) документа; викрадення бланків документів, печаток, штампів; підбір необхідних пристроїв; змову з іншими особами про виготовлення ними окремих реквізитів документа [285, с. 13]. І. В. Пашинська та В. К. Жердев додають до цього переліку обрання особою певного способу підробки, найбільш зручного місця та часу вчинення кримінального правопорушення, а також створення умов, що сприяють здійснити заплановане [180, с. 102].

Н. В. Копча наводить наступні способи підготовки до службового підроблення: 1) отримання оригіналів (зразків або копій чи окремих реквізитів документів); 2) налагодження технічного обладнання (інструментів, технічних приладів, допоміжних матеріалів, речовин); 3) залучення відповідних осіб із навичками; 4) виготовлення пробних копій документа або окреме виготовлення певних частин (реквізитів) документа; 5) вивчення особливостей документообігу на підприємствах, в установах, організаціях [114, с. 82–83].

А. І. Анапольська, підкресливши важливість дослідження саме способів підготовки до злочину, запропонувала поділити способи шахрайств у сфері електронних розрахунків на дві групи: способи отримання конфіденційних даних про реквізити справжніх платіжних карток та способи використання отриманих реквізитів з метою вчинення розкрадання [5, с. 148–149]. Зазначена

точка зору вагома і для досліджуваного нами виду злочину, адже способи отримання справжніх реквізитів платіжних карток є також і підготовкою до їх підробки.

За нашими даними типовими діями з підготовки до вчинення злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є наступні.

1. Способи підготовки до підробки платіжних засобів: 1) навчання прийомам і методам підробки та підбір співучасників; 2) підбір технічних засобів, необхідних для виконання підробки, та відповідних матеріалів (у тому числі придбання заготовок пластикових карток, їхніх реквізитів і т.ін.); 3) одержання доступу до справжніх зразків документів, чужих банківських карток, їх реквізитів (придбання, викрадення, знайдення, крадіжка реквізитів («скімінг») при використанні власниками в банкоматах чи торгових мережах, виманювання у власників із використанням методів соціальної інженерії тощо); 4) заволодіння чужим мобільним телефоном, одержання тимчасового доступу до чужого мобільного телефону, перевипуск фінансового номера телефону іншої особи або заміна в банківських документах фінансового номера належного власника рахунка на номер телефону правопорушника.

Таким чином способи підготовки до підробки платіжних засобів в основному вміщують різноманітні прийоми й операції, спрямовані на забезпечення доступу зловмисника до справжніх документів або їх окремих реквізитів (бланків, печаток, електронних даних тощо), а також на технічне забезпечення можливості здійснення протиправної діяльності. Вони досить широко висвітлені в криміналістичній літературі, особливо в дослідженнях щодо структури технологій шахрайств у фінансовій сфері. Зокрема, як відзначено науковцями: «Серед різноманіття способів шахрайств у сфері банківських платіжних карток переважають діяння, пов'язані з підробленням останніх та їх використанням» [256, с. 152]. Широко відомі такі способи шахрайств з банківськими картками, як фішинг, вішинг, скімінг тощо [61, с. 58–59].

З точки зору характеристики способів незаконних дій з платіжними

засобами такі дії, як викрадення самої картки, викрадення інформації при її використанні (скімінг) та виманювання інформації у належного користувача (фішинг, вішинг) є способами підготовки до злочину.

Скімінг науковці і практики поділяють на 2 види: 1. Фізичний скімінг. Зловмисники копіюють всю інформацію з магнітної смуги картки (ім'я власника, номер картки, термін закінчення терміну її дії, CVV- та SVC-код), дізнатися про ПІН-код можна за допомогою міні-камери або накладок на клавіатуру, встановлених на банкоматах. Стати жертвою скімінгу можна не лише знімаючи готівку, а й оплачуючи покупки у торгових точках. Для копіювання даних офіціанти, касири, службовці готелів використовують переносні скімери або пристрої, прикріплені до терміналу. 2. Програмний скімінг. Полягає у встановленні зловмисниками на банкомат певного шкідливого програмного забезпечення яке буде здійснювати копіювання магнітної стрічки картки, CVV-коду та дати дії картки, та подальше надіслання таких даних на сервери зловмисників [85, с. 87].

Фішинг вважають найбільш поширеним різновидом шахрайств у кіберсфері. Його поділяють на декілька видів. Шахраї постійно вигадують нові, більш витончені способи обману з метою вивідати у довірливих або неуважних клієнтів реквізити платіжних засобів [225, с. 229–231]. У сучасних умовах в Україні шахраї активно експлуатують соціально-значущі теми, а саме бойові дії, проблему біженців, допомогу армії та пораненим тощо [26, с. 142]. Найбільш поширеними зараз видами фішингу є онлайнний (створення фішингових вебресурсів), телефонний (вішинг) та розсилка повідомлень (смішинг). Зловмисники все частіше використовують методи соціальної інженерії, користуючись повсюдним поширенням технічних засобів дистанційного спілкування в мобільних мережах та в Інтернеті, зокрема виманюючи у потерпілих інформацію про реквізити платіжних карток шляхом розсилки в месенджерах різноманітних посилань для оформлення фінансових виплат, отримання коштів за реалізовані товари тощо.

Проілюструємо типові способи підготовки до підробки платіжних засобів

прикладами з кримінальних справ.

Навчання методам підробки та використання підроблених платіжних інструментів. У 2015 році ОСОБА_6 з метою реалізації свого злочинного наміру щодо підробки та використання підроблених банківських карток, у мережі Інтернет на сайті «<http://embargo.cc/>» ознайомився з інформацією про можливість проведення операцій за допомогою банківської карти, ініційованої не власником рахунку, а також про технічне обладнання та програмне забезпечення, яке необхідне для виготовлення дублікатів банківських карт [31].

Викрадення чужої платіжної картки. У липні 2016 року ОСОБА_3, знаходячись за місцем свого тимчасового проживання в гуртожитку з тумбочки житлової кімнати викрала інформацію із пін-кодом та кредитну банківську картку, видану філією ПАТ «ПУМБ» яка знаходилась у користуванні ОСОБА_6. Після цього зазначена картка була використана для викрадення коштів потерпілої [44]. У червні 2021 року ОСОБА_3 на вулиці помітив раніше невідомого йому чоловіка, котрий знаходився в стані сильного алкогольного сп'яніння, та скориставшись нагодою таємно викрав у нього мобільний телефон, в якому знаходилась сім-карта з номером мобільного телефону. Після цього підсудний відкрив установлений в телефоні мобільний додаток «Приват 24» та ініціював списання грошей з рахунку потерпілого, шляхом формування електронного платіжного доручення на перерахування грошових коштів на карту свого знайомого [43].

Фізичний скімінг. ОСОБА_5 працювала продавцем в магазині, де для обслуговування покупців використовувала POS-термінал, через який проводилися розрахунки за товари покупцями своїми банківськими пластиковими картками. Під час роботи у січні 2016 року у неї виник умисел на вчинення крадіжок коштів з рахунків на картках покупців. 10 березня 2016 року в 18.23 год., перебуваючи на робочому місці за прилавком магазину, для отримання незаконного доступу до банківського рахунку покупця ОСОБА_6 провела на POS-терміналі «Ingenico ICT200» незаконні дії з банківською карткою «VISA» ПАТ «ПУМБ» за № НОМЕР_1 виданої на ім'я ОСОБА_6,

здійснивши без відома власниці картки зчитування та запис інформації з магнітної стрічки вказаної картки на електронний носій [32].

Програмний скімінг. ОСОБА_4, діючи за попередньою змовою групою осіб спільно з ОСОБА_8 придбали 38 пластикових карток з магнітною полозою, без цифрової інформації, з метою подальшого використання при виготовленні підроблених платіжних банківських карток. Далі 3 червня 2013 року близько 04:00 годин ОСОБА_4, маючи намір на підробку платіжних карток, встановили на картоприймачі, розташованому на лицьовій частині банкомату ПАТ КБ «ПриватБанк» пристрій для копіювання персональної цифрової інформації з магнітних носіїв банківських карток (скіммер), та цифрову відеокамеру (для фіксації ПІН-коду) [35].

Підготовка технічних засобів, необхідних для підробки платіжних карток. У 2016 році ОСОБА 4 отримав від співучасників два електронні пристрої «MSR606» (енкодери магнітних карт), які мають функції зчитування, стирання, запису інформації на магнітній смужі пластикової платіжної картки. На виконання спільного злочинного умислу встановив на свій персональний комп'ютер (ноутбук) необхідне програмне забезпечення для підключення та роботи з даними пристроями. У подальшому з використанням інтернет-ресурсу «Google Disk» ОСОБА_4 отримував від співучасників на свій обліковий запис «Google» електронні файли, що містили інформацію про дані магнітних смуг платіжних карток клієнтів АТ«Ощадбанк», які були необхідні для незаконного виготовлення «дублікатів» платіжних банківських пластикових карток та їх ПІН-коди [51].

2. Способи підготовки до використання підроблених платіжних засобів:

1) підроблення документів або придбання підроблених документів; 2) одержання інформації про суб'єктів платіжних операцій, реквізити яких планується використати; 3) маскування зовнішності, підроблення особистих документів; 4) підбір співучасників з числа працівників банків, інших надавачів платіжних послуг, торговельних установ.

3. Способи підготовки до інших незаконних дій з платіжними засобами:

1) визначення одного або кількох послідовних різновидів незаконних дій (придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збут), які планується вчинити; 2) підшукування джерела одержання предмета злочину; 3) визначення місця вчинення протиправних дій і створення сприятливих умов для їх учинення.

4. Способи підготовки до незаконних дій з електронними грошима:

1) реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності та, за необхідності, орендування приміщення й набір технічного персоналу; 2) відкриття банківського рахунку (рахунків) для здійснення безготівкових операцій; 3) реєстрація в електронних платіжних системах, створення електронних гаманців; 4) створення власної електронної сторінки (Веб-сайту) для рекламування платіжних послуг.

Способи безпосереднього вчинення незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення [132], безумовно, мають надзвичайно вагоме значення для криміналістичної характеристики, адже ці дії залишають найбільшу кількість слідів і обов'язково підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні. Ці способи характеризуються різноманіттям і потребують ретельного опрацювання й систематизації, адже обрання зловмисником певного способу залежить від багатьох обставин.

Способи підробки платіжних засобів. У криміналістичній літературі на цей час досить широко досліджені різноманітні способи підробки документів. Це пов'язано з широким спектром кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою документів, і відповідно тривалою історією протидії таким деліктам з боку правоохоронних органів.

Традиційно у криміналістиці прийнята диференціація підробки документів на матеріальну й інтелектуальну та класифікація способів матеріальної підробки на способи повної та способи часткової підробки документів [112, с. 74].

Науковцями ретельно опрацьовані методи виявлення таких способів матеріальної підробки документів, як малювання, копіювання за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, поліграфічний друк, підчищення, травлення, змивання, дописка, заміна фотокарток та аркушів документа, відтворення та копіювання відбитків печаток і штампів, технічне підроблення підписів, використання підроблених матеріалів виготовлення документа тощо [130, с. 249–258; 57, с. 8-10; 142, с. 359]. Також криміналістами розроблені методи дослідження новітніх способів підробки документів, у тому числі виготовлених на пластиковій основі [164, 257] та електронних (цифрових) [143, 285]. На основі загальних теоретичних засад І.М. Осика упорядкував способи підроблення документів, класифікувавши їх на матеріальні й інтелектуальні способи, а також виокремивши способи підробки паперових, пластикових та електронних документів [171, с. 10–11].

Така класифікація способів підробки документів є усталеною в криміналістиці. Вона дозволяє всебічно схарактеризувати відповідні способи стосовно до окремих об'єктів та видів і груп кримінальних правопорушень.

За результатами аналізу й узагальнення практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, встановлено, що підробка платіжних засобів застосовувалась у 48,33 % вивчених нами кримінальних проваджень. З них інтелектуальна підробка мала місце у 40% випадків, матеріальна (повна або часткова) – у 60 %.

Об'єктами підроблення виступали: 1) документи на паперових носіях – 31,67 %; 2) електронні документи – 68,33 %, з яких пластикові – 46,77%. Це свідчить про постійне зниження випадків підробки паперових документів, що пов'язано із загальною тенденцією їх заміни у банківських установах і в платіжних системах електронними документами.

У залежності від конкретних прийомів і засобів, які використовують зловмисники під час підробки документів, науковці узагальнювали типові способи вчинення відповідних кримінальних правопорушень.

Так І. М. Осика схарактеризував способи підробки документів у сфері

підприємництва на основі їх класифікації залежно від виду підробки (інтелектуальна, матеріальна повна або часткова), предмета підробки (паперові документи із елементами захисту та без них, пластикові та електронні документи) та засобів, які використовують правопорушники (друкуючі пристрої, комп'ютери, факси, інше обладнання). Автором визначені способи механічного й електронного монтажу документів, підробка реквізитів, технічна й інтелектуальна підробка підпису, способи підробки відбитків печаток і штампів, підробка бланків, виготовлення фіктивних електронних документів, підроблення пластикових банківських карток [172, с. 40–76]. Більшість цих способів стосуються підробки саме платіжних засобів.

І. І. Попович визначила, що типовими способами повного підроблення бланків розрахункових банківських документів є використання саморобних форм високого друку або виготовлення друкарського набору, застосування засобів фотоцинкографії та електрографії, високий друк за еластичних друкарських форм – флексографію, використання оргтехніки. Найбільше поширеними способами повного підроблення банківських документів є: використання засобів репрографії (апаратно-програмні комплекси на базі ЕОМ, електрофотографія, оптична фотографія, зокрема, цифрова); застосування засобів поліграфії; малювання і комбіновані способи. Для часткової підробки використовують такі способи як дописка, підчищення, хімічне травлення та змивання. Стосовно підроблення електронних розрахункових банківських документів, то основні їх способи пов'язані із несанкціонованим доступом до систем електронного документообігу, використанням несертифікованих закритих і відкритих ключів [189].

За результатами вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень за злочинами, передбаченими ст. 200 КК України, маємо змогу виокремити типові способи підроблення платіжних засобів, які на цей час набули поширення в Україні.

Типові види підробки паперових документів: 1) внесення повністю неправдивої інформації у справжній документ (інтелектуальна підробка);

2) виготовлення повністю підробленого документа, включаючи бланк, печатки, підписи та інші реквізити (повна підробка); 3) підробка окремих реквізитів документа (підпису, відтиску печатки, окремих записів тощо) (часткова підробка). Найчастіше об'єктами такої підробки виступали паперові платіжні доручення, чеки, акредитиви.

Типовим способом інтелектуальної підробки документів на переказ є створення відповідних платіжних інструментів від чужого імені (наприклад, від імені псевдокерівників фіктивного підприємства, справжніх клієнтів банку без їх відома і т.п.).

Наприклад, в одному з кримінальних проваджень було доведено, що підсудна, діючи за винагороду від організаторів більш тяжких злочинів, видавала себе з керівника фіктивного підприємства і відповідно підписувала документи для відкриття банківського рахунку підприємства, а також надалі підписувала чисті бланки грошових чеків, якими розпоряджались інші особи для зняття готівкових коштів [46]. В іншому випадку працівниця банку власноручно складала та підписувала грошові чеки чекової книжки від імені клієнта банку – приватного підприємця без його відома [40].

Типовим прикладом повної підробки є складання фіктивних документів, які підтверджують правомірність походження коштів або напрямків їх використання. Наприклад, у кримінальній справі було встановлено, що в 2017 році підсудний з метою приховування справжнього джерела походження коштів здійснював фінансові операції з продажу готівкової валюти (доларів США), надаючи до фінансових установ як підтвердження джерела походження таких готівкових коштів повністю підроблений договір банківського вкладу (депозиту) [48].

Часткова підробка документів найчастіше полягає у внесенні неправдивих даних щодо уповноваженої особи, підробки її підпису, відбитку печатки, вказування неправдивих цілей переказу грошових коштів тощо. Наприклад, 24 червня 2010 року ОСОБА_5, перебуваючи в приміщенні банку, підписав грошовий чек ТОВ, на звороті якого в графі «Цілі витрат» внесено

завідомо неправдивий надпис: «Закупівля будівельних матеріалів». Свій підпис ОСОБА_5 зробив достовірно усвідомлюючи, що фактично закупівля будівельних матеріалів здійснена не буде, після чого зазначений грошовий чек передав для виконання працівникам банку [30].

Типові способи підробки платіжних карток. Основні способи підроблення пластикових платіжних карток досить ретельно досліджені криміналістами.

Г. Усатий підкреслив: «При скоєнні злочинів можливо використання як підроблених платіжних карток (матеріальна підробка), так і платіжних карток, належно виготовлених, але які містять помилкові відомості (інтелектуальне підроблення). Виготовленням підроблених платіжних карток визнається як їх повне відтворення, так і часткова підробка (наприклад, зміна реквізитів – номери рахунку, підписи, перекодування інформації на магнітному носіїві). Способи їх виготовлення такі: поліграфічний, репрографічний, анастатичний, малюванням і комбінований» [265, с. 59].

П. Д. Біленчук і співавтори у 2010 році схарактеризували низку способів підроблення пластикових карток, зокрема: *стосовно підробки карток з магнітною стрічкою*: 1) механічний; 2) термічний; 3) наклеювання на картку плівки з уже нанесеними реквізитами, а потім вдавлення опуклих знаків; 4) зміна магнітної стрічки; 5) повна підробка, що поділяється на: а) виготовлення пластикової заготовки картки методом «сітчного друкування»; б) на чисту пластикову заготовку наносяться з фотомеханічних друкарських форм офсетного друку, іноді застосовують літографський спосіб нанесення зображень. в) використання так званої «чистої» пластмаси (White Plastic Crime). У цьому випадку зловмисники виготовляють чисту пластмасову заготовку, що збігається за формою і розмірами зі справжніми картками, і наносять на неї дійсні дані (номер картки, термін дії, відомості про власника тощо); *стосовно підробки ІС-картки (картки з мікročіпом, в яких може використовуватися додатково і магнітна стрічка як елемент захисту)*: 1) руйнація електронного замка мікročіпу, шляхом впливу на мікročіп невеликими «електричними

ударами»; 2) якщо конструкція даної картки передбачає перебування модуля мікрочіпу безпосередньо на поверхні картки, то його просто виймають з гнізда вкраденої і вставляють у фальшиву [22, с. 53–54]. З того часу технології виготовлення пластикових платіжних карток були вдосконалені, тому деякі з вищевказаних способів вже майже не застосовуються, але інші набули значного поширення. Особливо часто зловмисники вдаються до способів підробки пластикових карток із використанням комп'ютерної техніки.

Таким чином способи підробки пластикових карток, як і всіх інших документів, у криміналістиці поділяють на способи інтелектуальної та матеріальної (повної та часткової) підробки. Інтелектуальна підробка полягає у випуску справжньої картки певної особи без її відома недобросовісними працівниками банку, повна підробка здійснюється шляхом незаконного виготовлення дубліката реально імітованої картки, а часткова – внесення змін до справжньої картки.

За результатами вивчення слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях за злочинами, передбаченими ст. 200 КК України, маємо підстави стверджувати, що типовим способом інтелектуальної підробки є випуск фальшивих банківських платіжних карток за участі працівників банку, а матеріальна підробка найчастіше здійснюється шляхом нанесення реквізитів справжньої картки на магнітні смуги інших реально емітованих платіжних карток або на чисті пластикові заготовки.

Прикладом випуску фальшивих пластикових карток злочинними групами за участі працівників банку є кримінальна справа, в ході розслідування якої було встановлено, що у грудні 2016 році ОСОБА_5 звернувся до економіста відділу продажів ПАТ «Банк Восток» ОСОБА_4, з пропозицією незаконно випустити та передати платіжну картку на ім'я громадянки України ОСОБА_6 на підставі наданих ним копій документів ОСОБА_6, без проведення її ідентифікації та за відсутності останньої. Погодившись на пропозицію, ОСОБА_4 незаконно підписав документи, що стали підставою для відкриття розрахункового рахунку № НОМЕР_1 на ім'я ОСОБА_6 та виготовлення

платіжної картки за договором на відкриття поточного рахунку з видачею електронного платіжного засобу №1235887 від 06.12.2016, тим самим підробивши платіжну картку, яку у подальшому ОСОБА_4 без проведення ідентифікації ОСОБА_6 та за відсутності останньої, передав невстановленій особі на ім'я ОСОБА_5 [39].

Способи матеріального підроблення передбачають використання спеціальних пристроїв, комп'ютерних засобів і спеціального програмного забезпечення, що дозволяє виготовляти «дублікати» банківських платіжних карток, маючи інформацію про їх реквізити.

Наприклад, у 2016 році співучасники злочину з використанням електронних пристроїв «MSR606» (енкодерів магнітних карт), персональних комп'ютерів та пластикових карток (банківські платіжні картки, в т.ч. строк дії яких завершився, картки надання дисконтних знижок у різноманітних закладах харчування, АЗС тощо, з наявною відповідною магнітною смугою), а також білих пластикових карток із магнітними смугами підробляли платіжні картки та використовували їх для зняття коштів і оплати товарів та послуг в торгівельній мережі [51].

Також одним із способів підроблення платіжної банківської картки є заміна фінансового номера власника картки на номер зловмисника із використанням банкомату.

Наприклад, 10 травня 2021 року ОСОБА_3 вставив платіжну карту, яка належала ОСОБА_5, у приймальний пристрій банкомату, знаючи код доступу авторизувався у електронній банківській системі АТ КБ «Приват Банк» та змінив фінансовий номер ОСОБА_5 як номер телефону, за допомогою якого можуть проводитись фінансові операції за її банківськими рахунками, на власний номер телефону. Таким чином до електронної банківської системи було внесено неправдиві відомості про телефонний номер власника банківських рахунків і відповідних емітованих платіжних карток по цих рахунках [34].

Підробка електронних платіжних інструкцій, яка все частіше зустрічається у вітчизняній слідчій практиці, переважно полягає у створенні

повністю фіктивних документів для здійснення електронних переказів коштів. При цьому зловмисники користуються заздалегідь одержаним доступом до сервісів веб-банкінгу фізичної чи юридичної особи або до внутрішньобанківської системи електронних переказів. Наведемо декілька типових способів з метою ілюстрації цього виду підробки.

1. *Несанкціонована власником рахунку реєстрація у веб-банкінгу за особистими даними іншої фізичної особи та формування електронних платіжних інструкцій.* 9 квітня 2017 року ОСОБА_3, попередньо замінивши фінансовий номер ОСОБА_6 банку на свій, маючи копії паспорту та ідентифікаційного коду, за допомогою власного номеру телефону зареєструвалась в системі «АБанк-24» ПАТ «АКЦЕНТ-БАНК» від імені ОСОБА_6, цим самим отримала доступ до кредитного рахунку останньої. Після чого, ОСОБА_3 за допомогою системи «АБанк-24», незаконно сформувала електронний документ – платіжне доручення про перерахування грошових коштів з кредитного рахунку, відкритого на ім'я ОСОБА_6, на власний картковий рахунок, відкритий в ПАТ «ПриватБанк». В результаті вказаних дій ОСОБА_3 внесла до документу на переказ – платіжного доручення в електронному виді, завідомо неправдиві відомості, здійснивши його підробку [45].

2. *Створення платіжних інструкцій у веб-банкінгу фізичної особи, користуючись доступом до нього через викрадений (знайдений, отриманий в тимчасове користування тощо) цифровий пристрій (мобільний телефон, планшет, комп'ютер).* В одному з кримінальних проваджень було встановлено, що після вчинення крадіжки мобільного телефону у ОСОБА_3 виник злочинний умисел спрямований на перерахування грошових коштів з поточного банківського рахунку потерпілого на рахунок свого знайомого. Для реалізації злочинного умислу ОСОБА_3 сформував електронне платіжне доручення у мобільному додатку «Приват 24», встановленому на викраденому телефоні [43]. В іншій кримінальній справі визначено, що ОСОБА_5 попросив у потерпілого ОСОБА_4 його мобільний телефон для здійснення серфінгу

мережі Інтернет, на що останній погодився. Після цього ОСОБА_5 за допомогою мобільного телефону потерпілого авторизувався у мобільному додатку веб-банкінгу «Ощад24» і здійснив 3 банківські транзакції, перерахувавши грошові кошти потерпілого на свою банківську картку [38].

3. *Несанкціоноване формування платіжних інструкцій у веб-банкінгу юридичної особи, користуючись наявним доступом до останнього.* ОСОБА_4 за попередньою змовою з іншою особою, яка мала доступ до Інтернет-банкінгу ТОВ за рахунком, відкритим в ПАТ «Універсал Банк», підробили документи на переказ коштів, а саме електронні розрахункові документи шляхом внесення до них неправдивих даних про призначення платежу «Сплата за ТНС згідно Договору купівлі-продажу № 45 від 21.08.2015 без ПДВ» та «Сплата за ТНС згідно договору купівлі-продажу № 45-2 від 21.08.2015 без ПДВ», які насправді не укладались [36].

4. *Підроблення електронних платіжних інструкцій в банкоматах і платіжних терміналах з використанням справжньої чужої пластикової платіжної картки.* Сутність цього способу полягає в тому, що зловмисник, маючи фізичний доступ до чужої банківської картки, використовує цю картку і без дозволу власника здійснює платіжні операції. В такому випадку предметом підробки виступає не сама картка, а електронні платіжні інструкції, які створюються в електронній системі для проведення платежів. Наприклад, у 2016 році ОСОБА_3, маючи викрадену у ОСОБА_6 банківську кредитну картку, видану філією ПАТ «ПУМБ», за допомогою банкомату сформувала заявку від імені потерпілої, на зняття грошових коштів із кредитного банківського рахунку. Банк, сприймаючи дану операцію, як операцію проведену ОСОБА_6, видав через банкомат грошові кошти [44].

5. *Формування банківським працівником підроблених платіжних інструкцій від імені клієнта банку у внутрішньобанківській системі електронних розрахунків, користуючись доступом до неї.* 18 травня 2016 року ОСОБА_3, будучи провідним фахівцем з розрахунково-касового обслуговування відділення ПУАТ «Фідобанк», будучи обізнаною в роботі

програмного забезпечення «Б2» увійшла у вказану систему під своїм логіном та паролем, та з метою отримання ОСОБА_6 в подальшому від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб коштів, провела операцію із зарахування готівкових коштів у сумі 58000,00 грн. на рахунок, відкритий у ПУАТ «Фідобанк» на ім'я ОСОБА_7 із призначенням платежу «Надходження на карткові рахунки фізичних осіб ОСОБА_8» після чого, створила та видала ОСОБА_9 документ на переказ коштів – «Заява на переказ готівки № 383702630», проте в дійсності грошові кошти не були внесені в касу, а перераховані на даний рахунок. Після цього ОСОБА_3 з метою надання законності попередньої здійсненої операції після візування операції зі списання коштів з рахунку ТОВ шляхом накладання електронного цифрового підпису іншим користувачем АБС «Б2», провела касову операцію з видачі готівки та, не здійснивши видачу готівкових коштів директору зазначеного підприємства, підписала та видала фіктивний грошовий чек про зняття коштів з рахунку [47].

Способи використання підроблених платіжних засобів.

Крім способів підробки документів досить поширеними є і способи їх використання, які можуть бути об'єднаними єдиним задумом із підробкою, якщо вчиняються однією особою або організованою групою (злочинною організацією), так і вчинятись іншими особами, котрі придбали підроблені документи спеціально для їх подальшого протиправного використання.

І. М. Осика запропонував класифікувати способи використання підробленого документа залежно від: 1) шляху передачі його змісту до відома зацікавленої особи (безпосередньо та опосередковано) та 2) мети його використання, в залежності від механізму основного злочину: а) способи, спрямовані на заволодіння чужим майном (ст.ст. 190, 191 КК); б) способи, спрямовані на отриманням матеріальної вигоди в іншій формі (ст.ст. 205, 209, 212, 222 КК) [171, с. 12; 173].

Стосовно досліджуваного нами виду злочину В.О. Фінагеев запропонував такі групи: 1) способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням розрахунків платіжними дорученнями; 2) способи, пов'язані з використанням

операцій у сфері обігу банківських платіжних карток; 3) способи, пов'язані з використанням інших засобів доступу до банківських рахунків [268, с. 65–75].

Не дивлячись на те, що вищенаведені підходи відрізняються за критеріями класифікації способів (у першому випадку ними обрано прийоми та мету безпосереднього незаконного використання платіжних засобів, а у другому – предмет і засоби вчинення злочину), їх об'єднує вагома ознака – інтеграція незаконних дій з платіжними засобами в технології злочинної діяльності, тобто в комплекси взаємопов'язаних різних за кримінально-правовою кваліфікацією злочинів.

Вважаємо доцільним використати два головних критерії криміналістичної класифікації способів незаконних дій з платіжними засобами: 1) предмет і засоби злочину; 2) місце в структурі технологій злочинної діяльності.

За першим критерієм варто виокремити способи незаконних дій з платіжними дорученнями, способи незаконних дій з платіжними картками та способи незаконних дій з електронними грошима.

Способи незаконних дій з платіжними дорученнями переважно використовуються у банківській та підприємницькій сфері недобросовісними працівниками установ, які складають повністю або частково фальсифіковані документи з різних мотивів, а також у технологіях економічної злочинності, коли організовані групи та злочинні організації здійснюють злочинну діяльність, систематично використовуючи розрахунки фіктивними платіжними дорученнями як допоміжними інструментами в незаконному обігу коштів.

Найчастіше такі способи полягають у безпосередній передачі змісту підроблених документів для здійснення розрахункових операцій уповноваженим особам (наприклад, працівникам банківських установ), або внесення самими уповноваженими особами, які є співучасниками злочину, у внутрішній розрахунковий обіг. Така передача реалізується шляхом передавання паперових документів з рук до рук, їх пересилання нарочним, поштою, а для електронних документів – безпосереднім введенням до системи документообігу, користуючись доступом до нього, або передачі легальними

каналами електронного зв'язку.

У свою чергу способи незаконних дій з платіжними картками насамперед є частиною технологій фінансового шахрайства. Таких способів налічується велика кількість. Їх дослідження входить до предмета відповідних методик розслідування шахрайств. У свою чергу стосовно методики розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, суттєвим є лише дослідження прийомів і операцій з безпосереднього використання підроблених платіжних карток без деталізації інших дій, спрямованих на заволодіння чужими коштами. У цьому сенсі, на нашу думку, доцільно виокремити способи незаконного використання платіжних карток: 1) у банкоматах; 2) у платіжних терміналах; 3) у сервісах веб-банкінгу в мобільних телефонах, комп'ютерах та інших цифрових пристроях; 4) при розрахунках в Інтернеті.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень за ст. 200 КК України наведемо наступні типові способи незаконного використання платіжних карток.

1. Використання підроблених пластикових платіжних карток для знаття коштів в банкоматах.

Наприклад, 10 жовтня 2017 року ОСОБА_3, використовуючи електронно-обчислювальну машину (ЕОМ) – банкомат САК 30827, що належить ПАТ КБ «Приватбанк», dopravив до картко-приймної щілини завідомо підроблену банківську платіжну картку, яка відповідає картковому рахунку № НОМЕР_1, відкритому на ім'я ОСОБА_4, власноруч ввів зображений на картці пін-код на цифровій клавіатурі банкомату, таким чином вчинив доступ до карткового рахунку клієнта ПАТ КБ «Приватбанк», використавши завідомо підроблену платіжну картку [33].

2. Використання підробленої пластикової платіжної картки для оплати товарів в магазинах, аптеках, автозаправних станціях та інших установах.

Цей поширений спосіб полягає у здійсненні зловмисником однієї, а частіше декількох, платіжних операцій в установах торгівлі, як правило, невеликими сумами, що дає можливість уникнути додаткової банківської

перевірки. Наприклад, в одній з кримінальних справ було встановлено, що обвинувачений М. придбав у невстановленої слідством особи підроблені пластикові банківські картки та у квітні 2015 року неодноразово використовував їх для оплати товарів і послуг у мережах роздрібної торгівлі [41].

3. Використання фіктивних платіжних інструкцій для перерахування коштів через сервіси веб-банкінгу або для оплати товарів і послуг в системі Інтернет-торгівлі.

Способи інших незаконних дій з платіжними засобами (їх придбання, перевезення, пересилання, збуту) вважаємо доцільним поділити на такі види:

1) безпосередні, коли правопорушники безпосередньо контактують як з предметом злочину, так і з іншими особами, зокрема перевозять підроблені документи при собі та передають з рук до рук.

2) опосередковані, коли зловмисники використовують поштові та онлайн-сервіси для придбання, пересилання та збуту підроблених платіжних засобів;

3) комбіновані, коли частина незаконних дій вчиняється безпосередньо, а частина опосередковано.

Способи незаконних дій з електронними грошима.

Незаконні дії з електронними грошима набувають все більшого поширення. За результатами проведеного нами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень такі способи мали місце у 50 % справ. При цьому випадків підроблення електронних грошей нами не виявлено. У практиці має місце лише їх незаконний випуск і використання.

Типові способи незаконного використання електронних грошей полягають в незаконному їх придбанні та використанні, а також у наданні фізичним та юридичним особам фінансових послуг без встановленого законом дозволу шляхом проведення різноманітних платіжних операцій з електронними грошима. Зокрема практиці правоохоронних органів відомо чимало прикладів протиправного надання послуг з купівлі/продажу електронних грошей з

подальшою їх конвертацією в готівку або переведенням на безготівкові рахунки в офіційних валютах, протиправного надання послуг з обміну валют з використанням платіжних систем і електронних грошей. Тому пропонуємо поділити ці способи на дві групи – прості та складні.

Прості способи виявляються в придбанні та використанні електронних грошей особою для власних потреб. Прикладом такого способу є наступний: 25 листопада 2021 року о 17 год. 39 хв. ОСОБА_2, використовуючи особистий мобільний телефон здійснив вхід до веб-ресурсу «monetka.exchange», на якому обрав напрямок придбання електронних коштів «Webmoney Transfer» - «WMZ» на власний електронний гаманець з використанням власної банківської карти. Виконавши інструкції зазначені на сайті, відбулося списання коштів з карткового рахунку ОСОБА_2 на суму 9 950 грн. Цього ж дня з електронного гаманця в платіжній системі «Webmoney Transfer» ОСОБА_1 здійснив переказ електронних коштів в розмірі 338,77 одиниць у номіналі «WMZ» на електронний гаманець ОСОБА_2 в платіжній системі «Webmoney Transfer» [50].

Складні способи полягають у здійсненні незаконної фінансово-господарської діяльності, пов'язаної з наданням іншим особам послуг з конвертації коштів із використанням розрахунків електронними грошима.

Ілюстрацією злочинної схеми з незаконного використання електронних грошей є такий приклад. ОСОБА_4, починаючи з 2017 року, не маючи відповідної ліцензії від Національного банку України, використовував у своїй діяльності електронні гроші платіжних систем «WebMoney Transfer», «Money.Yandex.ru» та надавав послуги з вводу/виводу електронних грошей) за допомогою вказаних платіжних систем. Переведення електронних грошей на готівку ОСОБА_4 організував наступним чином: замовники послуги – фізичні особи за допомогою оголошення розміщеного ОСОБА_4 на створеному ним Інтернет ресурсі, на сторінках якого висвітлив реквізити контактних номерів телефонів, а також електронної скриньки, дізнавались про діяльність ОСОБА_4 щодо вводу/виводу електронних грошей. В подальшому, замовники послуги в

телефонному режимі зв'язувались з ОСОБА_4, домовлялись про ввід/вивід електронних грошей у готівкову форму та пересилали відповідну суму на розрахункові рахунки ОСОБА_4 в АТ КБ «ПриватБанк», «WebMoney Transfer», та «Money.Yandex.ru», які перебували в останнього у використанні та отримували еквівалентну суму коштів, згідно курсу встановленого ОСОБА_4, на свої електронні гаманці/розрахункові рахунки [37].

Способи приховування незаконних дій з платіжними засобами й електронними грошима в одних випадках входять до єдиного злочинного задуму, в інших вчиняються окремо. Їх застосовують рідше, порівняно із підготовкою. Це можна пояснити тією обставиною, що ретельна підготовка та продумане обрання часу, місця та способу безпосереднього вчинення злочину, на думку злочинців, вже значною мірою гарантують неможливість розкриття злочину. А отже, дії щодо приховування злочину нерідко входять до етапу підготовки до нього. Водночас в інших випадках, наприклад, при відносно спонтанному вчиненні злочину (наприклад, коли крадій, викравши банківську картку, надалі вирішує використати її) можливим є окремий етап приховування.

Зважаючи на зазначені обставини, науковці нерідко розглядають способи приховування злочину і способи його безпосереднього вчинення окремо. Ґрунтовно досліджена і криміналістична класифікація способів приховування злочинів [75]. Такий підхід нам видається в цілому вірним, адже у практиці можливі різні варіації поєднання дій правопорушників з безпосереднього вчинення злочину та його приховування. Тому окремий опис таких дій у криміналістичній характеристиці є більш корисним, ніж спроба об'єднувати їх у межах одного способу злочину.

А. В. Реуцький навів наступні типові способи приховування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток: (а) нанесення на підроблені платіжні картки логотипів банків, голограм, інших графічних зображень; (б) запобіжні заходи щодо прослуховування телефонних розмов; (в) повна або часткова підробка сліпів та документів, що засвідчують особу; (г) періодичні зміни місця проживання й зовнішнього вигляду злочинця; (д) постійна зміна

ргоху-серверів та провайдерів у мережі Інтернет і застосування набору програм, що дозволяють залишатися анонімним, а також використання спеціальних анонімних ргоху-серверів; (е) відкриття безлічі рахунків у багатьох платіжних системах з наступним переказом вкрадених грошових коштів з одного рахунку на інший; (є) зняття грошових коштів з рахунків віртуальних платіжних систем на підставну особу та ін. [214]. Тут варто зазначити, що ці способи стосуються насамперед приховування більш тяжких злочинів, пов'язаних з незаконними діями з платіжними засобами (шахрайств, розкрадань тощо).

Що стосується безпосередньо етапу приховування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, за результатами проведеного нами аналізу слідчої та судової практики варто визначити наступні типові способи: 1) використання дистанційних і анонімних способів обміну інформацією між співучасниками; 2) обрання темного часу доби та прийомів маскуванню зовнішності при здійсненні операцій у банкоматах; 3) використання анонімайзерів, чужих цифрових пристроїв та локальних точок (мереж) доступу до Інтернету, одноразових номерів телефону тощо для приховування інформації про використані пристрої та користувачів; 4) використання підроблених документів, що посвідчують особу; 5) обладнання схованок для зберігання і транспортування підроблених платіжних карток; 6) обладнання таємних місць, де здійснюється підробка документів з використанням технічних засобів (неофіційно орендованих квартир, дач, гаражів і т.п.); 7) налагодження транскордонних зв'язків і використання платіжних карток іноземних банків в Україні тощо.

1.4. Зв'язки з іншими кримінальними правопорушеннями, слідова картина й особа правопорушника

Вагомою ознакою, яку варто врахувати в криміналістичній характеристиці незаконних дій з платіжними засобами, є зв'язки цього виду

злочину з іншими кримінальними правопорушеннями.

Науковці підкреслюють роль підроблення та інших незаконних дій з документами в механізмі вчинення інших, більш тяжких злочинів. Як відзначено: «дані діяння часто є підготовкою до вчинення інших злочинів, таких, наприклад, як незаконне отримання кредиту, незаконне підприємництво, податкові злочини, шахрайство, розкрадання та ін.» [58, с. 74]. У цьому зв'язку постає питання щодо ролі даного делікту в структурі технологій злочинної діяльності.

Поняття технології злочинної діяльності в криміналістичній методиці виникло насамперед у зв'язку з дослідженням економічних злочинів. Злочин, передбачений ст. 200 КК України, також прийнято відносити до числа економічних [238].

За цим типом злочинності науковцями було відмічено, що для досягнення злочинної мети, якою найчастіше є незаконне збагачення, правопорушникам доводиться вчиняти не один, а декілька різних за кримінально-правовою кваліфікацією діянь. Відповідно такі комплекси взаємопов'язаних злочинів А. Ф. Волобуєв запропонував називати злочинними технологіями збагачення [202, с. 33].

На думку Р.Л. Степанюка, під технологією злочинної діяльності варто розуміти сукупність взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються в межах єдиного задуму [251, с. 978]. У таких технологіях нерідко присутні кримінальні правопорушення, що полягають у підробленні та використанні підроблених документів, в тому числі і злочини, передбачені ст. 200 КК України. Вони відіграють допоміжну роль у вчиненні основного злочину.

Наприклад, як відзначили О. В. Пчеліна та В. В. Корнієнко: «Технології злочинного збагачення з використанням кредитно-фінансових операцій представляє собою скоєння комплексу основних (ст. 190, 191, 222 КК України) та підпорядкованих злочинів (ст.ст. 200, 205, 209-1, 364-369, 358 КК України)» [175, с. 33]. На думку О. В. Самойленко, технології незаконного збагачення шляхом незаконних дій із платіжними картками найчастіше

кваліфікується за сукупністю ст. 200, 190 КК України [233, с. 69]. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК) також відносять до числа супутніх у технологіях легалізації (відмивання) злочинних доходів [224, с. 188; 220, с. 220].

У структурі технологій злочинної діяльності виокремлюють основні (головні), допоміжні та супутні злочини [251, с. 978]. При цьому незаконні дії з платіжними засобами та електронними грошима є допоміжними. Як підкреслено В. Корнієнком: «предметом допоміжних злочинів найчастіше виступають документи, які стають об'єктом здійснення підробок, виправлень та інших фальсифікацій, або слугують засобом вчинення злочину» [118, с. 159], що повною мірою відноситься до досліджуваного нами діяння.

Згаданий вище науковець також відмітив, що зараз кіберпростір став привабливою зоною для незаконного збагачення різного роду шахраїв, у тому числі за участю банківських працівників. Вступаючи у злочинну змову з представниками фінустанов, шахраї орендують мобільні номери для месенджерів, отримують клієнтську базу з реквізитами та номерами клієнтів, проводять переказ незаконно отриманих коштів у кріпто-валюту (міксінг), або отримують готівкою на підставних осіб чи виводять гроші за кордон. Різні способи дій зловмисників у даній технології злочинної діяльності можуть підпадати під ряд статей Кримінального кодексу України, а саме: ст.ст. 190–192 КК (як основні злочини), та ст.ст. 200, 205-1, 209–209-1, 231–232 (підпорядковані злочини) КК України [120, с. 232–233].

Допоміжна роль незаконних дій з платіжними засобами у злочинних технологіях полягає насамперед у сприянні вчиненню основного злочину. Підроблені платіжні засоби в механізмі всієї технології злочинної діяльності використовуються насамперед як засоби та інструменти. Як відзначив В. К. Жердєв: «Для маскування незаконного характеру перерахування коштів у платіжних дорученнях зазначаються «платник» і «одержувач», які є сторонами

цивільних правовідносин, вказується неіснуючий чи містить недостовірні відомості контракт, договір. Якщо платіжні доручення оформлюються «на підставі» даних часткового підроблення, їх можна оцінювати, як документи повної підробки, які подаються до банку для «прикриття» руху незаконно отриманих коштів» [89, с. 473]. За допомогою підроблених платіжних засобів зловмисники одержують доступ до фінансових рахунків, надають видимість правомірності розрахункам, забезпечують швидкий рух коштів по рахункам, відмивають злочинні доходи тощо.

Проведений нами аналіз слідчої та судової практики у справах про злочини передбачені ст. 200 КК України, дозволяє констатувати, що у 35,9 % випадків вони вчинялись у сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями, насамперед з передбаченими ст.ст. 185, 190, 191, 205, 209-1, 212, 222, 358, 361, 362, 366 КК України. За змістом можемо визначити наступні типові технології злочинної діяльності, для яких характерно використання незаконних дій з платіжними засобами та електронними грошима як допоміжних злочинів:

- 1) шахрайства з платіжними картками;
- 2) шахрайства у сфері підприємницької діяльності та у кіберсфері;
- 3) розкрадання коштів працівниками банків;
- 4) розкрадання коштів службовими особами бюджетних установ;
- 5) ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- 6) легалізація (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом;
- 7) шахрайства з фінансовими ресурсами та інші зловживання з кредитами у банківській сфері (зокрема, маніпуляції банківських працівників задля штучного покращення показників кредитування).

Тісні зв'язки незаконних дій з платіжними засобами з іншими кримінальними правопорушеннями зумовлюють різноманітну слідову картину події, яка об'єднує як ознаки безпосередньо цього злочину, так і інших протиправних діянь.

Сліди злочину (кримінального правопорушення) завжди були в центрі

уваги криміналістів, адже процес розслідування майже завжди являє собою пізнання минулої події шляхом ретельного пошуку й дослідження слідів, які залишилися внаслідок розвитку цієї події.

У широкому сенсі сліди являють собою будь-які зміни, які стали наслідком події, що розслідується. Їх прийнято поділяти на ідеальні та матеріальні. Ідеальні сліди (сліди пам'яті) – це «відбитки» дійсності в пам'яті людини [228, с. 290], а матеріальні сліди являють собою будь-які зміни в матеріальному середовищі, пов'язані з вчиненням злочином і є його наслідком та найчастіше сконцентровані на місці події [158, с. 178].

Крім того все частіше суб'єктам криміналістичної діяльності доводиться досліджувати нові різновиди відображень події злочину у навколишньому середовищі, які вже не належать до перелічених вище груп, а утворюють новий вид слідів, які називають інформаційними, або ж віртуальними [221, с. 52]. Такі сліди, на думку, Н. Постіл та П. Цимбала «являють собою будь-які зміни комп'ютерної інформації, пов'язані з подією злочину, у зв'язку із застосуванням інформаційних технологій» [194, с. 139]. А отже, у зв'язку з повсюдним поширенням інформаційних технологій науковці почали виокремлювати також інформаційні (віртуальні, електронні, цифрові) сліди.

У криміналістичній характеристиці будь-якого виду кримінальних правопорушень завжди розглядають типові матеріальні, а іноді й ідеальні сліди. Проте якщо робити це відокремлено, то інформативність відомостей про сліди є невеликою, тому що загальний перелік можливих слідів протиправних дій є однаковим для багатьох різних злочинів. Наприклад, типові сліди (ознаки) часткового підроблення документів мало відрізняються щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 200, 358, 366 КК України. У зв'язку з цією обставиною в криміналістичних характеристиках окремих видів і груп злочинів прийнято розглядати типові сліди не окремо, а у комплексі з іншими елементами, зокрема разом зі способом та/або з обстановкою злочину в її широкому розумінні.

У криміналістичних дослідженнях сліди підробки документів найчастіше

розглядають разом зі способами кримінального правопорушення, що є цілком виправданим, адже відповідні сліди фактично є ознаками підробки (способу). Але щодо криміналістичної характеристики незаконних дій з платіжними засобами (ст. 200 КК України) такий підхід нам видається не доцільним. Пояснимо це тією обставиною, що способи даного виду злочину є різноманітними і не обмежуються виключно підробкою документів. Злочинна діяльність нерідко включає декілька етапів (підготовку, безпосереднє вчинення та приховування) і форм протиправної поведінки (підробку, перевезення, збут, використання тощо). Тому за досліджуванним видом злочину видається більш обґрунтованою практика поєднання типових відомостей про сліди злочину стосовно до інших обставин його вчинення, зокрема умов, в яких діють правопорушники, та засобів, які використовуються.

Термін «слідова картина» як позначення складової частини криміналістичної характеристики злочинів застосовується для позначення комбінації типових слідів в певній обстановці події, яка розслідується. Як відзначено: «Дослідження слідової картини злочину має важливе значення для розслідування будь-якого злочину, оскільки вона безпосередньо пов'язана з іншими елементами його криміналістичної характеристики, зокрема особою злочинця, обстановкою та способами його вчинення і відіграє важливу роль, оскільки має організаційне і тактичне значення в процесі розслідування» [262, с. 193].

Головним компонентом «слідової картини» є матеріальний слід злочину, а щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням документів, основним матеріальним слідом є сам підроблений документ [236, с. 96]. Але таке ствердження варто дещо уточнити. Сам по собі підроблений документ є предметом посягання, може бути засобом вчинення іншого злочину, проте він є не матеріальним слідом, а носієм таких слідів. Слідами будуть підроблені елементи документа: його бланки, реквізити, інформація в ньому тощо.

Виявлення факту ймовірного злочину, передбаченого ст. 200 КК України, та його розслідування найчастіше розпочинається саме зі сприйняття слідчим

наслідків події у певній обстановці, наприклад, при зверненні потерпілого про виявлення крадіжки коштів з банківського рахунку або при одержанні матеріалів від працівників кіберполіції про виявлений факт використання підробленої платіжної картки. У таких ситуаціях невідкладні слідчі дії проводяться головним чином із метою виявлення та фіксації слідів злочину, які залишилися в тому матеріальному середовищі, де відбувалась подія. У зв'язку з цим видається цілком вірною думка, що «матеріальна обстановка – це обстановка злочину з якою слідчий стикається, в першу чергу, і, яка дає йому змогу висунути версії про спосіб злочину, поведінку злочинця та інші обставини» [79, с. 375].

Щодо обстановки кримінального правопорушення варто відзначити, що під нею розуміють «сукупність даних, що відображає матеріальні, мікросоціальні та морально-психологічні умови підготовки, вчинення і приховування злочину» [78, с. 14]. При цьому «матеріальне середовище – це сукупність пов'язаних між собою об'єктів, явищ і процесів матеріального світу, в яких вчинялися дії з підготовки, реалізації та подальшого приховування злочину у певній системі просторово – часової координати. Мікросоціальне середовище – це мікросистеми, що являють собою безпосереднє соціальне оточення кримінального правопорушення на стадії його готування, вчинення та приховування. Морально-психологічне середовище – це сукупність психологічних та моральних станів, настроїв, стосунків між людьми та особою злочинця у період підготовки, реалізації та приховування злочину» [78, с. 14–15]. Цей підхід ілюструє широкий підхід до розуміння обстановки кримінального правопорушення, в яку включають не тільки умови, в яких відбулась подія, а і місце та час вчинення протиправного діяння, поведінку інших осіб, яка вплинула на розвиток події, тощо.

Грунтуючись на цих теоретичних засадах відзначимо, що у криміналістичній характеристиці незаконних дій з платіжними засобами можна визначити насамперед типові матеріальні сліди, які залишаються відповідно в матеріальному середовищі. Стосовно мікросоціального та морально-

психологічного середовища можна вести мову про ідеальні сліди, які залишаються в пам'яті певних осіб. Але, крім цього, необхідно звернути увагу на ще один вимір обстановки злочинів – кіберпростір.

Як відзначено Я. Неділько, в обстановці кіберзлочину слід виділяти: 1) кіберпростір – в якому здійснюється електронний процес, до, в момент та після вчинення злочину, що характеризується місцем, часом, віртуальною взаємодією учасників злочину; 2) матеріальний (фізичний) простір – систему умов та обставин, що взаємодіють між собою до, в момент та після вчинення злочину об'єктів, процесів, що характеризують місце, час та реальну взаємодію учасників злочину, а також інші обставини скоєння кіберзлочину (соціально-психологічні, економічні, безпекові, політичні тощо) [166, с. 360].

На цій підставі наголошуємо, що крім матеріального та соціального простору, в криміналістичній характеристиці обстановки деяких видів кримінальних правопорушень, у тому числі і тих, які передбачені ст. 200 КК України, варто виокремлювати ще і кіберпростір як систему взаємопов'язаних умов і обставин, які характеризують електронні процеси, в яких відбувається вчинення злочину.

Таким чином з урахуванням результатів аналізу практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, маємо змогу визначити наступні елементи їх типової слідової картини.

Типові сліди в матеріальному середовищі: 1) відображення на предметах злочину – сліди підробки безпосередньо на платіжних засобах на паперових і пластикових носіях і сліди контакту людини з цими предметами (сліди рук, біологічні сліди); 2) заготовки для виготовлення підроблених платіжних засобів і залишки (чисті паперові бланки документів, пластикові картки, частинки паперу та пластику, чорнові записи і т.п.); 3) засоби, що використовувались для вчинення злочину (спеціальне обладнання та устаткування для виготовлення підроблених платіжних засобів (енкодери, скімери, мікровідеокамери і т.п.), сканери, принтери, БВП, кліше печаток, факсиміле, фарби, пишучі прилади тощо); 4) сліди людини на місці події та інших об'єктах, пов'язаних зі злочином

(насамперед це сліди рук і біологічні сліди на банкоматах і платіжних терміналах, клавіатурах комп'ютерів, мобільних телефонах та інших пристроях); 5) електронні носії інформації (цифрові пристрої, накопичувачі та картки пам'яті).

Типові сліди у віртуальному середовищі розташовані на вилучених під час розслідування носіях комп'ютерної інформації або у вигляді віддалених даних (на віддалених серверах, у хмарних сховищах): 1) файли електронних платіжних засобів, що були предметом злочину; 2) програмне забезпечення, яке використовувалось для підроблення платіжних карток; 3) оголошення правопорушників, розташовані на веб-сайтах; 4) листування (текстові та графічні повідомлення) учасників події в різних системах обміну повідомленнями; 5) файли документів, таблиць, графічні файли, створені у зв'язку з подією злочину (наприклад, супутні банківські електронні документи, цифрові відеозаписи з відеокамери банкомату і т.п.).

Типові сліди в соціальному середовищі, тобто відображення в пам'яті очевидців подій, пов'язаних зі злочином, а саме: 1) осіб, які бачили правопорушника; 2) працівників банку чи іншої установи, що надавала платіжні послуги, які виконували певні платіжні та пов'язані з ними операції; 3) керівників/підлеглих правопорушника; 4) осіб, які користувались фінансовими чи іншими послугами правопорушника; 5) осіб, які брали участь або спостерігали за затриманням правопорушника на місці події, за проведенням невідкладних слідчих дій на початку розслідування; 6) родичів, знайомих, друзів правопорушника; 7) самого правопорушника та його співучасників.

Як і всі інші елементи криміналістичної характеристики злочинів особа злочинця є міждисциплінарною і вивчається кримінальним правом, кримінологією і криміналістикою.

Кримінально-правові ознаки суб'єкта як обов'язкової складової складу кримінального правопорушення полягають насамперед у визначенні віку та осудності [264, с. 111]. В складах окремих видів кримінальних правопорушень

можуть бути встановлені додаткові ознаки, що стосується спеціального суб'єкта.

Найбільш ретельно проблематика особистості злочинця опрацьована в кримінологічній науці. Аналіз основних підходів щодо сутності цього поняття надала можливість М. І. Фіалці сформулювати наступне визначення: «особистість кримінального правопорушника (злочинця) – це сукупність різного плану ознак, які сформувались у людини в процесі соціалізації та характеризують її як таку, що реалізувала кримінальнопротиправну поведінку» [266, с. 117].

Для криміналістичної характеристики важливо наголосити, що «наявність узагальненої інформації про суб'єктів вчинення злочинів та її використання є важливими умовами для з'ясування механізму вчинення злочину чи окремої групи злочинів у схемах протиправного збагачення, для виявлення осіб, причетних до злочину, та для встановлення їх рольових функцій» [119, с. 101]. Тобто її наповнення відомостями про суб'єкта злочину (особу правопорушника) має головною метою встановлення таких ознак, які мають значення для процесу розкриття та розслідування протиправного діяння та для формування узагальнених рекомендацій в методиці розслідування. Як слушно підкреслює К. Калюга: «Особа як об'єкт криміналістичного дослідження пов'язана з подією злочину, тому поняття «особа злочинця» – умовне і розглядається як сукупність відомостей, що мають значення для розслідування стосовно осіб, які вчинили кримінальне правопорушення» [98, с. 249]. Крім того, Є Рожик наголошено: «У першу чергу криміналістично значущими є властивості особи, що проявляються при вчиненні злочину і які відображаються у вигляді наслідків злочину. Саме виявлення і дослідження цих наслідків, а через них – властивостей особи злочинця (в окремих випадках жертви) є пріоритетним напрямком у встановленні фактичної події злочину» [218, с. 86].

Враховуючи вищевказане видається, що змістовне наповнення зазначеного елемента криміналістичної характеристики вміщує ті складові, що і

в кримінальному праві та кримінології, але з дещо іншим інформаційним забарвленням та зі спрямуванням на полегшення для сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) вирішення тактичних завдань в процесі розслідування відповідного виду кримінального правопорушення. Тому криміналістами звернуто увагу на необхідність формування галузевого визначення особи злочинця (правопорушника).

Так Ю. А. Чаплинська на основі аналізу наукових підходів щодо поняття та структури елемента «особа злочинця» у криміналістичній характеристиці запропонувала таке узагальнене поняття: «особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики – це сукупність соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину в поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку» [273, с. 188]. Цей елемент, на думку авторки, варто розглядати відносно наступної структури: 1) соціально-демографічні; 2) моральні якості; 3) психологічні властивості [273, с. 188]. Такий підхід є широко сприйнятим у криміналістичній науці і застосовується при побудові окремих криміналістичних методик. Підтримуючи його в цілому варто уточнити, що стосовно багатьох видів і груп кримінальних правопорушень до трьох вказаних компонентів особи правопорушника додаються інші характеристики, серед яких найбільш поширеними є професійні, у т.ч. злочинні навички (для складних з точки зору виконання злочинів), службові функції (для службових осіб), спеціальний статус тощо.

Як слушно підкреслив В. І. Галаган, про особу злочинця можна судити по його діях, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення [59, с. 10]. В даному сенсі підкреслимо, що незаконні дії з платіжними засобами з точки зору кримінально-правової оцінки діяння може вчинити будь-який суб'єкт, який має загальні кримінально-правові ознаки (вік та осудність). Проте в багатьох випадках, щоби бути фізично спроможним до вчинення певних дій (підробки документів, використання електронних грошей і т.п.) йому також необхідно мати певні знання та навички, якими володіють не всі люди.

Очевидно через це, говорячи про особу злочинця щодо підробки та використання підроблених платіжних карток, науковці особливо підкреслюють категорію професійних злочинців.

Д. Д. Кравчук наголошує на доцільності виокремлення тих способів незаконних дій з платіжними засобами, які потребують певних умінь і навичок, та характеризують особу, як «професійного злочинця» [125, с. 66].

Науковці запропонували криміналістичну класифікацію правопорушників, котрі вчинюють незаконні дії з платіжними засобами.

Зокрема А.В. Реуцький поділив осіб, які вчиняють злочини у сфері незаконного обігу та виготовлення платіжних карток на дві групи: 1) працівники банківських установ і процесингових центрів, працівники підприємств, що виготовляють або обслуговують розрахунки платіжними картками (колишні); 2) сторонні особи [216, с. 81].

У свою чергу П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський і В. Д. Поливаний розробили наступну класифікацію суб'єктів вчинення незаконних дій з платіжними картками: 1) персонал обслуговуючих сервісних пунктів; 2) особи, які займаються крадіжками карток; 3) особи, які використовують загублені картки; 4) банківські службовці; 5) особи, які займаються виготовленням підроблених пластикових карток; 6) особи, які є законними власниками пластикових карток [22, с. 59].

Як бачимо з аналізу точок зору науковців, в основу класифікації насамперед варто закладати професійне становище правопорушника, що зумовлює його можливості по доступу до платіжних засобів, та характер його навичок з виконання певних незаконних дій із цими засобами.

У зв'язку з цим вважаємо доречним запропонувати наступну криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами: 1) банківські працівники; 2) сторонні особи, які систематично займаються підробленням платіжних карток; 3) особи, які вчинили злочин за збігом обставин отриманого випадкового доступу до платіжного засобу; 4) особи, які систематично надають послуги з обігу електронних грошей;

5) учасники організованих груп, злочинних організацій, які виконують відповідні ролі в технологіях злочинної діяльності [9].

У криміналістичній характеристиці особи правопорушника традиційно досліджуються також окремі соціально-демографічні ознаки, які мають значення для розкриття та розслідування відповідного виду кримінальних правопорушень.

Кримінологи та криміналісти неодноразово звертали увагу на такі ознаки.

Так М. І. Фіалка визначив соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє підроблення документів, зокрема це переважно особи середнього віку (18–54 років), чоловіки, хоча порівняно з загальною питомою вагою у всій структурі злочинності спостерігається більша частка жінок (34 %), громадяни України, з середньою освітою, на момент учинення злочину ніде не працюють [267, с. 159–160].

Н.В. Копча визначила типові відомості щодо соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє службове підроблення: це переважно громадяни України, чоловіки, середнього віку (29–54 років), мають вищу освіту, діють одноособово, без попередньої змови, не зловживають алкоголем чи наркотиками, у третині випадків раніше притягались до кримінальної відповідальності [116, с. 100–101].

Також науковці наводять наступні типові ознаки осіб, які вчиняють шахрайства з банківськими картками: високоосвічені (близько 60%): мають вищу економічну, технічну або юридичну освіту й відрізняються від інших правопорушників наявністю спеціальних знань, а в окремих випадках – професійною підготовленістю. Серед злочинців даної категорії злочинів переважають чоловіки – 80,77%, однак останнім часом активізувалися й жінки, що пов'язане з професійною орієнтацією деяких спеціальностей і робочих місць для жінок. Зростає кількість злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, що вчиняються за попередньою змовою групою осіб, нерідко з розгалуженими міжрегіональними, а іноді й міжнародними зв'язками [214, с. 10; 177, с. 160–161].

За нашими даними можемо навести наступні соціально-демографічні дані про осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 200 КК України. Переважно це чоловіки (77,5 %), середнього віку (64,2 %), громадяни України (97,5 %), які мають вищу освіту (57,5 %), офіційно не працевлаштовані (58,3 %), раніше не були судимими (75,9 %) та не зловживають алкоголем чи наркотиками (99,17%). Звертає на себе увагу, що у 38,33 % випадків правопорушники діяли у співучасті, що зумовлено насамперед тісними зв'язками цього злочину з учиненням інших кримінальних правопорушень проти власності та у сфері господарської діяльності.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертації визначено структуру та розкрито зміст криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

1. Криміналістична характеристика злочинів, передбачених ст. 200 КК України, є сукупністю узагальнених відомостей про вагомі для криміналістичної методики ознаки цього виду злочину, визначена на підставі аналізу слідчої та судової практики і призначена для використання в його розкритті та розслідуванні.

2. Структуру криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 200 КК України, доцільно визначити залежно від трьох підстав: 1) кримінально-правової характеристики даного виду злочину; 2) обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; 3) механізму злочину.

3. До структури криміналістичної характеристики досліджуваного виду злочинів варто віднести наступні елементи: 1) предмет злочину; 2) спосіб злочину та зв'язки з іншими злочинами; 3) слідова картина (типові сліди й обстановка (умови) вчинення злочину); 4) особу злочинця.

4. Криміналістичну класифікацію документів, які можуть бути предметом злочину, передбаченого ст. 200 КК України, можна представити залежно від

двох основних критеріїв: призначення та форми носія. За призначенням це платіжні інструменти (документи на переказ і платіжні картки) й електронні гроші. За формою це паперові й електронні документи. Кожна з указаних класифікаційних груп документів має свої особливості і може бути додатково розподілена за певними ознаками.

5. Найбільш вагомими аспектами дослідження способу злочину, передбаченого ст. 200 КК України, як елемента криміналістичної характеристики є такі: 1) цей злочин може бути вчинений лише шляхом активних дій; 2) загальні елементи способу протиправних діянь прямо визначені в законі (підробка, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, використання, збут, неправомірний випуск), а також «прив'язані» до визначених предметів посягання та мети злочинних дій; 3) незаконні дії з платіжними засобами часто входять до структури технологій злочинної діяльності, тобто тісно пов'язані зі способами інших кримінальних правопорушень, які вчиняються у сукупності. У криміналістичній класифікації способів злочинів, передбачених ст. 200 КК України, варто використовувати такі критерії, як: кримінально-правова ознака; зміст протиправної діяльності, що здійснюється правопорушником; етап злочинної діяльності; предмет безпосереднього протиправного впливу і засоби злочину; місце в структурі технологій злочинної діяльності.

6. У структурі технологій злочинної діяльності незаконні дії з платіжними засобами та електронними грошима є допоміжними злочинами. Їх допоміжна роль полягає насамперед у сприянні вчиненню основного злочину. За змістом можемо визначити наступні типові технології злочинної діяльності, для яких характерно використання незаконних дій з платіжними засобами та електронними грошима як допоміжних злочинів: 1) шахрайства з платіжними картками; 2) шахрайства у сфері підприємницької діяльності та у кіберсфері; 3) розкрадання коштів працівниками банків; 4) розкрадання коштів службовими особами бюджетних установ; 5) ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); 6) легалізація (відмивання) коштів, одержаних

злочинним шляхом; 7) шахрайства з фінансовими ресурсами та інші зловживання з кредитами у банківській сфері (зокрема, маніпуляції банківських працівників задля штучного покращення показників кредитування).

7. У криміналістичній характеристиці незаконних дій з платіжними засобами виокремлюємо насамперед типові сліди, які залишаються в матеріальному середовищі. Стосовно мікросоціального та морально-психологічного середовища можна вести мову про ідеальні сліди, які залишаються в пам'яті певних осіб. Крім того варто розглядати ще і кіберпростір як систему взаємопов'язаних умов і обставин, які характеризують електронні процеси, в яких відбувається вчинення злочину. Відповідно виокремлюємо типові сліди у віртуальному середовищі, що розташовані на вилучених під час розслідування носіях комп'ютерної інформації або у вигляді віддалених даних.

8. Пропонуємо наступну криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами: 1) банківські працівники; 2) сторонні особи, які систематично замаються підробленням платіжних карток; 3) особи, які вчинили злочин за збігом обставин отриманого випадкового доступу до платіжного засобу; 4) особи, які систематично надають послуги з обігу електронних грошей; 5) учасники організованих груп, злочинних організацій, які виконують відповідні ролі в технологіях злочинної діяльності

Результати дослідження викладені у наступних наукових публікаціях [9, 12].

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ І ПОДАЛЬШОМУ ЕТАПАХ

2.1. Початок кримінального провадження й обставини, які підлягають з'ясуванню

За чинним кримінальним процесуальним законодавством України досудове розслідування розпочинається з моменту внесення інформації до ЄРДР, що, у свою чергу, здійснює слідчий, дізнавач або прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви чи повідомлення про вчинення кримінального правопорушення або після самостійного виявлення ознак такого правопорушення (ч. 1, 2 ст. 214 КПК України).

Проведення досудового розслідування без унесення інформації до ЄРДР за загальним правилом не допускається (ч. 3 ст. 214 КПК України). Але з цього правила є виключення, зокрема щодо з'ясування обставин кримінальних проступків, проведення огляду місця події тощо. Тому в криміналістичній методиці розслідування варто враховувати не тільки формальну ознаку початку досудового розслідування у вигляді факту внесення інформації до ЄРДР, а і фактичний початок кримінальної процесуальної діяльності у кримінальному провадженні.

Як відзначила Л. М. Гуртієва: «Кримінальне провадження починається у зв'язку із отриманням слідчим або прокурором у законному порядку з передбачених законом джерел інформації про імовірність вчиненого або такого, яке готується, кримінального правопорушення, або іншого суспільного небезпечного діяння» [73, с. 156]. Така інформація має бути перевірена, що в чинному КПК України майже не врегульовано, на відміну від попереднього КПК 1960 року, в якому існувала окрема стадія порушення кримінальної справи. Не дивлячись на це, і зараз певна оцінка первинної інформації про

можливе кримінальне правопорушення має здійснюватись слідчим до початку досудового розслідування.

Суперечливість норм кримінального процесуального законодавства щодо початку досудового розслідування та початку кримінального провадження призвела до необхідності визначення криміналістичного підходу з даного питання як підґрунтя для формування відповідних рекомендацій в методиках розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. В цьому сенсі нам імponує точка зору О. А. Самойленко, котра підкреслила, що в криміналістичних методиках необхідно «визначати організаційно-правові форми початку кримінального провадження в значенні певних способів слідчого організовувати виявлення ознак кримінального правопорушення, що зумовлені специфікою джерела обставин, які можуть свідчити про вчинення злочину певного виду, і типовим функціоналом оперативно-розшукової діяльності щодо окремого виду злочинів» [230, с. 229]. «Сутність стадії початку досудового розслідування виявляється в процесуальній діяльності слідчого, прокурора з розгляду первинної інформації про кримінальне правопорушення (її прийняття, реєстрація, перевірка та прийняття рішення)» [229, с. 169].

Іншими словами в цій частині рекомендації стосуються дозволених законом у певній ситуації практичної діяльності способів перевірки й оцінки інформації про ймовірне кримінальне правопорушення. Фактично це реагування слідчого, дізнавача, прокурора на одержану інформацію.

Стосовно методики розслідування незаконних дій з платіжними засобами (ст. 200 КК України) способи перевірки отриманої інформації насамперед визначаються залежно від типових ситуацій практичної діяльності, які, в свою чергу, формуються з урахуванням зв'язків цього злочину з іншими кримінальними правопорушеннями.

Як слушно підкреслив І. М. Осика, саме зв'язок підроблення документів з учиненням злочинів проти власності чи в сфері господарської діяльності суттєво впливає на збирання первинного матеріалу. Якщо спочатку виявлено документ з ознаками підробки, додатково виникає завдання із встановлення

умислу на його використання та можливо виявлення основного корисливого злочину. Якщо навпаки, спочатку виявлено основний злочин, додатково може бути встановлено факти незаконних дій з документами, оскільки вони виступають елементами одного злочинного механізму [172, с. 113].

За нашими даними досудове розслідування про злочин, передбачений ст. 200 КК України, у 41,67 % розпочинається після початку розслідування основного злочину або разом із основним злочином та 58,33 % – до початку розслідування основного злочину або який у подальшому взагалі не було встановлено. Відповідно форми та способи реагування на одержану інформацію про ймовірний злочин визначаються залежно від ситуації, яка у свою чергу залежить від обсягу виявлених на момент початку кримінального провадження даних про обставини події.

Перша ситуація складається, коли під час досудового розслідування основного злочину (шахрайства, розкрадання тощо) виявляється, що в механізмі протиправної діяльності було використано підроблені платіжні засоби. У такому випадку джерелом первісної інформації про злочин, передбачений ст. 200 КК України, є матеріали розпочатого раніше кримінального провадження, а засобами її перевірки – процесуальні дії, які проводяться в ході розслідування основного злочину. Відповідно тактичні завдання, що стосуються початку досудового розслідування допоміжного злочину (незаконних дій з документами), вирішуються на відповідному етапі розслідування основного злочину.

Друга ситуація має місце якщо факт ймовірних незаконних дій з платіжними засобами виявляється одночасно із обставинами основного злочину, наприклад шахрайства з використанням платіжних карток. У такій ситуації дії щодо оцінювання вихідної інформації за фактом злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є частиною комплексу дій, які проводяться для з'ясування обставин основного злочину.

Третя ситуація виникає у випадку, коли правоохоронний орган отримує інформацію щодо підроблення або використання підроблених платіжних

засобів та інші незаконні дії, передбачені диспозицією ст. 200 КК України, без відомостей щодо наявності іншого кримінального правопорушення. Найпершою обставиною, яка визначає специфіку дій в такій ситуації, є ознаки яких саме незаконних дій з платіжними засобами були виявлені, зокрема чи це підроблення документа та інші незаконні дії з ним, чи використання документів для здійснення фінансових операцій.

Виявлення факту підроблення документа у більшості випадків здійснюється безпосередньо працівниками правоохоронних органів. Для таких випадків більш характерне самостійне отримання інформації, ніж заяви та повідомлення інших юридичних або фізичних осіб. Таким чином, як зазначають дослідники, виявлення підроблення документів, печаток, штампів та бланків повною мірою покладається на працівників правоохоронних органів під час здійснення їх професійної діяльності [241, с. 323]. У практичній площині такі ситуації мають місце при виявленні документів з ознаками підробки безпосередньо у громадян, які такі документи перевозять, пересилають, збувають тощо, або в посилках, у транспортних засобах, на складах і т.п. при опосередкованих способах їх транспортування та збуту.

Факти використання підроблених платіжних засобів, навпаки, частіше виявляють громадяни або банківські установи, які постраждали від дій правопорушників. Після цього вони звертаються до правоохоронних органів із відповідними заявами чи повідомленнями. Ще одним варіантом є повідомлення уповноважених державних контролюючих органів, які виявляють ознаки кримінального правопорушення при здійсненні функцій з фінансового контролю.

Випадки неправомірного випуску або використання електронних грошей переважно виявляють співробітники оперативних підрозділів в ході поточної професійної діяльності з оперативного пошуку інформації про кримінальні правопорушення.

Таким чином дії слідчого на стадії початку досудового розслідування насамперед залежать від джерела інформації про ймовірне кримінальне

правопорушення.

Якщо джерелом первісних даних є заява або повідомлення фізичної або юридичної особи, яка надійшла до правоохоронного органу, то за законом інформацію про кримінальне правопорушення необхідно внести до ЄРДР не пізніше 24 годин з моменту одержання відповідної заяви. Згідно Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженого Наказом МВС України 8 лютого 2019 року № 100 такі заяви приймаються цілодобово, безперервно та невідкладно, реєструються в ІТС ПНП або журналі ЄО, перевіряються поліцейськими та у випадку встановлення ознак, що вказують на вчинення кримінального правопорушення, матеріали передаються до органу досудового розслідування [193].

Слідчий, якому доручають розслідування, вносить інформацію до ЄРДР і розпочинає досудове розслідування. Але для того, щоби були достатні підстави для виявлення факту незаконних дій з підробленими документами необхідно процесуально закріпити наявність в документі ознак підробки. З цього питання Н. Павлова слушно відзначила, що на теперішній час це можливо лише у єдиний спосіб – у ході проведення слідчої (розшукової) дії – огляду документів. Водночас у практичній діяльності огляд ймовірно підроблених документів, виявлених до моменту внесення відомостей до ЄРДР, часто здійснюють та фіксують у протоколі огляду місця події. Є випадки, коли складається протокол добровільної видачі, у якому детально описуються документи, однак такий спосіб процесуальної фіксації подання документів також в КПК України не передбачений. З огляду на це, слід підтримати тих науковців, які пропонують розширити перелік процесуальних дій, що дозволяються до внесення відомостей до ЄРДР, за рахунок огляду не тільки місця події, а й інших об'єктів [176, с. 468].

Ми також вважаємо доречними такі пропозиції, оскільки ще до початку досудового розслідування слідчому необхідно з'ясувати та зафіксувати ознаки підробки документа. Зробити це можна лише застосувавши спеціальні знання у

галузі технічного дослідження документів (якщо предметом вчинення злочину є паперовий документ) або у сфері криміналістичного дослідження цифрових доказів (якщо підrobлено пластиковий електронний документ). У зв'язку з цим виникає потреба доповнити КПК України положенням щодо можливості у невідкладних випадках проводити не тільки огляд місця події, а і огляд предметів і документів до внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Це дозволить застосовувати спеціальні знання, у тому числі за потреби у формі допомоги спеціаліста, для виявлення обов'язкових для попередньої кримінально-правової кваліфікації діяння ознак, без встановлення яких є високий ризик необґрунтованого початку досудового розслідування.

В інших ситуаціях, зокрема у випадках, коли джерелом інформації є матеріали раніше розпочатого кримінального провадження, фактично має місце самостійне виявлення слідчим ознак нового епізоду злочинної діяльності в ході вирішення тактичних завдань розслідування за іншим кримінальним правопорушенням (наприклад в ході огляду платіжного документа або під час його технічної експертизи було встановлено факт внесення до нього змін). Якщо з інформації вбачається наявність ознак іншого кримінального правопорушення, слідчий складає і подає відповідний рапорт начальнику слідчого підрозділу. Згідно підп. 9 п. 2 Розділу II Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затв. Наказом Генерального прокурора 30.06.2020 № 298, на виявлене під час досудового розслідування кримінальне правопорушення в рамках одного кримінального провадження слідчий вносить до Реєстру інформацію про джерело, з якого виявлено кримінальне правопорушення, та відомості про кримінальне правопорушення [187].

У випадку самостійного виявлення ознак кримінального правопорушення працівниками правоохоронних органів в ході оперативно-службової діяльності відповідні матеріали можуть бути використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування (п. 1 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про

оперативно-розшукову діяльність» [200]). Вони оформлюються у вигляді рапорту оперативного працівника, до якого можуть бути надані інші наявні документи. Завданням слідчого є оцінити інформацію на предмет наявності ознак кримінального правопорушення та прийняти рішення про внесення даних до ЄРДР.

О.А. Самойленко, розглянувши специфіку початку досудового розслідування за матеріалами оперативних підрозділів, виокремила дві відповідні форми: «альтернативну» та «безініціативну». Перша пов'язана з оцінною діяльністю слідчого щодо матеріалів перевірки оперативних джерел інформації про злочин. Слідчий під час отримання матеріалів перевірки має альтернативу внесенню відповідної інформації до ЄРДР – це повернення матеріалів до оперативного підрозділу для доопрацювання з рекомендаціями щодо подальших дій суб'єкта перевірки. Другу форму слідчий реалізує шляхом методичного супроводження оперативно-розшукової діяльності в межах оперативно-розшукової справи і стосується вона тяжких й особливо тяжких злочинів [229, с. 176–178]. Оскільки злочин, передбачений ст. 200 КК України, не є тяжким, як і більшість кримінальних правопорушень, учинених з ним у сукупності, початку його розслідування притаманна перша форма. При цьому за такими діями працівники оперативних підрозділів не мають змоги здійснювати оперативно-розшукові заходи для додаткової перевірки інформації.

Після початку досудового розслідування слідчому важливо правильно визначити основні його напрямки. Головним орієнтиром для цього є коло обставин, які підлягають з'ясуванню.

Як відзначено, обставини, які підлягають з'ясуванню, обов'язково повинні відобразитися у структурі окремої криміналістичної методики [206, с. 189]. Зміст таких обставин насамперед зумовлюється предметом доказування, складом злочину, описаного в кримінальному законі, та специфікою механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення [211, с. 182]. Тому варто наголосити, що кримінальна

процесуальна категорія «обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» (ст. 91 КПК України) та криміналістична категорія «обставини, які підлягають з'ясуванню» не є тотожними.

Як відзначив В. А. Журавель: «обставини, що підлягають з'ясуванню, є результатом синтезу кримінально-процесуальних приписів щодо визначення предмета доказування в кримінальній справі, передбачених чинним законодавством, а також кримінально-правових і криміналістичних ознак злочину певного різновиду» [90, с. 13]. Тобто в методиці розслідування окремого виду злочину перелік таких обставин є специфічним, стосується тільки відповідного злочину та поєднує елементи предмета доказування та інші обставини, які необхідно встановлювати під час досудового розслідування.

У методиках розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробленням та використанням підроблених платіжних засобів, зокрема шахрайств, науковці розглядають переліки обставин, що підлягають з'ясуванню, на основі їх класифікації.

Наприклад, щодо шахрайства у банківській сфері Л. І. Криушенко вважає, що систему таких обставин, необхідно представити таким чином: 1) обставини, що належать до предмета доказування (тобто ті обставини, які перераховані у ст. 91 КПК України); 2) обставини, що обумовлені криміналістичною характеристикою злочину та відіграють важливу роль у відтворенні картини події злочину, розшуку особи, виявленні й вилученні слідів злочину; 3) обставини, що виходять з ознак кримінально-правової характеристики певного виду, групи злочинів або конкретного складу злочину; 4) обставини, що виходять за межі зазначених пунктів, проте факт їх встановлення має юридичне значення для встановлення інших [134, с. 95].

І. О. Коваленко, у свою чергу, щодо шахрайств у сфері використання банківських електронних платежів так систематизує обставини, що підлягають встановленню: 1) за взаємозв'язком між способом вчинення цього виду правопорушення та механізмом викрадення коштів; 2) за місцем вчинення злочину; 3) ким вчинено шахрайство: одноосібно або групою осіб. Крім того

особливо підкреслює важливість обставин, які сприяли вчиненню діяння [107, с. 99–100].

На думку С. С. Чучко, у методиці розслідування шахрайств, учинених у зв'язку з купівлею-продажем товарів в Інтернеті, обставини, які підлягають з'ясуванню, варто поділити на: 1) обставини, що стосуються самої події шахрайства під час купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»; 2) обставини, що стосуються особи потерпілого та злочинця; 3) причинові обставини; 4) інші обставини [284, с. 308].

Стосовно підроблення та використання підроблених документів у сфері підприємництва І. М. Осика пропонує поділяти такі обставини на дві групи: 1) ті, що необхідно встановити для доказування підробки документа; 2) ті, що необхідно встановлювати при використанні підробленого документа [172, с. 121].

Як бачимо в різні класифікації науковці закладають насамперед кримінальну процесуальну підставу, тобто елементи предмета доказування, а в якості допоміжних ознак використовують кримінально-правові та криміналістичні ознаки відповідного виду або групи кримінальних правопорушень. Такий поділ є дещо умовним, адже до предмета доказування входять всі обставини, значущі для кримінально-правової кваліфікації діянь. У свою чергу криміналістичні ознаки додатково розкривають їх зміст, а отже, на нашу думку, не варто їх розділяти. Єдине, що деякі обставини, які мають криміналістичне значення, не є обов'язковими, але виконують роль тактичних завдань, які вирішуються під час розслідування для більш якісного забезпечення процесу доказування.

Спираючись на такий підхід, маємо можливість систематизувати коло обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима (ст. 200 КК України).

1. Обставини, що стосуються події злочину.

Як наголошують В. І. Галаган та І. Ю. Саліхова: «Подія кримінального

правопорушення – це одна з обставин, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні та посідає основне місце серед елементів предмета доказування. У разі встановлення події кримінального правопорушення вирішують питання про наявність у діянні складу кримінального правопорушення. Натомість відсутність події кримінального правопорушення є однією з безумовних підстав для закриття кримінального провадження» [60, с. 168]. Таким чином обставини, що стосуються події кримінального правопорушення, варто встановлювати в першу чергу. Також важливим вбачається підкреслити значення цієї обставини для всього процесу розслідування, адже «саме її визначення є вихідною обставиною для встановлення всіх інших елементів предмета доказування, їх причинного зв'язку та взаємозалежності між собою» [162, с. 21].

Досліджуючи подію кримінального правопорушення як обставину, що підлягає доказуванню, В.В. Тіщенко та І.В. Загородній дійшли до висновку, що в криміналістичному сенсі вона включає механізм (у його вузькому розумінні) та обстановку (просторова-часову характеристику (місце і час підготовки, вчинення і приховування правопорушення), супутні явища і процеси, що сприяють або перешкоджають вчиненню задуманого, особливості навколишнього середовища, погодні умови тощо) [261, с. 362]. Тобто події злочину стосується велика кількість обставин, які підлягають з'ясуванню.

Щодо злочину, передбаченого ст. 200 КК України, головними складовими, що стосуються події злочину, є предмет злочину, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка, знаряддя та засоби злочину.

Зокрема, під час розслідування підлягають з'ясуванню наступні обставини події незаконних дій з платіжними засобами:

1) щодо предмета злочину: фізичні властивості документа (цільове призначення, форма носія, реквізити, легальність обігу цього документа); зміст документа (які саме дані містяться в документі, у т.ч. які цілі платежів, суми в грошовому вираженні тощо); ознаки підробки; кількість підроблених/використаних/збутих/тощо документів;

2) щодо способу злочину: як здійснювалась підготовка до незаконних дій з документом (як і від кого отримано реквізити документа, обладнання, програмне забезпечення тощо); спосіб незаконних дій із документом (чи мала місце інтелектуальна або матеріальна (повна або часткова) підробка, які саме дії були виконані для підробки документа, його використання чи інших незаконних дій); які інструменти, матеріали та засоби були використані для незаконних дій; які дії здійснювались для їх приховування;

3) щодо обстановки злочину: час і місце вчинення підробки й інших незаконних дій з документами; місцезнаходження підроблених документів; обставини, що сприяли вчиненню незаконних дій з документами, у т.ч. які особи допомогли вчинити злочин, які веб-сайти використовувались для одержання зловмисником інформації і т.п.;

4) щодо інших обставин події злочину: які фінансові операції здійснювались за підробленими документами.

При розслідуванні незаконних дій з платіжними картками окрім наведених обставин також з'ясовуються відомості щодо типу картки (дебетова, кредитна, локальна, міжнародна тощо), банка-емітента та платіжної системи, особи, на чие ім'я була виготовлена картка, обставини отримання зловмисниками доступу до реквізитів картки.

Якщо предметом злочину були електронні документи додатково з'ясовують, яка система електронного документообігу застосовувалась, від імені якої фізичної чи юридичної особи створено (відправлено) документ, з якого робочого місця, комп'ютера, цифрового пристрою, чий логін, код доступу, електронний цифровий підпис було використано, які первинні документи і фактичні дані використовують для створення електронних документів, які особи мають доступ до відповідної системи та відповідальні особи за поточний контроль операцій, де зберігаються відповідні комп'ютерні дані, чи виготовляють і де зберігають паперові екземпляри електронних документів, чи мали місце збої в роботі відповідних електронних систем, коли саме і де відображено час їх виникнення та вжиті заходи.

2. Обставини, що стосуються суб'єкта злочину.

Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення в теорії кримінального права традиційно віднесені до суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (водночас вина, яка може бути виражена у формі умислу або необережності, є обов'язковою ознакою цього елемента складу кримінального правопорушення, а мотив і мета – факультативними ознаками) [292, с. 240]. Таким чином значення встановлення форми вини є переважним, оскільки це прямо впливає на кваліфікацію дій правопорушника. Отже, під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами обов'язковому встановленню підлягає прямий умисел на вчинення незаконних дій, зазначених у диспозиції ст. 200 КК України.

Крім того, варто відзначити, що для таких дій, як придбання, зберігання, перевезення, пересилання підроблених документів на переказ чи платіжних карток мета їх збуту є обов'язковою, а не факультативною ознакою складу злочину. Тому у відповідних випадках її встановлення також прямо впливає на кримінально-правову оцінку діяння.

Як зазначено А. С. Гупалюк, процес доказування мотиву та мети у кримінальному провадженні вимагає встановлення: обставин, які зв'язують наслідки вчинення злочину з результатом дій обвинуваченого; того факту, що особа розуміла та усвідомлювала значення своїх дій, які охоплюються конкретним складом кримінального правопорушення; ступеня вини обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; досягнення підозрюваним (обвинуваченим) віку кримінальної відповідальності, на час вчинення кримінального правопорушення; психічного стану підозрюваного або обвинуваченого, за наявності підстав сумніватися в його осудності; конкретних фактичних даних, які свідчать про спонукання, рушійні сили злочинця (потреби, інтереси, прагнення та ін.), що викликали у нього рішучість вчинити дане правопорушення; фактичних даних, які б дозволяли зрозуміти та пояснювали причини вчинення особою кримінального

правопорушення [72, с. 438–439].

До обставин, пов'язаних із суб'єктом злочину, варто відносити також і ті, які характеризують особу обвинуваченого. Їх вивчення, як зазначив Д. Б. Кастарнов, може дати відповідь щодо можливості використання або застосування конкретною особою спеціальних засобів або характеризувати способи вчинення злочину та надати відповідь на запитання, чи могла ця особа учинити цей злочин [100, с. 158]. До цього варто додати, що ці обставини також суттєво впливають і на обрання тактики дій слідчого та у подальшому на визначення особі міри покарання.

Враховуючи вищевказане маємо змогу визначити наступний перелік обставин, які підлягають з'ясуванню при розслідуванні злочину, передбаченого ст. 200 КК України та які пов'язані із його суб'єктом:

1) щодо винуватості обвинуваченого: ступінь вини кожної особи у вчиненні даного злочину (які саме незаконні дії виконала особа, одна чи різні особи підробляли, збували, використовували та вчинювали інші незаконні дії з платіжними засобами); досягнення особою на момент вчинення злочину 16 річного віку; відсутність підстав сумніватись в осудності особи;

2) щодо форми вини: прямий умисел на вчинення незаконних дій з платіжними засобами;

3) щодо мети: мета збуту при придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні, збуті підроблених документів на переказ чи платіжних карток; ця ж або інша мета при підробці документів, використанні підроблених документів, неправомірному випуску або використанні електронних грошей;

4) щодо мотиву: які спонукання викликали у особи намір учинити злочин;

5) щодо обставин, які характеризують особу обвинуваченого: як характеризується особа за місцем проживання, в сім'ї та на роботі (навчанні).

3. Інші обставини.

До цієї групи варто відносити всі інші обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Це зокрема такі елементи предмета доказування, як вид і розмір завданої шкоди,

розмір процесуальних витрат та інші обставини, визначені ч. 3-5 ст. 91 КПК України. Також це обставини, які мають тактичне значення для розслідування.

Як зазначає І.М. Соф'їн: «Вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, варто доказувати в усіх кримінальних провадженнях. Це має значення не лише для кваліфікації злочину, а й для відшкодування шкоди, що відбувається після кримінально-правової кваліфікації» [242, с. 261]. Проте варто зауважити, що в матеріальному вираженні розмір шкоди не завжди є важливим безпосередньо для процесу доказування. Крім того, матеріальна шкода не завжди має місце, а в багатьох випадках не є значною для потерпілого.

Стосовно злочину, передбаченого ст. 200 КК України, варто зауважити, що у більшості випадків суттєва матеріальна шкода заподіюється внаслідок основного злочину, зокрема шахрайства, розкрадання тощо. Безпосередньо ж при розслідуванні досліджуваного виду злочину в більшості випадків достатньо з'ясувати факт, чи була завдана матеріальна шкода внаслідок його вчинення, і якщо так, то в якому розмірі.

Загалом до числа інших обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, відносимо наступні: 1) чи була заподіяна внаслідок злочину матеріальна шкода, якщо так, то кому саме і в якому розмірі; 2) з якими іншими кримінальними правопорушеннями пов'язані незаконні дії з платіжними засобами; 3) чи немає ознаки повторності вчинення злочину; 4) чи не вчинено злочин за попередньою змовою групою осіб; 5) чи є у справі обставини, які пом'якшують покарання (ст. 66 КК України), обтяжують його (ст. 67 КК України), виключають кримінальну відповідальність (ст.ст. 36 – 43-1 КК України), є підставою для закриття провадження (ст. 284 КПК України), для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45-49 КК України).

2.2. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування

Успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення насамперед визначається своєчасністю та якістю проведення початкових слідчих (розшукових) та інших дій. Тому в криміналістичній методиці завжди приділяється особлива увага початковому етапу розслідування. При цьому систематизація рекомендацій щодо дій слідчого на даному етапі здійснюється з урахуванням ситуаційного підходу, коли наукові положення щодо висунення версій, особливостей планування розслідування та конкретних алгоритмів дій слідчого визначаються стосовно до типових слідчих ситуацій.

Дослідивши на дисертаційному рівні проблематику криміналістичних етапів процесу розслідування, Г. В. Москаленко дійшла до висновків, що «у структурі криміналістичної методики розслідування злочинів доцільно виокремлювати два основних етапи – початковий та подальший, які мають специфічні завдання, що зумовлюють відповідні методи й засоби їх вирішення. Початковому етапу розслідування властиві пошуково-інформаційна та перевірна спрямованість, а також невідкладний характер первісних слідчих дій» [161, с. 172–173].

Стосовно меж початку та закінчення різних етапів розслідування серед науковців поки що немає однозначної думки.

Так А. Мазур вважає, що моментом, з якого починається початковий (першочерговий) етап розслідування злочинів, є вчинення уповноваженою службовою особою передбачених законом процесуальних та інших дій у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Відповідно заперечується доцільність виокремлення перевірного етапу (до внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР) [151, с. 437–438]. Тобто за такого підходу початковий етап розслідування розпочинається з моменту початку кримінальної процесуальної діяльності. З такою науковою позицією ми погодитись не можемо, адже дещо нелогічним виглядає, що початковий етап

розслідування розпочинається раніше, ніж саме досудове розслідування.

У зв'язку з вищевказаним нам видається більш доцільним другий підхід, який застосовує процесуальний критерій як межу для визначення початкового етапу розслідування – момент внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зокрема, таку точку зору висловила В. О. Малярєва, яка зазначила, що початковий етап розслідування починається з моменту внесення відомостей про подію до ЄРДР [154, с. 87]. Її підтримують О. В. Пчеліна [209], І. І. Когутич [110, с. 235] та інші науковці. Це узгоджується з концептуальним підходом до періодизації досудового розслідування, обґрунтованим В.А. Журавлем, котрий наголосив, «що досудове розслідування є самостійною стадією кримінального провадження, яка розпочинається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК України). І лише в межах цієї стадії можна виділяти певні етапи як ознаки послідовного руху кримінального провадження, процедури збирання доказів» [91, с. 141]. А отже, до внесення інформації про кримінальне правопорушення до ЄРДР не можна говорити про повноцінний етап розслідування. Там може бути лише перевірна стадія, або стадія відкриття кримінального провадження, яка не має ознак окремого етапу, а являє собою лише дуже обмежений в засобах невеликий проміжок часу перевірки інформації про ймовірне кримінальне правопорушення.

Таким чином варто підтримати думку І. А. Ботнаренка: «Початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення становить наукову категорію криміналістичної науки. Послугуються нею для позначення періоду досудового розслідування, на якому за допомогою слідчих дій, організаційних та оперативно-розшукових заходів, виконуваних одразу після відкриття кримінального провадження, встановлюють обставини події, які мають ознаки злочинного

діяння» [27, с. 83]. Це підкреслює не тільки значення даного етапу, а і окреслює зміст методико-криміналістичних рекомендацій щодо нього в методиці розслідування окремого виду злочину, в тому числі й передбаченого ст. 200 КК України. До такого змісту зокрема відносяться: 1) типові загальні версії щодо події в цілому та окремі версії щодо головних її елементів; 2) особливості планування розслідування на початковому етапі; 3) заходи щодо припинення протиправних дій, мінімізації їх шкідливих наслідків. Але всі ці елементи насамперед зумовлені типовою слідчою ситуацією.

Конкретний перелік і послідовність проведення слідчих (розшукових) та інших дій, що проводяться на початковому етапі розслідування незаконних дій з платіжними засобами, як і при розслідуванні інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробленням та використанням підроблених документів, завжди залежить від ситуації, яка складається у практичній діяльності. Наприклад, як встановила С.П. Чичиркіна, при виявленні ознак службового підроблення, слідчий на початковому етапі проводить такі слідчі дії: 1. Виймка і огляд документів, з якими працювала посадова особа. 2. Обшук за місцем роботи і проживання, в інших місцях перебування посадової особи з метою виявлення документів та предметів, які викривають його протиправну діяльність. 3. Допит осіб, яким посадова особа надсилала офіційні документи або давала протиправні вказівки щодо підготовки документів. 4. Допит посадової особи. 5. Очні ставки. 6. Призначення експертиз. Цей алгоритм слідчих дій може змінюватися залежно від слідчої ситуації та конкретного виду підробки документів [280, с. 168]. На нашу думку, для формування окремої криміналістичної методики головною є та обставина, що послідовність проведення й тактичні особливості початкових процесуальних дій зумовлюються саме слідчою ситуацією, а отже, без урахування ситуаційного підходу методико-криміналістичні рекомендації не матимуть належного рівня практичної спрямованості.

Криміналістичне вчення про ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів є досить глибоко дослідженим науковцями. Загалом під слідчою

ситуацією найчастіше розуміють сукупність умов, які склались на певний момент розслідування. Але для криміналістичної методики має значення типізація слідчих ситуацій, адже врахувати всі можливі у практиці варіанти конкретних слідчих ситуацій в науковому продукті не вдасться через їх надзвичайну варіативність. Тому варто користуватись поняттям типової слідчої ситуації, якою є «сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалась на відповідному етапі розслідування» [248, с. 111].

З вищевказаного визначення не важко побачити, що основними компонентами, які дозволяють типізувати слідчі ситуації є інформаційна (повнота відомостей про обставини кримінального правопорушення) та організаційна (зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на процес розслідування). На ці фактори варто звернути увагу при типізації слідчих ситуацій й у методиці розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України.

Аналіз наукової літератури з проблематики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробкою та використанням підроблених документів, дає підстави стверджувати, що дослідники також надають пріоритет вказаним вище підставам типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування.

Так С. І. Марко і С. О. Сорока класифікують типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст. 358 КК України, на сприятливі та несприятливі, а за інформаційними й організаційними критеріями на ситуації, коли відома особа та основні обставини злочину; виявлено ознаки підроблення чи інших незаконних дій з документами та затримано особу; особа добровільно з'явилася до правоохоронного органу і зізналась у вчиненні злочину; затримана особа заперечує свою причетність до злочину; до правоохоронного органу надійшло повідомлення або заява про виявлення підроблених документів або їх використання; затримано одного

співучасника злочину, але він бере на себе всю вину; працівниками правоохоронного органу виявлено предмети, документи або частину устаткування для підробок [156, с. 378–384]. На нашу думку, зазначений підхід вартий уваги, але підстави типізації слідчих ситуацій треба розрізняти більш чітко. Доцільно визначити один головний критерій, зокрема інформаційний, щодо кожної класифікаційної групи.

А. О. Мілевська типізує слідчі ситуації початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробкою нотаріальних документів, залежно від джерела первісної інформації (про злочин заявляє певна особа, його виявили правоохоронці тощо) та окремих встановлених на початку розслідування обставин (затримано особу, виявлено спеціальну техніку) [160, с. 34–35]. Вбачається, що основною підставою типізації все ж таки доцільно обирати сукупність інформації щодо події злочину та її складових, а решта обставин є допоміжними елементами.

І. М. Осика в методиці розслідування підробки та використання підроблених документів у сфері підприємництва виділив три типових слідчих ситуації початкового етапу розслідування: 1) встановлено факт використання підробленого документа невідомою особою; 2) встановлено факт незаконного використання підробленого документа й особа затримана; 3) виявлено сумнівний документ при розслідуванні основного злочину (проти власності, господарського) [171, с. 13]. Як бачимо, тут підставою типізації є сукупність інформації про подію кримінального правопорушення та особу правопорушника.

А. В. Реуцький охарактеризував типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів у сфері незаконного виготовлення та обігу платіжних карток залежно від наявності: (а) відомостей про вчинення злочину в сфері виготовлення та обігу платіжних карток й особу, яка його вчинила; (б) даних про вчинення злочину в сфері виготовлення та обігу платіжних карток і браком відомостей про можливого злочинця; (в) даних про вчинення злочину в сфері виготовлення та обігу платіжних карток і відомостями про злочинця, який його

вчинив, але останній зник; (г) відомостей про особу, яка вчинила злочин у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, але її дії завуальовані під виглядом законних фінансових операцій [214].

Корисним для досліджуваного нами виду злочину також є підхід щодо типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кіберзлочинів, запропонований О.А. Самойленко. Зокрема пропонується використовувати для такої типізації два взаємопов'язаних чинника: характер інформації про особу злочинця та форму початку кримінального провадження. Відповідно виокремлено низку типових ситуацій, наприклад, коли кримінальне провадження розпочато за заявою громадянина або за матеріалами оперативного підрозділу і є персоніфіковані відомості про особу злочинця тощо [232, с. 122–127]. Тобто за такого підходу як підстава типізації разом із наявністю інформації про особу правопорушника замість сукупності даних про обставини події злочину застосовується форма початку розслідування. Тут немає суттєвої суперечливості, адже у складних для розслідування злочинах, саме наявні матеріали зумовлюють повноту інформації про протиправну подію.

Щодо шахрайств, які вчиняються з використанням електронних засобів і мережі Інтернет, науковці теж переважно використовують інформаційний компонент для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування. Наприклад, Т. В. Романенко виокремлює дві основні групи ситуацій: 1) в наявності є дані про подію та спосіб вчинення злочину, установлені дані про особу злочинця, яка вчинила шахрайство, відомі повністю або частково; 2) в наявності є дані про подію та спосіб вчинення злочину, установлені дані про особу злочинця, яка вчинила шахрайство, відсутні [222, с. 275]. С. В. Чучко також типізує слідчі ситуації залежно від наявності доказової формації та відомостей про особу злочинця [283, с. 120].

Враховуючи вищевказане доходимо до висновку, що головною підставою для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, варто обрати наявність інформації про особу ймовірного правопорушника, а в якості додаткової ознаки – відомості про

характер події злочину. За цими ознаками на підставі аналізу й узагальнення матеріалів слідчої та судової практики в кримінальних провадженнях про досліджуваний вид злочину можна виділити наступні типові слідчі ситуації.

Типова слідча ситуація 1. Особа була затримана під час підготовки або безпосереднього вчинення незаконних дій з пластиковою платіжною картою (картками).

Слідча ситуація виникає у випадках, коли певну особу або групу осіб затримують правоохоронці, працівники служб безпеки банківських установ або громадяни безпосередньо під час вчинення таких дій, як придбання, збут, транспортування або використання в банкоматі або торгівельній мережі підробленої банківської картки. Одним із варіантів також є затримання особи, яка намагається встановити або зняти з банкомату пристрій для скімінгу.

Така слідча ситуація може бути наслідком заздалегідь підготовленої операції за матеріалами оперативного пошуку працівниками органів правопорядку або внутрішньобанківської перевірки підозрілих фінансових операцій чи виникнути спонтанно, наприклад, коли під час рутинної поліцейської перевірки документів і особистих речей у особи виявляють при собі картки з ознаками підробки, пильні охоронці банківського відділення затримують особу, яка намагається використати підроблену картку в банкоматі, і т.п.

Відповідно до цієї ситуації пропонується наступний перелік типових версій, які варто висувати й перевіряти на початковому етапі розслідування: 1) платіжна картка не є підробленою, а має неналежний стан через недбале користування; 2) платіжна картка є підробленою, а затримана особа вчинила як її підробку, так і інші незаконні дії з платіжним засобом; 3) підробку платіжної картки вчинила інша особа, а затриманий свідомо вчиняв інші незаконні дії з нею; 4) підробку платіжної картки вчинила інша особа, а затриманий не був обізнаний, що картка підроблена.

Основними тактичними завданнями розслідування в цій ситуації є: 1) визначення способу, часу та місця підробки платіжної картки; 2) з'ясування

обставин придбання, збуту, використання чи інших незаконних дій з підробленою платіжною картою; 3) виявлення технічних засобів, які застосовувались для викрадення реквізитів і підроблення платіжної картки; 4) встановлення особи підозрюваного та всіх співучасників

Вирішення цих тактичних завдань здійснюється шляхом проведення наступних процесуальних дій та інших заходів у межах початкового етапу розслідування:

- 1) огляд місця події;
- 2) особистий обшук затриманої особи;
- 3) огляд сумнівної пластикової картки (карток);
- 4) допит свідків події, у тому числі осіб, які затримали або спостерігали процес затримання, та допит підозрюваного;
- 5) обшук за місцем проживання підозрюваного;
- 6) виявлення справжнього власника платіжної картки, його допит;
- 7) вивчення і, за потреби вилучення, банківських документів у банку-емітенті, що стосуються видачі виявленої платіжної картки, а також допити працівників банку, які мали відношення до її виготовлення та видачі;
- 8) призначення технічної експертизи для дослідження платіжної картки;
- 9) перевірка відомостей щодо раніше вчинених інших випадків шахрайств з платіжними картками для можливого об'єднання кримінальних проваджень.

Типова слідча ситуація 2. Досудове розслідування розпочато за фактом незаконного використання підроблених платіжних засобів. Особа правопорушника невідома.

Ситуація формується переважно у випадках, коли відбувся факт незаконного списання коштів з банківського рахунку фізичної або юридичної особи (осіб) і в ході внутрішньобанківської перевірки отриманої інформації було виявлено несанкціоновані власником платіжні операції, проведені шляхом використання підроблених платіжних засобів. Ця ситуація є менш сприятливою для розслідування, адже характеризується дефіцитом інформації про обставини злочину. Проте з іншого боку працівниками банківської установи вже

проведено певні перевірочні дії та зібрано орієнтуючий матеріал.

В цій ситуації основними тактичними завданнями слідчого є:

- 1) ретельний аналіз матеріалу, зібраного в ході внутрішньобанківської перевірки;
- 2) одержання орієнтуючої інформації від свідків;
- 3) з'ясування способу підробки та використання підробленого документа;
- 4) одержання інформації щодо суб'єктів і вивчення змісту господарських операцій, з якими пов'язано використання підроблених платіжних засобів;
- 5) визначення кола осіб, які мали доступ до платіжних операцій;
- 6) встановлення особи правопорушника.

Вирішення цих завдань здійснюється шляхом застосування наступного загального алгоритму розслідування на початковому етапі:

- 1) витребування та вивчення банківських документів, зібраних під час внутрішньої перевірки інформації про подію;
- 2) допит свідків;
- 3) вилучення та огляд підробленого платіжного засобу (засобів);
- 4) вилучення та вивчення супутніх документів за відповідними платіжними операціями;
- 5) встановлення та допит потерпілих;
- 6) витребування та вивчення службової документації банку, яка визначає коло професійних обов'язків осіб, які мають доступ до платіжної системи банківської установи;
- 7) відібрання вільних та експериментальних зразків для експертизи сумнівного документа;
- 8) призначення судових експертиз з технічного дослідження сумнівного документа, почеркознавчої, комп'ютерно-технічної експертизи залежно від форми документа та ймовірного способу його підробки
- 9) встановлення підозрюваного, його допит, обшук за місцем проживання.

Наведений алгоритм конкретизується залежно від обставин кожного

кримінального провадження. Конкретизація насамперед зумовлена способом вчинення злочину, обсягом наявної у слідчого інформації та можливим арсеналом процесуальних та інших дій.

Наприклад, якщо у механізмі злочинної діяльності було використано способи викрадення особистої фінансової інформації шляхом телефонного шахрайства, може бути застосовано комплекс заходів, типових для початкового етапу розслідування основного злочину. Зокрема, проводяться процесуальні та організаційні дії, спрямовані на: 1) тимчасовий доступ до інформації оператора мобільного зв'язку за телефоном потерпілого щодо вхідних дзвінків; 2) отримання інформації операторів мобільного зв'язку щодо номерів IMEI мобільних терміналів, з яких здійснювались вхідні дзвінки; 3) огляди реєстрів телефонних дзвінків за номерами, які працювали в зоні дії певної базової станції; 4) тимчасові доступи до речей і документів в банку за номерами телефонів, з якими найчастіше велися телефонні з'єднання абонентами, та отримання наявної у банку інформації про анкетні дані власників телефонних номерів, їх фотознімки, особисті документи та реєстри руху коштів за рахунками; 5) складання схеми руху коштів шляхом співставлення часу та операцій із списання коштів з операціями із зарахування коштів; 6) отримання у банківській установі тимчасового доступу до речей і документів та вилучення фонограми із записами телефонних розмов осіб, які телефонували від імені потерпілих до банку під час вчинення злочинів; 7) відібрання зразків голосу в осіб, які могли здійснити телефонні дзвінки; 8) проведення судових фоноскопичних експертиз із метою ідентифікації за голосом конкретних осіб, які телефонували до банку та від імені потерпілих надавали вказівки про незаконне списання коштів з їх рахунків [159, с. 187–188]. Такий алгоритм початкового етапу розслідування серійних телефонних шахрайств в цілому або за окремими складовими може бути корисним і для розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України.

Типова слідча ситуація 3. Під час розслідування іншого (основного) злочину було встановлено факт (факти) використання підроблених засобів

доступу до банківських рахунків.

Така ситуація є досить поширеною під час розслідування багатьох різновидів економічних злочинів, зокрема розкрадань бюджетних коштів, ухилення від сплати податків, фінансових шахрайств та інших кримінальних правопорушень, у механізмі яких зловмисники використовують легальні форми безготівкових розрахунків. Її сприятливий характер для розслідування саме злочину, передбаченого ст. 200 КК України, полягає в тому, що у слідчого є можливість використовувати більш широкий арсенал засобів доказування, оскільки основний злочин, який є більш тяжким, розслідується паралельно і збір доказів відбувається у кримінальному провадженні в цілому. Відповідно безпосередньо незаконні дії з платіжними засобами виявляти та доказувати простіше.

Типовими загальними слідчими версіями в цій ситуації можуть бути:

- 1) виявлений сумнівний документ та обставини його використання є частиною тієї злочинної технології, яка розслідується;
- 2) виявлений сумнівний документ стосується іншого протиправного діяння, про яке слідству не було відомо;
- 3) сумнівний документ не є підробленим.

Основними тактичними завданнями, які необхідно вирішити в цій ситуації саме щодо встановлення обставин злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є наступні:

- 1) визначення виду і способу підробки платіжного засобу, часу та місця вчинення його підробки;
- 2) з'ясування способу, часу, місця та інших обставин події використання підробленого платіжного засобу;
- 3) встановлення осіб, які мали відношення до обігу виявленого підробленого документа;
- 4) встановлення особи правопорушника;
- 5) з'ясування наслідків використання підробленого платіжного засобу.

Для вирішення цих завдань варто провести комплекс слідчих

(розшукових) дій та інших заходів, зокрема:

1) огляд платіжного засобу на предмет виявлення зовнішніх ознак підробки (при дослідженні документа на паперовому чи пластиковому носії) або цифрових слідів підробки (при дослідженні електронного документа), а також огляд приміщень і технічних засобів, які могли бути використані при виготовленні, зберіганні чи використанні сумнівного платіжного засобу;

2) допит осіб, які виявили сумнівний платіжний засіб (бухгалтерів, касирів, аудиторів, керівників установи і т.п.);

3) вивчення службових інструкцій та інших внутрішніх документів щодо професійних обов'язків працівників банківської чи іншої установи, де відбулось використання підробленого документа, для з'ясування кола осіб, які можуть бути причетними до обігу відповідного платіжного засобу;

4) допити цих осіб як свідків, а за наявності підстав, допит підозрюваного;

5) одержання необхідних вільних та експериментальних порівняльних зразків для проведення судових експертиз з дослідження сумнівного документа;

6) призначення технічної експертизи документа, почеркознавчої або комп'ютерно-технічної експертизи (залежно від виду документа й ознак ймовірної підробки);

7) вилучення й аналіз інших документів, які пов'язані з фінансовими операціями, що були проведені за допомогою підробленого платіжного засобу та, за необхідності, призначення судових експертиз для дослідження цих операцій;

8) доручення працівникам оперативних підрозділів на проведення заходів, спрямованих на виявлення підозрюваного (за потреби).

Типова слідча ситуація 4. Досудове розслідування розпочато за фактом незаконних дій з електронними грошима.

Така слідча ситуація складається у випадках, коли до правоохоронного органу надходить інформація, наприклад, заява громадянина або рапорт працівника підрозділу кіберполіції, про те, що певна особа (особи) надають

послуги з обігу електронних грошей. У цій ситуації може бути присутній фактор раптовості, коли ймовірному підозрюваному невідомо, що його протиправна діяльність виявлена правоохоронцями. Відповідно обирається й алгоритм розслідування.

Типовими загальними версіями про подію в цілому, які варто перевірити в цій ситуації, є:

- 1) має місце неправомірний випуск або використання електронних грошей;
- 2) випуск або використання електронних грошей є правомірним, а заявник добросовісно помилився або умисно обмовляє особу;
- 3) неправомірний випуск або використання електронних грошей вчиняється в рамках технології злочинної діяльності та пов'язаний з іншими кримінальними правопорушеннями.

Перед органом розслідування з метою перевірки цих версій та збирання доказів на початковому етапі розслідування виникають наступні основні тактичні завдання:

- 1) встановити конкретну особу (осіб), яка здійснює незаконний випуск і використання електронних грошей;
- 2) з'ясувати відсутність у неї законного права (ліцензії тощо) на відповідну діяльність;
- 3) зафіксувати обставини здійснення незаконних дій з електронними грошима;
- 4) виявити та зафіксувати цифрові сліди злочинної діяльності.

Ці завдання вирішуються за допомогою такого орієнтовного алгоритму розслідування:

- 1) допит заявника та інших відомих на момент початку досудового розслідування свідків події злочину;
- 2) огляд (огляди) веб-сайту (веб-сайтів), де розміщено оголошення про надання послуг з випуску електронних грошей, за участі спеціалістів з числа фахівців технічних підрозділів (кіберполіції тощо) для пошуку та фіксації

доступних в ході огляду цифрових слідів злочину;

3) огляд цифрових пристроїв (мобільних телефонів, планшетів, персональних комп'ютерів тощо) заявника й інших відомих свідків з числа осіб, які користувались послугами правопорушника, з фіксацією змісту переписки за фактами використання електронних грошей, а також вмісту акаунту в платіжній системі, яка задіяна;

4) одержання тимчасового доступу до документів у оператора (операторів) мобільного зв'язку, послугами якого користується правопорушник та інші учасники незаконних угод, щодо інформації про їхні телефонні з'єднання;

5) вилучення документів (інформації) у власників веб-сайту (веб-сайтів), на яких розміщено оголошення щодо надання послуг з випуску електронних грошей, про відповідних користувачів;

6) витребування документів у профільному департаменті НБУ щодо наявності або відсутності у ймовірного підозрюваного ліцензії на право надавати платіжні послуги;

7) обшуки за місцем проживання та роботи підозрюваного;

8) допит підозрюваного.

Ці дії дозволяють зібрати більшість доказів, які засвідчують причетність певної особи до вчинення злочину. Відповідно з вирішенням завдань початкового етапу він завершується та розпочинається наступний етап розслідування.

Типова слідча ситуація 5. Під час досудового розслідування основного злочину було виявлено незаконні дії з електронними грошима.

Зазначена слідчі ситуація є подібною до ситуації № 3 і теж є сприятливою для розслідування, оскільки збір доказів вчинення злочину, передбаченого ст. 200 КК України, відбувається паралельно з іншими кримінальними правопорушеннями, які є більш тяжкими, а отже, орган розслідування має можливість використовувати арсенал негласних слідчих (розшукових) дій. Тому важливо, що в цій ситуації можна ефективно використати шляхом

проведення негласних слідчих (розшукових) дій фактор раптовості для правопорушника, котрий на момент початку досудового розслідування ще не знає, що його протиправна діяльність відома правоохоронцям і відносно нього проводяться слідчі дії.

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо ОСОБА 5, який за грошову винагороду систематично надавав послуги громадянам з вводу/виводу електронних грошей, алгоритм розслідування в такій слідчій ситуації на початковому етапі насамперед включав комплекс негласних слідчих дій. Спочатку для документування обставин злочину правоохоронці залучили до негласного співробітництва ОСОБА 8, який діючи під контролем правоохоронних органів із метою купівлі криптовалюти «Bitcoin» створив «Bitcoin»-гаманець, з метою викриття протиправних дій ОСОБА_5 здійснив телефонний дзвінок на його номер телефону та повідомив останнього про свої наміри здійснити купівлю електронних грошей «Bitcoin». Після цього ОСОБА_8 отримав на власний мобільний номер дзвінок від мобільного номеру, яким користується ОСОБА_5, з інструкціями щодо подальших дій. Таким чином і надалі всі операції щодо неправомірного випуску та використання електронних грошей не просто відбувались під контролем правоохоронців, а документувались у передбаченому кримінальним процесуальним законодавством порядку з фіксацією доказової інформації. Під час негласних слідчих (розшукових) дій слідчі зафіксували спілкування між учасниками незаконних угод не тільки у формі телефонних дзвінків та обміну повідомленнями, а і безпосередньо під час особистих зустрічей та проведення готівкових розрахунків, що дозволило зібрати достатньо доказів злочинної діяльності [42].

Насамкінець зазначимо, що наведені алгоритми дій слідчого в типових ситуаціях мають загальний характер. Їх конкретне наповнення та реалізація в практичній діяльності залежить від специфіки кожної події, що розслідується. Зважаючи на надзвичайно високу варіативність складових конкретних слідчих ситуацій комплекси процесуальних дій та інших заходів, які варто здійснювати,

необхідно обирати й адаптувати стосовно до кожного конкретного випадку.

2.3. Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування й тактичні операції

Подальший етап розслідування в методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень за різними науковими підходами визначають або від закінчення початкових слідчих (розшукових) дій незалежно від їх результату, або від моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Перший підхід є традиційним для криміналістичної методики. В ньому застосовано суто тактичний критерій для розмежування етапів розслідування. Другий підхід, який передбачає обрання певного процесуального рішення, набув популярності в часи, коли діяв КПК України 1960 року й існував інститут пред'явлення особі обвинувачення. Сутність такого підходу полягає в намаганні врахувати не тільки сам факт завершення початкових слідчих дій, а і певний результат, досягнутий внаслідок їх реалізації.

А. Ф. Волобуєв підкреслив, що є сенс у намаганні відзначити зв'язок періодизації розслідування з окремими процесуальними рішеннями у кримінальній справі, бо найважливіші процесуальні рішення в значній мірі відбивають якісний стан розслідування, є його певними рубежами [54, с. 30]. Одним із найбільш вагомих з точки зору певного підсумку проведеної на початковому етапі розслідування роботи процесуальних рішень є повідомлення особі про підозру. Приймаючи це рішення, слідчий вже має підстави вважати ймовірною причетність підозрюваного до кримінального правопорушення, яке розслідується. Ці підстави засновані на зібраних фактичних даних, тобто підтверджуються доказами, наявними на даний момент часу. А отже, момент повідомлення особі про підозру може бути використаний як рубіж, який розділяє початковий і подальший етапи розслідування злочинів, передбачених

ст. 200 КК України.

Типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування в криміналістичній методиці прийнято визначати залежно від лінії поведінки сторони захисту, оскільки, як зауважує А.І. Супруновський, вони зумовлюються позицією підозрюваного на досудовому слідстві [255, с. 352]. Втім зараз у зв'язку з трансформацією злочинної діяльності у напрямі її ускладнення, комплексного й організованого характеру, а також в умовах реформування кримінального процесу такий підхід варто дещо уточнити.

Так, наприклад, щодо наступного етапу розслідування кіберзлочинів О. А. Самойленко запропонувала розрізняти сприятливу та несприятливу слідчі ситуації. До сприятливої авторка віднесла ситуацію, що характеризується повнотою виконання тактичних завдань розслідування, конкретизацією зайнятих кожним з підозрюваних у кримінальному провадженні позицій. Несприятливій ситуації притаманні виконання пізнавальних завдань розслідування та невизначеність зайнятої підозрюваним(ми) у кримінальному провадженні позиції [231, с. 190–191]. Таким чином, слідча ситуація подальшого етапу розслідування, яка виникає після повідомлення особі про підозру, дійсно залежить від позиції підозрюваного, але додатково ще характеризується повнотою та якістю зібраних на цей момент фактичних даних у кримінальному провадженні. Тобто варто додавати інформаційну складову в характеристиці типових слідчих ситуацій.

Враховуючи вищенаведені теоретичні засади, вважаємо, що здійснити типізацію слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» [132], варто залежно від обраної стороною захисту позиції щодо повідомленої підозри. У свою чергу врахування одержаних слідством результатів щодо встановлення основних обставин кримінального правопорушення теж є ваговою складовою типової слідчої ситуації, що відображається в її змісті та рекомендаціях щодо

алгоритмів розслідування.

На підставі аналізу слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, маємо змогу виділити дві типові слідчі ситуації подальшого етапу розслідування цього виду злочину.

Типова слідча ситуація 1. Підозрюваний визнає вину та співпрацює зі слідством. Є достатньо доказів щодо обставин злочину.

Це найбільш сприятлива для розслідування слідча ситуація, яка в багатьох випадках не передбачає істотних труднощів у проведенні подальшого етапу розслідування. Вона виникає за умови якісної організації розслідування на початковому етапі, що надало змогу зібрати переконливі докази причетності підозрюваного до дій, які йому інкримінують. Разом з цим слідчому варто враховувати і ймовірність приховування підозрюваним деяких обставин, які можуть вплинути на кваліфікацію діяння, виявлення інших злочинних епізодів, встановлення співучасників тощо. Тобто в деяких випадках може мати місце помилкова оцінка ситуації, що склалась, як сприятливої, хоча насправді існує багато обставин, які слідству на даний момент невідомі. Тому до організації і проведення процесуальних дій на подальшому етапі розслідування слід ставитись виважено та бути готовим, за необхідності, до вирішення пошукових завдань і з'ясування нових принципово важливих обставин.

У слідчій ситуації, що розглядається, доцільно висувати й перевіряти наступні слідчі версії: 1) підозрюваний дійсно вчинив саме ті діяння, які йому інкриміновані, він надає правдиву і повну інформацію про обставини події; 2) підозрюваний навмисно намагається приховати обставини, які можуть вплинути на кваліфікацію його діянь або виявлення протиправних діянь інших осіб.

Основними процесуальними діями й іншими заходами, які можливо проводити в цій ситуації є наступні:

1) пред'явлення підозрюваного для впізнання свідкам (за наявності такої можливості);

2) призначення судової комп'ютерно-технічної експертизи з дослідження цифрових пристроїв, які використовувались підозрюваним під час проведення незаконних платіжних операцій та пов'язаних з ними дій;

3) після одержання висновку експерта – огляд наданих ним електронних носіїв інформації з метою фіксації з великого масиву тих комп'ютерних даних, які мають доказове значення у кримінальному провадженні;

4) вилучення документів на паперових носіях, пов'язаних із випуском та обігом недостовірних платіжних засобів (банківських документів у потерпілих, у фінансових установах, торгівельних організаціях тощо), їх огляд;

5) відібрання зразків для проведення експертиз;

6) призначення судових експертиз (технічної експертизи документів, почеркознавчої) з дослідження документів на паперових носіях;

7) вирішення пошукових завдань щодо виявлення інших епізодів злочинної діяльності, співучасників тощо;

8) одержання та вивчення відомостей, які характеризують особу підозрюваного.

Типова слідча ситуація 2. Підозрюваний заперечує свою винуватість у вчиненні злочину. Доказова база у кримінальному провадженні потребує суттєвого доповнення.

Ця типова слідча ситуація є несприятливою для розслідування, оскільки у більшості випадків характеризується прогалинами в доказовій базі та супроводжується активною протидією розслідуванню з боку зацікавлених осіб. Відповідно головними тактичними завданнями слідчого в цій ситуації є пошук додаткових доказів та подолання протидії розслідуванню.

Виявлення нових доказів протиправної події насамперед здійснюється шляхом процесуальних дій, спрямованих на перевірку аргументів, які висуває сторона захисту, а також з'ясування обставин події слідчо-пошуковим шляхом, у тому числі проведенням негласних слідчих (розшукових) дій та пошуково-аналітичною роботою з електронною інформацією в банківських та інших платіжних системах. Особливо вагомими тут є заходи, спрямовані на

встановлення інших епізодів злочинної діяльності, нових свідків та документів, які підтверджують незаконні дії з платіжними засобами та їх учинення певною особою. Дуже важливо своєчасно вилучити і грамотно провести огляд комп'ютерної техніки та інших цифрових пристроїв (мобільних телефонів, планшетів тощо) та призначити комп'ютерно-технічну й інші необхідні експертизи. Ефективними можуть бути вилучення інформації у операторів мобільного зв'язку та провайдерів Інтернету, послугами яких користувався підозрюваний. В деяких випадках вагомі докази можна одержати шляхом проведення криміналістичних експертиз за слідами, вилученими в ході огляду місця події чи окремих об'єктів.

Загалом наведені вище пропозиції щодо тактичних завдань розслідування та засобів їх вирішення в типових слідчих ситуаціях, як початкового так подальшого етапів розслідування, мають універсальний характер. Вони можуть бути суттєво доповнені та додатково деталізовані за рахунок типових тактичних операцій, тобто найбільш характерних для процесу розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, комплексів процесуальних та організаційних дій, які проводяться для вирішення найбільш проблемних тактичних завдань розслідування, які виникають в різних слідчих ситуаціях та на різних етапах розслідування.

У теорії криміналістики питання тактичних операцій ретельно опрацьовані у працях В. О. Коновалової, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, Р. Л. Степанюка, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька та інших науковців.

Сучасне фундаментальне наукове дослідження цієї проблематики було здійснене В. М. Шевчуком, котрий всебічно проаналізував та обґрунтував теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій в криміналістиці [289]. Варто в цілому погодитись зі згаданим науковцем, який визначив тактичну операцію як криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою зумовлену слідчою ситуацією систему слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних,

превентивних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання, розв'язання якого в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим [287, с. 33]. Але ми вважаємо доречним уточнити один вагомий аспект, що стосується ситуаційної зумовленості тактичної операції. На нашу думку, слідча ситуація визначає не її, а алгоритм слідчих та інших дій, який стосується дій слідчого в певній ситуації в цілому. У свою чергу тактична операція проводиться з метою вирішення певного тактичного завдання. При цьому таке завдання в методиці розслідування окремого виду злочину може виникати в різних слідчих ситуаціях, а отже, тактична операція не завжди стосується тільки одної слідчої ситуації. Вважаємо, що в даному питанні правий В. А. Журавель, який підкреслив взаємозв'язок і водночас різницю між тактичними операціями та системами слідчих дій, які не є тотожними та взаємовиключними категоріями в окремій криміналістичній методиці [92, с. 206]. У зв'язку з цим ми підтримуємо підхід І. М. Осика, який в методиці розслідування підроблення та використання підроблених документів у сфері підприємництва наряду з алгоритмами дій в типових слідчих ситуаціях додатково визначив типові тактичні операції [171, с. 136–143]. Концептуально такий підхід цілком доречний і щодо формування методики розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України.

Науковцями було виокремлено та всебічно проаналізовано низку тактичних операцій, які проводяться під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із підробленням та іншими незаконними діями з фінансовими документами.

Так І. М. Осика схарактеризував наступні тактичні операції: «Збереження документів», «Спосіб підробки», «Використання підробленого документа», «Співучасники», «Відправник документу», «Виконавець документа», «Інформаційна безпека», «Реквізит» і «Злочинна організація» [172, с. 136–143]. Цей перелік, на нашу думку, охоплює майже весь спектр тактичних операцій, притаманних розслідуванню економічних злочинів, пов'язаних із підробленням

і використанням підроблених документів. Разом із цим в окремих видових методиках, які охоплюють меншу кількість кримінальних правопорушень, типовими є деякі з наведених вище тактичних операцій.

О. В. Курман у методиці розслідування злочинних посягань на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю, виокремив дві типові тактичні операції: «Документ» і «Співучасники» [140, с. 191–192]. Ці тактичні операції є притаманними майже всім розслідуванням кримінальних правопорушень, де документи є предметом та/або інструментом протиправних дій. Хоча, безумовно, такий їх перелік не є вичерпним.

В. В. Корнієнко звернув увагу на таку специфічну тактичну операцію, властиву для методики розслідування фінансових шахрайств, як «Встановлення причетності банківського працівника до вчинення злочину» [120, с. 233]. Цінність цієї тактичної операції для нашого дослідження пояснюється тією обставиною, що висунення та перевірка версії про причетність працівників банку до злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є вельми поширеним завданням розслідування.

Для методики розслідування незаконних дій з платіжними засобами істотне значення має також і аналіз досвіду проведення тактичних операцій при розслідуванні службового підроблення.

Загалом у методиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності О. В. Пчеліна визначила наступні типові тактичні операції: «Встановлення статусу суб'єкта злочину», «Виявлення епізодів», «Встановлення очевидців», «Пошук і збереження документів», «Встановлення співучасників», «Встановлення корумпованих зв'язків», «Подолання протидії», «Пошук майна», «Розшук злочинця», «Затримання злочинця» [210, с. 290]. Серед цих тактичних операцій для процесу розслідування службового підроблення найбільш характерними є ті, що спрямовані на вирішення тактичних завдань із виявлення та збереження документів – джерел доказів, встановленням свідків і співучасників.

На нашу думку, з ґносеологічної точки зору та можливості подальшого

врахування в методиці розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, типові тактичні операції, які пропонуються в різних окремих криміналістичних методиках, варто розподілити на дві групи:

- 1) універсальні, які мають проводитись в усіх випадках розслідування певного виду або групи кримінальних правопорушень;
- 2) ситуативно-зумовлені, тобто ті, потреба в організації яких виникає лише у певних слідчих ситуаціях.

Наприклад, щодо розслідування незаконних дій з платіжними засобами тактична операція «Документ» є універсальною, а інші тактичні операції залежать від ситуації, яка склалась на певний момент розслідування.

Враховуючи вищевказане підкреслимо, що під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами (ст. 200 КК України) слідчому необхідно в усіх випадках планувати та проводити тактичну операцію «Документ», а в певних слідчих ситуаціях варто також організовувати такі тактичні операції, як «Співучасники», «Свідки», «Виявлення епізодів», «Встановлення причетності банківського працівника», «Подолання протидії», «Встановлення та пошук правопорушника» тощо. Розглянемо ці тактичні операції більш детально.

Тактична операція «Документ» є широко поширеною у кримінальних провадженнях про різні види кримінальних правопорушень, в механізмі яких використовується підроблення або інші незаконні дії з документами. У науково-методичних рекомендаціях різних авторів вона дещо відрізняється за назвою, наприклад, «Збереження документів – джерел доказів», «Забезпечення збереження документів» тощо, а також і за змістом. Проте головним тактичним завданням, на вирішення якого вона спрямована, є виявлення, вилучення та дослідження такого важливого джерела доказів, як документи. Вирішення цього завдання у справах про різні кримінальні правопорушення відрізняється за обсягом і способами досягнення результатів, чим і можна пояснити відмінності у змісті відповідної тактичної операції в різних методиках. В цьому питанні нам імпонує думка Р. Л. Степанюка, котрий відніс тактичну операцію

«Документ» до числа загальних, яка в окремих криміналістичних методиках може деталізуватись залежно від більш дрібних тактичних завдань на пошук документів, їх дослідження, використання в доказуванні тощо [244, с. 183].

Загальний зміст тактичної операції «Документ» полягає у проведенні комплексу слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій і організаційних заходів, спрямованих на виявлення та вилучення документів – джерел доказів, їх змістовний і технічний аналіз, використання в процесі доказування у кримінальному провадженні.

До тактичної операції «Документ» включають наступний комплекс дій: 1) заходи, спрямовані на встановлення осіб, у розпорядженні яких знаходяться документи, що мають доказове значення; 2) отримання консультацій спеціалістів і вивчення довідкової літератури; 3) проведення документальних ревізій, перевірок; 4) тимчасовий доступ до речей і документів, які мають значення для справи; 5) обшуки, поєднані з накладенням арешту й описом майна; 6) огляд вилучених документів; 7) допит осіб, у володінні яких знаходились документи; 8) оперативно-розшукові заходи, спрямовані на перевірку одержаної в ході огляду документів інформації; 9) призначення судових експертиз із дослідження документів; 10) оцінку висновків експертиз і співставлення отриманих даних з іншими доказами; 11) пред'явлення висновків експертиз під час допиту підозрюваних та з'ясування їх позиції щодо висновку експертного дослідження [137, с. 14]. Цей перелік не є вичерпним і може бути адаптований стосовно до певної криміналістичної методики.

Безперечно, що в методиці розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, тактична операція «Документ» є основною, тому потребує особливої уваги. Це стосується і деяких інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконними діями з документами. Очевидно у зв'язку з цим І. М. Осика, формуючи методику розслідування підроблення та використання підроблених документів у сфері підприємництва, розділив цю тактичну операцію на декілька більш дрібних, серед яких основними є «Збереження документів», «Спосіб підробки» і «Використання підробленого документа», а

додатковими – «Відправник документу», «Виконавець документа», «Реквізит» та ін. [172, с. 136–143]. Напрацювання вищевказаного науковця видаються вельми корисними для деталізації змісту тактичної операції «Документ» в методиці розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

Таким чином тактична операція «Документ» під час розслідування незаконних дій документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України [132]) є універсальною. Вона проводиться в усіх випадках. Її зміст майже не залежить від слідчої ситуації. Він включає слідчі (розшукові) дії, спрямовані на послідовне вирішення таких завдань, як виявлення документів – джерел доказів, недопущення їхньої втрати (своєчасне вилучення), змістовний і технічний аналіз і з'ясування обставин їх використання в механізмі протиправної діяльності.

Тактична операція «Документ» у загальному вигляді включає в себе наступні заходи:

- 1) вилучення документа (документів), який є предметом протиправних дій;
- 2) слідчий огляд вилученого документа із залученням спеціаліста;
- 3) встановлення місць знаходження та вилучення інших документів, пов'язаних із випуском та обігом платіжного засобу (засобів), який є предметом незаконних дій;
- 4) слідчі огляди вилучених документів;
- 5) вивчення нормативно-правової бази з питань випуску та обігу відповідних платіжних засобів;
- 6) комплексний аналіз усіх вилучених документів;
- 7) тимчасовий доступ і вилучення (за необхідності) інформації від операторів мобільного зв'язку та Інтернет-провайдерів;
- 8) огляди та вилучення (за необхідності) електронних пристроїв, які використовувались під час проведення платіжних операцій;

- 9) призначення комп'ютерно-технічної експертизи;
- 10) одержання вільних та експериментальних порівняльних зразків для проведення судових експертиз документів (почерку, підписів, бланків тощо);
- 11) призначення технічної експертизи документів і почеркознавчої експертизи;
- 12) слідчий експеримент з метою перевірки наявності у підозрюваного можливостей (навичок) здійснення певних дій з предметом злочину.

У залежності від специфіки події, яка розслідується, а особливо від предмета злочину зміст тактичної операції може відрізнятись.

Наприклад, при вчиненні незаконних дій з електронними платіжними засобами працівниками банківських установ додатково виникають завдання вилучення та дослідження їхніх посадових інструкцій, огляду робочих і домашніх комп'ютерів, пошуку та вилучення цифрових доказів у внутрішньобанківській системі, вилучення та дослідження паперових та електронних документів, в яких обліковуються дії користувачів платіжної системи тощо.

Якщо незаконні дії з платіжними засобами здійснювались в місцях, де є вірогідність відеофіксації вагомих для справи обставин (тобто були наявні камери відеоспостереження), додатково виникає необхідність вилучення відповідних записів, їх аналіз на предмет наявності доказів і технічне дослідження шляхом проведення судової експертизи відео-, звукозапису. З точки зору криміналістики відео-, звукозаписи також є документами, тому відповідні заходи теж варто відносити до змісту тактичної операції «Документ».

Наступна вага й поширена тактична операція, яку варто проводити під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, є «Співучасники». Пояснюється ця обставина тим, що незаконні дії з платіжними засобами доволі часто вчиняються групою осіб. При цьому під час розслідування далеко не завжди вдається встановити співучасників злочину. За проведеним нами аналізом кримінальних справ є чимало випадків, коли

співучасників не вдалось встановити і у формулюваннях обвинувальних вироків залишились посилення на вчинення певних дій підсудними разом із невстановленими слідством особами.

Сутність тактичної операції «Співучасники» полягає у зборі всієї можливої інформації про механізм групового злочину, встановленні учасників та їх зв'язків [141]. Вона здійснюється у тісній співпраці слідчого з працівниками оперативно-розшукових підрозділів [208, с. 233]. До її змісту науковці включають допити, огляди, обшуки в сполученні з негласними слідчими (розшуковими) діями, серед яких – спостереження за особою в публічно доступних місцях, контрольована поставка, контрольована закупка, аудіо-, відео-контроль особи та ін. [212, с. 271].

На нашу думку, основними засобами вирішення тактичного завдання щодо встановлення співучасників злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є:

- 1) негласні слідчі (розшукові) дії та аналітичні пошукові заходи слідчого, спрямовані на встановлення кола ймовірних співучасників злочину;
- 2) огляд і вивчення документів з метою визначення кола осіб, причетних до їх створення та обігу;
- 4) допити свідків і підозрюваного;
- 5) одночасні допити кількох раніше допитаних осіб;
- 6) обшуки за місцем роботи і проживання ймовірних співучасників;
- 7) слідчий експеримент. Наведений комплекс дій і складає основний зміст тактичної операції «Співучасники».

Ще одним вагомим тактичним завданням розслідування, який у певних слідчих ситуаціях постає перед слідчим під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами, є необхідність попередження та подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб.

Проблема протидії розслідуванню та її подолання активно обговорюється в криміналістичній літературі не один десяток років, починаючи з проблематики приховування злочинів. З того часу, як така протидія стала

поширеним явищем у практиці правоохоронних органів, наукові дискусії значно активізувались. Надалі було розроблено низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на формування окремої криміналістичної теорії подолання протидії розслідуванню.

Серед науковців поки що не склалось єдиної думки щодо поняття протидії розслідуванню кримінальних правопорушень.

Наприклад, О. В. Александренко вважає, що це своєрідний вид соціальної діяльності, що являє собою систему цілеспрямованих дій з перешкоджання повному, усебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів [3, с. 90]. Р. Л. Степанюк визначив її як умисні діяння, які вчиняють з метою перешкоджання виявленню події злочину, викриттю злочинця і встановленню істини у кримінальному провадженні [245, с. 111]. На думку Т. І. Савчук, під протидією розслідуванню варто розуміти діяльність злочинного середовища під час розслідування злочину, спрямовану на уникнення відповідальності взагалі, або зменшення її міри [226, с. 148]. О. С. Омельченко вважає, вона являє собою умисне здійснення вчинків, поведінку і дії, спрямовані на перешкоджання здійсненню соціального контролю за ним, ефективному виконанню завдань правоохоронної функції держави з метою уникнення відповідальності винних за вчинене або її пом'якшення [169, с. 102]. В одній з нещодавніх праць актори зазначають, що протидія розслідуванню – «це умисне протиправне та інше поведіння (дія або бездіяльність) злочинця і пов'язаних з ним осіб, спрямоване на перешкоджання розслідуванню і в кінцевому рахунку – встановленню істини у кримінальному провадженні» [260, с. 11]. Не дивлячись на плюралізм думок вважаємо, що в цілому науковці не заперечують, що протидія розслідуванню являє собою умисні акти поведінки зацікавлених осіб, спрямовані на створення перешкод проведенню швидкого, повного та всебічного досудового розслідування у кримінальному провадженні. А отже, успішне подолання слідчим такої протидії є запорукою досягнення успіху в розслідуванні.

Типова тактична операція «Нейтралізація протидії розслідуванню» у

загальному вигляді включає комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення спроб протидіяти розслідуванню, за можливості запобігання їм, а в інших випадках – подолання [250, с. 207]. Конкретизація змісту цієї тактичної операції в окремій криміналістичній методиці можлива за умови виокремлення типових форм протидії розслідуванню, характерних для певного виду кримінальних правопорушень.

Як відомо, основними формами протидії розслідуванню є приховування злочину, корупційні механізми протидії, використання засобів масової інформації, лжесвідчення та неправдиві показання, фальсифікація доказів, застосування погроз та фізичного насильства [291, с. 36–102]. Саме у залежності від форми протидії, яку використовують правопорушники чи інші зацікавлені у результаті справи особи, залежить обрання методів її подолання, а отже і зміст відповідної тактичної операції. Проте тут варто врахувати, що приховування кримінального правопорушення, хоча і є формою протидії розслідуванню, але вчиняється до початку досудового розслідування. Відповідно заходи з виявлення злочину не входять до тактичної операції з подолання протидії розслідуванню, але можна вести мову про приховування інших епізодів протиправної діяльності або наявність кваліфікуючих обставин з метою пом'якшення кримінальної відповідальності або її уникнення співучасниками.

Аналіз практики розслідування незаконних дій з платіжними засобами дає підстави стверджувати, що протидія розслідуванню цього виду злочину є поширеною у випадку, коли здійснюється кримінальне провадження за комплексом взаємопов'язаних кримінальних правопорушень (технологією злочинної діяльності). Відповідно виявити, які саме дії стосуються протидії саме розслідуванню злочину, передбаченого ст. 200 КК України, досить важко. Тому визначимо лише деякі форми такої протидії: 1) надання неправдивих показань; 2) знищення або приховування потенційних речових і електронних доказів; 3) протидія відібранню експериментальних зразків почерку (підпису); 4) відмова надати доступ до цифрових пристроїв, які використовувались при

підробленні платіжних засобів та/або проведенні фінансових операцій.

Відповідно до змісту тактичної операції «Нейтралізація протидії розслідуванню» варто віднести наступні заходи:

- 1) невідкладне встановлення місць знаходження та вилучення документів – джерел доказів;
- 2) вилучення та огляд комп'ютерної техніки та цифрових пристроїв із залученням фахівців технічних підрозділів, обізнаних у специфіці збереження цифрових доказів;
- 3) ретельна підготовка та якісне проведення першого допиту підозрюваного і свідків з максимально повним з'ясуванням обставин події та готовністю використовувати тактичні прийоми викриття неправдивих показань;
- 4) пошук максимально можливої кількості вільних зразків почерку, порівняння експериментальних зразків з вільними до призначення експертизи та за необхідності відібрання експериментальних зразків повторно;
- 5) роз'яснення свідкам негативних наслідків надання неправдивих показань;
- 6) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на виявлення співучасників та інших осіб, які можуть чинити протидію розслідуванню.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дисертації розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо організації проведення досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

1. Щодо методики розслідування незаконних дій з платіжними засобами способи перевірки отриманої інформації до початку досудового розслідування насамперед визначаються залежно від типових ситуацій практичної діяльності, які, в свою чергу, формуються з урахуванням зв'язків цього злочину з іншими

кримінальними правопорушеннями. Перша ситуація складається, коли під час досудового розслідування основного злочину (шахрайства, розкрадання тощо) виявляється, що в механізмі протиправної діяльності було використано підроблені платіжні засоби. Друга ситуація має місце якщо факт ймовірних незаконних дій з платіжними засобами виявляється одночасно із обставинами основного злочину, наприклад шахрайства з використанням платіжних карток. Третя ситуація виникає у випадку, коли правоохоронний орган отримує інформацію щодо підроблення або використання підроблених платіжних засобів та інші незаконні дії, передбачені диспозицією ст. 200 КК України, без відомостей щодо наявності іншого кримінального правопорушення.

2. Коло обставин, які підлягають з'ясуванню під час розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима (ст. 200 КК України), варто систематизувати таким чином: 1) обставини, що стосуються події злочину; 2) обставини, що стосуються суб'єкта злочину; 3) інші обставини.

3. Основними компонентами, які дозволяють типізувати слідчі ситуації у методиці розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є інформаційна (повнота відомостей про обставини кримінального правопорушення) й організаційна (зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на процес розслідування). Головною підставою для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування є наявність інформації про особу ймовірного правопорушника, а додатковою ознакою – відомості про характер події злочину. Відповідно виокремлюємо наступні типові сліди ситуації: 1) особа була затримана під час підготовки або безпосереднього вчинення незаконних дій із пластиковою платіжною картою (картками); 2) досудове розслідування розпочато за фактом незаконного використання підроблених платіжних засобів. Особа правопорушника невідома; 3) під час розслідування іншого (основного) злочину було встановлено факт (факти) використання підроблених засобів доступу до банківських рахунків; 4) досудове

розслідування розпочато за фактом незаконних дій з електронними грошима; 5) під час досудового розслідування основного злочину було виявлено незаконні дії з електронними грошима. Щодо кожної ситуації запропоновано алгоритми розслідування.

4. Типізувати слідчі ситуації подальшого етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, доцільно залежно від обраної стороною захисту позиції щодо повідомленої підозри. На підставі аналізу слідчої та судової практики маємо змогу виділити дві типові слідчі ситуації: 1) підозрюваний визнає вину та співпрацює зі слідством. Є достатньо доказів щодо обставин злочину; 2) підозрюваний заперечує свою винуватість у вчиненні злочину. Доказова база у кримінальному провадженні потребує суттєвого доповнення. Відповідно кожної ситуації пропонується орієнтовний перелік процесуальних дій.

5. Для врахування в методиці розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, типові тактичні операції варто розподілити на дві групи: 1) універсальні, які мають проводитись в усіх випадках розслідування певного виду або групи кримінальних правопорушень; 2) ситуативно-зумовлені, тобто ті, потреба в організації яких виникає лише у певних слідчих ситуаціях. За такого підходу щодо розслідування незаконних дій з платіжними засобами тактична операція «Документ» є універсальною, а тактичні операції «Співучасники» і «Нейтралізація протидії розслідуванню» проводяться у певних ситуаціях для вирішення відповідних тактичних завдань розслідування.

Основні результати викладено у наступних наукових публікаціях [10].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

3.1. Вилучення та огляд документів

Оскільки документи є основними джерелами доказів у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, їх виявлення та аналіз є одним із головних напрямів роботи слідчого.

Щоби не допускати змістовної плутанини у питанні проведення слідчого огляду документів, Р.Л. Степанюк, пропонує використовувати два поняття: «вивчення» і «огляд» [243, с. 52]. Відповідно вивченням документів є їх змістовний аналіз з точки зору того, чи мають вони відношення до кримінального провадження та яке саме. Таке вивчення здійснюється під час різних слідчих дій, а також інших заходів, які проводять працівники правоохоронних органів. Зокрема під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, слідчому доводиться вивчати чимало документів одержаних чи вилучених у операторів стільникового зв'язку, Інтернет-провайдерів, банківських установ, торгівельних організацій. Ці документи підтверджують певні факти й обставини, які насамперед пов'язані з використанням підроблених платіжних засобів.

У свою чергу огляд документів є самостійною процесуальною дією. Також варто відзначити, що документи можуть оглядатись і під час обшуку (ч. 7 ст. 236 КПК України), тому хоча обшук і є окремою слідчою (розшуковою) дією, але в деяких випадках в ході його виникає потреба застосовувати тактичні прийоми і технічні засоби огляду документів.

Розслідуючи незаконні дії з платіжними засобами, слідчому насамперед необхідно намагатись своєчасно виявити всі документи, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, вилучити їх у передбаченому

кримінальним процесуальним законом порядку та оглянути, застосовуючи тактичні правила і прийоми, які забезпечують збереження цих джерел інформації.

Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, слідчі оглядають наступні групи об'єктів:

1) місце події, яким може бути приміщення або ділянка місцевості, де виявлено сліди події (наприклад, місце, де встановлено банкомат, місце затримання особи при транспортуванні підроблених платіжних засобів і т.п.);

2) платіжні засоби, які були предметом злочину (платіжні картки, платіжні доручення, чеки тощо);

3) фінансові документи, які безпосередньо пов'язані з виготовленням та обігом платіжних засобів (заяви, договори, анкети і т.п.);

4) комп'ютерні дані, що мають значення для кримінального провадження, та відповідні технічні засоби та носії цифрової інформації (мобільні телефони, планшети, комп'ютери тощо);

5) облікові документи процесингових центрів, фінансових установ, в яких зафіксовано рух платіжних засобів та супутні операції;

6) документи, які визначають службовий статус та обов'язки осіб, які здійснювали розпорядчі та фінансові операції, пов'язані з предметом злочину (посадові інструкції банківських працівників, накази тощо);

7) технічні засоби, які використовувались правопорушником для підроблення платіжних засобів чи вчинення інших незаконних дій (скімери, комп'ютерна техніка, принтери тощо) і відповідне програмне забезпечення.

Деякі з цих документів можуть відноситись до таких, що містять інформацію, яка є банківською таємницею. А отже, при одержанні та вилученні таких документів необхідно виконати вимоги ст. 162, 162 КПК України, ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [195] щодо одержання відповідного рішення суду. В противному випадку відповідні документи будуть визнані недопустимими доказами, а за доктриною «плодів

отруєного дерева» недопустимим будуть і докази, отримані з їх допомогою (наприклад, висновки експертиз з дослідження документів).

Документи та речі оглядають або під час слідчої (розшукової) дії, в ході якої вони були вилучені (обшуку, огляду місця події), або в ході окремої слідчої (розшукової) дії – огляд документа чи огляд речей.

Огляд є однією з найбільш інформативних і вагомих слідчих (розшукових) дій, що проводиться під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Це пояснюється виключно важливим значенням огляду як засобу виявлення та дослідження речових доказів і документів. Кримінальний процесуальний закон вимагає, щоби вилучені або отримані слідчим речові докази і документи були оглянуті та описані в протоколі огляду (ч. 2 ст. 100 КПК України), а отже, як мінімум щодо предмету злочину, передбаченого ст. 200 КК України, така слідча (розшукова) дія, як огляд, проводиться завжди. Проте потреба оглядати ці документи в усіх кримінальних провадженнях є безсумнівною не тільки з точки зору законодавства, а і з тактичних міркувань, адже саме під час огляду встановлюються індивідуальні ознаки відповідного об'єкта, забезпечується подальша перспектива його дослідження та вживаються заходи, спрямовані на його збереження та подальшого використання в процесі доказування.

Загальні процесуальні вимоги щодо огляду визначені у ст. 237 КПК України. Для методики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, Видається вагомим підкреслити, що у відповідних кримінальних провадженнях найчастіше проводять огляд документів. В останні роки частішими стають огляди комп'ютерних даних та предметів, які використовувались для здійснення незаконних дій з платіжними засобами (банкоматів, пристроїв для виготовлення пластикових карток тощо). Рідше виникає потреба оглянути ділянки місцевості, приміщення чи транспортного засобу. Це відбувається у випадках, коли на початку досудового розслідування відомо місце події кримінального правопорушення та з часу його вчинення пройшов нетривалий період, наприклад, якщо особу було затримано при спробі

одержати (витратити) кошти за підробленою карткою, в автомобілі, в поклажі тощо було виявлено підроблені платіжні засоби і т.п.

У кримінальних провадженнях за злочинами, які нами розглядаються, огляд місця події проводять у місці виявлення незаконних дій з платіжними засобами та в місці використання платіжних карток й інших платіжних засобів. Але тут варто підкреслити, що, як наголошує І. Близнюк «місце події та місце злочину, як правило, не збігаються, оскільки злочин вчиняють, як правило в місцях обслуговування банківських платіжних карток, а ознаки злочину виявляються безпосередньо у емітента або власника банківської картки» [25, с. 133]. Відповідно й огляд нерідко проводиться не відносно місця події, а щодо певного документа або речі.

Порівняно нещодавно КПК України було доповнено вимогами щодо огляду комп'ютерних даних, що є важливим і для розслідування незаконних дій з платіжними засобами, зважаючи на все більше поширення безконтактних способів створення платіжних документів і проведення електронних платежів. Згідно ч. 2 ст. 237 КПК України «Огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі)» [133]. Наголосимо, що цей різновид огляду є особливо актуальним щодо огляду веб-сайтів, на яких розміщується реклама надання незаконних послуг у сфері використання платіжних засобів. Сучасні можливості судової комп'ютерно-технічної експертизи у сфері дослідження віддалених даних на сьогодні обмежені, тому, як зазначають Р. Л. Степанюк і В. Г. Колесник: «вилучення та дослідження віддалених (хмарних) даних наразі можливе лише шляхом слідчого огляду, оскільки в судовій експертизі неможлива практика проведення дослідження інформації, яка фізично не перебуває на матеріальному об'єкті, що ініціатор надає експерту» [252, с. 299]. Відповідно огляд комп'ютерних даних в деяких випадках може бути єдиним способом не тільки виявити важливі електронні

сліди, але і дослідити їх та надати таким чином можливість їх подальшого використання в доказуванні.

Таким чином під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, типовими різновидами слідчого огляду є огляд місця події й огляд документів, але в обох випадках головними об'єктами, які мають принципове значення для розслідування й огляду яких слід поставитись особливо ретельно є документи, які виступили предметом протиправних дій, інші документи (як на паперових чи пластикових носіях, так і в електронній формі) та предмети, пов'язані з їх обігом.

У науковій літературі ґрунтовно досліджено організаційні й тактичні правила огляду місця події й огляду документів. Зокрема суттєву увагу приділено й особливостям огляду платіжних документів, зокрема банківських карток [215, 188].

Огляд місця події під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, частіше за все проводиться щодо:

1) місця затримання особи, яка вчинила незаконні дії з платіжними засобами, або місця виявлення таких засобів чи слідів їх використання (банк, приміщення з банкоматом чи платіжним терміналом, магазин, АЗС і т.п.);

2) приміщення, де розташовано персонал і обладнання, яке використовувалось у злочинних цілях (установа, що надає послуги з випуску електронних грошей, пункт обміну валюти, типографія тощо).

Як і до будь-якої слідчої (розшукової) дії, до огляду місця події потрібно ретельно готуватись. Як наголосила Ю. А. Чаплиньська: «Однією з умов ефективного проведення слідчого огляду є якісна, ретельна та всебічна підготовка. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості і неповноти оглядів» [272, с. 264]. При цьому в більшості випадків часу на підготовку у слідчого вкрай мало. Тому варто користуватись загальними методичними вимогами, а саме: уточнити характер події згідно з повідомленням, що надійшло; вжити заходів (через органи поліції або адміністрацію установи) щодо охорони місця події; перевірити готовність

науково-технічних засобів та вирішити питання щодо транспортних засобів, які необхідні для виїзду на місце події; визначити коло осіб, які братимуть участь в огляді; вирішити питання про запрошення понять [7, с. 49].

Підготовчий етап до огляду місця події в кримінальному провадженні про злочин, передбачений ст. 200 КК України, відрізняється істотною специфікою, якщо незаконні дії з платіжними засобами, про які надійшла інформація, було вчинено з використанням електронного документообігу та електронних платежів. У таких випадках в ході підготовки до огляду бажано встановити оперативний контакт з адміністратором мережі, залучити до участі: спеціаліста-криміналіста, спеціаліста з комп'ютерної техніки й мережевих технологій, бухгалтера-ревізора конкретного профілю, спеціаліста з обігу платіжних карток, представника служби безпеки банку чи іншого об'єкта огляду, працівників технічного відділу банківської установи та/або процесингової системи (при огляді й вилученні інформації з POS-термінала або банкомата) та підготувати спеціальні технічні пристрої та програмне забезпечення для вилучення (копіювання), безпечного зберігання та переміщення великих масивів інформації [215, с. 181]. Особливо наголошено, що огляд місця події необхідно здійснювати за участю осіб, які мають знання про комп'ютерну техніку, про особливості функціонування банківських платіжних систем, про платіжні картки [227, с. 95].

На нашу думку, наведений вище перелік залучених осіб є максимальним. У практичній діяльності його реалізувати складно. Але в будь-якому випадку доречно залучати до огляду місця події спеціалістів технічних підрозділів правоохоронних органів, обізнаних у методах вилучення цифрових доказів, та працівників банківської чи іншої платіжної установи, які знають технічні особливості функціонування відповідної платіжної системи. Безпосередньо ж участь спеціаліста полягає у наданні технічної допомоги сторонам кримінального провадження і проведення консультацій з питань, що потребують спеціальних знань та навичок [183, с. 146].

На робочому етапі огляду місця події проводяться дії з безпосереднього

обстеження відповідної ділянки місцевості, приміщення або транспортного засобу. На загальній (оглядовій) стадії робочого етапу визначають межі огляду, розподіляють обов'язки між учасниками, здійснюють обхід всієї території місця події, проводять орієнтовну й оглядову фотозйомку. Після цього переходять до детальної стадії, на якій потрібно старанно і детально оглядати об'єкти, вживати всіх необхідних заходів, щоб виявити на місці події та на окремих об'єктах сліди злочину та злочинця, вилучити об'єкти зі слідами, а якщо це неможливо – перекопіювати їх; зафіксувати негативні ознаки; здійснити вузлову та детальну фотозйомку [138, с. 231].

На робочому етапі огляду місця події при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 КК України, особливо важливо детально обстежити технічні засоби і прилади, які використовувались під час вчинення злочину, та виявлені на місці події документи, що були предметом незаконних дій.

Комп'ютерну техніку та інші цифрові прилади варто оглянути із використанням криміналістичних прийомів і засобів, розроблених для цього виду об'єктів.

Стосовно місця проведення їх огляду у криміналістичній літературі зустрічаються дві різні рекомендації. Одні автори пропонують оглядати їх на місці виявлення чи вилучення, зокрема під час обшуку. Інші підкреслюють, що в більшості випадків, крім необхідності негайного вилучення вмісту комп'ютера) так робити не треба через брак часу, спеціальних знань, обладнання тощо [172, с. 150]. У сучасній практиці це питання фактично має вирішуватись залежно від обставин справи та слідчої ситуації. Головними чинниками в даному випадку є сприятливість чи несприятливість ситуації щодо забезпечення доступу до фізичного носія електронної інформації та до даних користувача (паролів, біометричних даних) та ймовірна поведінка фігурантів справи (сприяння розслідуванню чи протидія). Якщо під час обшуку чи іншої процесуальної дії користувач добровільно надав доступ до відповідного пристрою або відповідні відомості слідчому стали відомі з інших джерел, сторона захисту сприяє розслідуванню, не чинить йому протидію, то

раціонально вилучити пристрій із дотриманням методичних рекомендацій, спрямованих на збереження інформації, та в подальшому досліджувати цю інформацію із залученням експертів. Якщо ж має місце ситуація протидії, особливо коли інформація міститься на віддалених серверах, оглядати пристрій необхідно на місці із використанням спеціальних технічних приладів цифрової криміналістики. Тільки так можливо спробувати зберегти цифрові сліди, які в протилежному випадку будуть втрачені з плином часу.

Узагальнений алгоритм дій при огляді комп'ютера, комп'ютерної мережі та віддалених ресурсів запропонував Б. В. Черняхівський: 1) зафіксувати інформацію, яка відображається на моніторі, зберегти її; 2) перевірити налаштування BIOS і завантажити операційну систему з робочого примірника, заздалегідь підготовленого спеціалістом; 3) приєднати зовнішній (контрольний) носій; 4) запустити програму запису зображення екрана монітора для додаткової фіксації процесу огляду, після чого створені в процесі огляду відеограму та зафіксовані зображення екрана монітора після завершення огляду зберегти на приєднаний зовнішній носій в окремому каталозі; 5) вивести на екран монітора інформацію про апаратне та програмне забезпечення комп'ютера, які його ідентифікують, зафіксувати її в протоколі огляду та зберегти на зовнішньому носії інформації в окремому файлі; 6) вивести на екран монітора налаштування мережевого адаптера, зафіксувати, як і в попередньому випадку; 7) створити файл-образ (еталон) для перевірки правильності підрахунку контрольних сум за допомогою призначеної для цього програми, перевірити та продемонструвати учасникам слідчої дії результати, після чого зберегти файл-еталон та файл із його контрольною сумою на носіїві, призначений для запису й зберігання доказової інформації; 8) провести детальний огляд інформації, що збережена на комп'ютері; 9) запустити браузер і ввести ідентифікаційні дані (доменне ім'я, паролі за їх наявності) віддаленого ресурсу, провести огляд зовнішнього інформаційного ресурсу (сайту), його наповнення; 10) за допомогою криміналістичного програмного забезпечення установити IP-адресу (ping) сайту, шляхи проходження в процесі обміну

інформацією між сайтом і відповідним комп'ютером; 11) для кваліфікованого збереження (вилучення) виявленої інформації здійснювати побітове копіювання на під'єднаний спеціалістом зовнішній носій зберігання інформації; 12) використовуючи криміналістичне програмне забезпечення, вивести на екран монітора інформацію про контрольну суму кожного файлу, значущого для слідства, що зафіксований на зовнішньому носії, зберегти її у відповідному окремому файлі; 13) після копіювання всієї виявленої, значущої для кримінального провадження інформації підключити другий відформатований зовнішній носій зберігання інформації та скопіювати на нього всю інформацію з контрольного носія; 14) відключити контрольний та робочий носії із зібраною (збереженою) інформацією, вилучити диск з робочим примірником криміналістичного програмного забезпечення, здійснити пакування контрольного примірника носія з доказовою інформацією в спосіб, який унеможливить доступ до нього, опечатати й засвідчити на бирці з печаткою та підписами учасників слідчої дії, понятих; 15) зафіксувати порядок і зміст зазначених вище дій у протоколі огляду, обов'язково зазначивши контрольну суму інформації, зауваження, клопотання і доповнення від учасників слідчої дії [278, с. 64–65]. Цього алгоритму в повному або частковому вигляді (залежно від обставин події, що розслідується, і відповідних завдань слідства) варто дотримуватись і під час огляду цих об'єктів у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України. Це особливо важливо при розслідуванні незаконних дій з електронними платіжними засобами, вчиненими в системах електронних платежів, а також при огляді комп'ютерів у правопорушників, які займались підробленням платіжних засобів з використанням відповідної техніки, надавали незаконні послуги з випуску електронних грошей і т.п.

Відмічено, що до початку огляду цифрових пристроїв у ході здійснення тимчасового доступу до речей і документів вкрай важливо намагатись одержати від користувача паролі й коди доступу до них. Це дозволяє значно пришвидшити розслідування [283, с. 147–148], а у випадку, коли цифрові сліди

знаходяться на деяких сучасних моделях комп'ютерів, мобільних телефонів і планшетів є єдино можливим способом зберегти ці сліди. Тому огляд мобільного телефону, так само як і його дослідження в ході судової комп'ютерно-технічної експертизи, може бути успішним лише у випадку правильного вилучення цього пристрою, що дає змогу зберегти доступ до нього та відповідні цифрові сліди.

Криміналістами сформовано методичні рекомендації з вилучення мобільних пристроїв. При цьому загальний алгоритм дій передбачає обов'язкове включення автономного режиму (режиму польоту) в телефоні без витягання SIM-карти, під'єднання автономного джерела живлення для забезпечення безперервної роботи та упакування до спеціального пакету, що блокує радіохвилі. За можливості у налаштуваннях телефону обирають режими недопущення вимикання та блокування екрану, виставляють на мінімум яскравість екрану для збільшення часу збереження заряду батареї [252, с. 296]. Завжди слід намагатись вилучати телефон у незаблокованому вигляді або під час вихідного дзвінка. Якщо немає спеціального пакета, пристрій рекомендують загортати у шість слоїв харчової фольги. Якщо у користувача вилучають також планшет чи персональний комп'ютер, звертають увагу на програмне забезпечення iTunes (що дає можливість виявити резервну копію даних мобільного пристрою iOS Apple) або Playmarket Google (для можливого виявлення паролів та логінів облікового запису мобільного пристрою Android) [29, с. 44–46].

Безпосередньо самі документи, в тому числі електронні, оглядають за певними правилами і з технічними нюансами. Зважаючи на те, що огляд документів як окрема слідча (розшукова) дія під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, проводиться частіше за огляд місця події, відповідні засоби і методи їх огляду доречно розглянути окремо.

Огляд документів криміналістами опрацьований досить ретельно. В результаті вироблено загальні тактичні рекомендації щодо цього різновиду огляду та окремі положення, які стосуються огляду різних типів документів.

За загальним порядком огляд документів проводиться в три етапи – підготовчому, робочому й заключному.

Підготовка до огляду документів включає в себе вивчення наявних у справі документів, визначення тих, які підлягають окремому огляду, ознайомлення зі спеціальними питаннями щодо особливостей виготовлення та обігу відповідного типу документів, обрання часу та місця проведення огляду, визначення кола учасників цієї слідчої (розшукової) дії, підготовка технічних засобів і належних умов проведення огляду. На підготовчому етапі слідчому потрібно особливо ретельно поставитись до ознайомлення зі спеціальними питаннями, запросити спеціаліста до участі в огляді й забезпечити огляд належними технічними засобами й умовами.

Під час розслідування такого специфічного злочину, як незаконні дії з платіжними засобами, готуючись до огляду документів, слідчому варто ознайомитись із нормативно-правовими й розпорядчими актами, які регламентують випуск та обіг відповідних платіжних засобів. Це і чинне законодавство, і внутрішні акти суб'єктів, які випустили відповідні документи, надавали платіжні та інші послуги, пов'язані із подією, яка розслідується. При цьому доцільно за можливості запросити у емітента еталонні зразки справжніх платіжних засобів (або їх формалізований опис), що може бути корисним під час подальшого огляду як довідкова інформація.

Наступною вагомою дією є залучення спеціаліста, який може надати технічну допомогу при огляді. На важливості залучення спеціалістів до огляду документів науковці наголошують особливо. Це пояснюється кількома обставинами. По-перше, у більшості випадків спеціаліст надає консультативну (довідкову) допомогу слідчому, яка виражається у усних роз'ясненнях, порадах, довідках зі спеціальних питань, зокрема, щодо визначення доцільності й послідовності огляду документів, обґрунтування припущень про належність певних документів до обставин кримінального правопорушення; по-друге, спеціаліст може надавати методичну допомогу тобто надання слідчому методик щодо проведення огляду; по-третє, спеціаліст допомагає слідчому

виявити, закріпити, вилучити й оглянути документи [4, с. 266]. Залучаючи спеціалістів у різних галузях знань, слідчий матиме змогу не лише визначити спосіб виготовлення документа, а й вчасно вжити заходів щодо проведення інших слідчих дій, отримати інформацію для подальшого розслідування, вилучити необхідні зразки для проведення експертизи тощо. Залучення спеціалістів під час огляду документів дозволить уникнути помилок, яких припускають суб'єкти доказування під час збирання матеріалів та які можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних процедур і строків, що в цілому може негативно позначитися на процесі розслідування [21, с. 165].

У кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, як правило, виникає потреба залучити до огляду документів спеціаліста-криміналіста. Таких спеціалістів варто обирати з числа працівників підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення Національної поліції або звертатись до судово-експертних установ для залучення як спеціалістів експертів, які виконують почеркознавчі і технічні експертизи документів. Якщо оглядають документи на паперових або пластикових носіях, спеціаліст-криміналіст надає технічну допомогу із застосуванням засобів криміналістичної техніки для ретельного дослідження об'єкта, виявлення ознак його ймовірної підробки, фіксації всього ходу та результатів слідчої (розшукової) дії, правильного опису в протоколі та упаковки оглянутих документів задля збереження їх для подальших експертних досліджень.

Огляд електронних документів, як зазначалось вище, обов'язково має проводитись із залученням спеціаліста у сфері комп'ютерної інформації та програмних продуктів. Таких спеціалістів можна запросити з числа працівників кіберполіції, відповідних технічних підрозділів інших правоохоронних органів. Також можливо залучення співробітників експертних установ, які виконують комп'ютерно-технічні й телекомунікаційні експертизи.

Специфіка робочого етапу огляду документа також значно залежить від об'єкта, який оглядався. Безумовно, під час цього виду огляду, треба дотримуватись загальних тактичних правил, але також враховувати властивості

документа, що піддається огляду, й обставини справи.

Завжди слід пам'ятати, що слідчий зобов'язаний не допускати впливу на документ води або розчинників; не залишати документ під дією сонячних променів, електромагнітного впливу або під дією інших факторів; не допускати дії високих і низьких температур на документ; не допускати перегинання та іншого втручання, як в змістовну частину документа, так і в матеріальний носій, не можна застосовувати методи попереднього дослідження, які можуть змінити первинний вигляд документа [269, с. 210].

Огляд документів на паперових носіях у криміналістиці досліджено найбільш ґрунтовно. Науковцями визначено типові способи підроблення бланків документів (малювання, копіювання за допомогою копіювально-розмножувальної техніки, поліграфічні способи), способи часткового підроблення документів (підчищення, травлення, змивання, дописка, заміна фотокартки, заміна аркушів), способи підроблення відбитків печаток і штампів (копіювання, використання саморобних кліше, використання копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки), способи технічного підроблення підпису (змальовування, копіювання через копіювальний папір, копіювання на просвіт, копіювання тисненням, використання комп'ютерної техніки), методи дослідження матеріалів документів (паперу, картону, чорнил, пасти для кулькових ручок, туші, фарби, клею, захисних покриттів, коригувальних речовин тощо) [130, с. 249–257]. Також І. І. Попович було розглянуто загальний порядок огляду банківських платіжних документів, засоби та методи виявлення ознак їх підроблення [188, с. 95–97]. Відповідні рекомендації зараз є широко відомими. Вони можуть бути застосовані під час огляду документів у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, в ситуаціях, коли правопорушники використовували відповідні методи і засоби підробки документів на паперових носіях.

Пластикові платіжні картки, які по суті є електронними документами, але мають матеріальний носій, теж варто оглядати за зазначеними правилами, але враховуючи додатково наявність на картці носія електронної інформації.

Як зазначено І. Л. Близнюк, під час огляду банківських платіжних документів, насамперед банківських платіжних карток (БПК), необхідно з'ясувати: 1) призначення документа та його справжність, визначити наявність або відсутність: а) усі необхідні реквізити; б) будь-які деформації БПК (зміна форми, сліди різних дій – наплавлення, хвилі, зафарбовування, відколи, зміни колірних відтінків, сліди нанесення різних речовин і т. ін.); в) дефекти друку реквізитів; г) відповідності реквізитів, які мають збігатися (при ембосуванні на платіжній картці знаки з одного боку вдавлені, а з другого боку опуклі); д) відповідності розташування реквізитів; е) відповідності барвників, паперу, захисної сітки, емблем та інших знаків (у тому числі голограм) встановленим тим або іншим стандартам; ж) збіг ембосованих знаків зі знаками, виконаними барвником; з) заміну ламінованого шару чи фотографій; 2) ознаки зміни БПК як в цілому так і окремих реквізитів; 3) інформацію про особу або організацію, що відповідає за виготовлення, зберігання, випуск в обіг та використання БПК; 4) обставини, що мають значення для кримінального провадження; 5) мету та можливості використання БПК для здійснення тих чи інших операцій; 6) з якого матеріалу виготовлено БПК (наприклад, дослідити пластик з вимірами його товщини, розміру, висоти ембосованих символів, перерити справжність смуги для підпису власника), а також її реквізити, підписи, печатки, ембосовані символи; 7) кому видано БПК, її номер, дата випуску та термін дії [25, с. 134–135]. Тут варто уточнити, що справжність під час огляду документа не з'ясовують чи є він справжнім, чи підробленим, а лише виявляють та фіксують можливі ознаки підробки. Далі документи досліджують експертним шляхом. А висновки про факт вчиненого підроблення роблять на підставі всієї сукупності доказів у кримінальному провадженні.

Електронні документи на момент огляду можуть бути доступними на фізичних носіях комп'ютерної інформації або взагалі існувати тільки як інформація, яка розміщена на віддалених носіях.

Науковці опрацьовували особливості огляду електронних документів. При цьому неодноразово підкреслено, що під час пошуку електронних

документів необхідно мати на увазі, що вони завжди розміщені на окремих фізичних носіях (USB-флеш-накопичувач, диски, тощо), або можуть бути розміщені в мережі Інтернет, зокрема, на спеціальних «хмарних» сервісах зберігання інформації. Будь-які дії з електронними документами необхідно здійснювати за допомогою сертифікованого обладнання із ліцензійним забезпеченням. Якщо електронні докази розміщені на серверах чи жорстких дисках підприємств, установ або організацій, слідчому рекомендується здійснити побайтову копію носія інформації, адже вилучення майна підприємства може призвести до негативних наслідків. За допомогою спеціального обладнання відтворюється ідентична копія електронної інформації, яка знаходиться на технічному носії, після чого самі фізичні носії повертаються власникам. Огляд електронних документів, розміщених на фізичному носії інформації, здійснюється шляхом безпосереднього сприйняття слідчим інформації, що міститься в електронному документі, за допомогою службового комп'ютера [270, с. 356–357].

На заключному етапі огляду документа складають протокол огляду і додатки до нього. Як слушно підкреслив К. О. Чаплинський, від докладності опису результатів огляду багато в чому залежить його доказове значення [275, с. 65]. Тому до складання протоколу огляду потрібно ставитись ретельно.

У протоколі огляду паперового документа вказуються повне офіційне його найменування, основні реквізити, на чие ім'я, коли й ким складено та видано, розмір і колір паперу, стан його поверхні, характер країв, наявність та характер ушкоджень, вид і колір барвників тексту, стислі відомості про зміст документа. Як додатковий спосіб фіксації доцільно використовувати фотографування [128, с. 208].

У протоколі огляду електронного документа в обов'язковому порядку мають зазначатися технічні характеристики та серійні номери обладнання, назви та версії програмного забезпечення, що використовуються в ході даної слідчої (розшукової) дії. Також мають бути вивчені та відображені в протоколі

усі реквізити електронного документа. Якщо оглядався електронний документ на фізичному носії, він роздруковується або копіюється на диск та додається до протоколу як його невід'ємний додаток, із зазначенням серійних номерів та технічних характеристик обладнання, за допомогою якого створено такий додаток. Якщо оглянуто веб-сторінку, її необхідно роздрукувати за допомогою службового принтера та додати до протоколу огляду як невід'ємний додаток, із зазначенням серійного номера, назви та моделі принтера. Альтернативним засобом фіксації веб-сторінки є збереження її у форматі html засобами програми-браузера, з подальшим записом такого файлу на диск. У випадку огляду інформації, розміщеної на хмарних сервісах, у протоколі мають бути зазначені адреса в мережі Інтернет та назва сервісу, до якого отримується доступ. Текстові документи, а також зображення, що оглядаються, доцільно роздрукувати за допомогою службового принтера та додати до протоколу огляду як невід'ємний додаток, із зазначенням серійного номера, назви та моделі принтера. Фото-, відео- та аудіофайли, аналогічно з оглядом публікацій у мережі Інтернет, мають бути збережені та записані на диск, який стане другим додатком до протоколу огляду [106, с. 185–189].

3.2. Тактика допиту

Допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться в усіх кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, за допомогою якої з'ясовують значну кількість обставин справи. Допиту підлягають насамперед свідки та підозрювані.

Зважаючи на виключно велике значення допиту як засобу отримання доказів, у криміналістиці питання щодо організації й тактики проведення цієї слідчої дії ретельно опрацьовані. Відповідні теоретичні засади і практичні рекомендації можуть бути корисними для аналізу специфіки допиту під час розслідування незаконних дій із платіжними засобами.

В загальному розумінні будь-який допит – це отримання у відповідності до встановленої кримінальним процесуальним законом процедури від особи, яку допитують, усних чи викладених власноручно у письмовій формі відомостей про істотні для кримінального провадження обставини шляхом постановки перед нею запитань і отримання відповідей на них [111, с. 80]. Допит є різновидом спілкування, в ході якого передається інформація. Відповідність цієї інформації об'єктивній дійсності залежить від того, наскільки адекватно допитувана особа передає наявну інформацію і наскільки правильно вона сприйнята тим, хто допитує [181, с. 229]. Відповідно допит варто проводити із дотриманням культури спілкування, з максимально можливим врахуванням специфіки сприйняття особою важливої для справи інформації, а також індивідуальних психологічних особливостей допитуваного.

Високі інформативні можливості, простота, швидкість отримання результату, характеризують допит як результативну слідчу (розшукову) дію, з іншого боку – відсутність вичерпних даних про подію, можливість виникнення негативних обставин та протидія з боку допитуваних осіб незалежно від їх процесуального статусу, відносять допит до категорії найскладніших слідчих (розшукових) дій [185, с. 214]. Тому слідчому його слід ретельно планувати та бути готовим до подолання різних проблемних ситуацій і труднощів. Як вірно підмічено О. Сольоною, деякі слідчі за браком часу розпочинають допит, не ознайомившись з усіма матеріалами, не підготувавшись як слід, що призводить до суттєвих упущень та необхідності проведення повторного допиту, що є не бажаним [240, с. 263].

Етап підготовки до проведення допиту передбачає послідовне виконання слідчим наступних заходів: 1) повне, всебічне та ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження; 2) визначення предмета допиту в наявній слідчій ситуації; 3) визначення кола осіб, які підлягають допиту, залежить від низки факторів, у тому числі й від обсягу наявної інформації; 4) визначення послідовності проведення допитів різних категорій осіб; 5) вивчення особи кримінального правопорушника; 6) збирання оперативної інформації щодо

допитуваної особи; 7) підбір речей та матеріалів для пред'явлення допитуваному; 8) визначення часу проведення допиту; 9) визначення місця проведення допиту різних категорій осіб; 10) визначення низки тактичних прийомів та методів, що будуть застосовуватися під час проведення допиту; 11) визначення необхідних науково-технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка; 12) визначення учасників проведення допиту; 13) планування допиту [274, с. 190–193; 99, с. 141–143]. Конкретний перелік і специфіка цих дій насамперед визначається категорією допитуваної особи (свідок, підозрюваний тощо) й обставинами справи. Тому варто розглянути відповідні особливості стосовно до розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

Вивчення матеріалів кримінального провадження має здійснюватись як захід підготовки до допиту будь-якого суб'єкта, як свідка, так і підозрюваного. Основною метою є всебічне з'ясування інформації, яка вже наявна у справі і стосується відповідного допиту. У протилежному випадку є висока вірогідність, як мінімум, провести допит не повно, а в гіршому випадку – втратити можливість одержати правдиві та повні показання взагалі. Вивчаючи матеріали, слідчий робить закладки в матеріалах, відповідні записи в робочому блокноті та ін. Він вирішує питання щодо доцільності оголосити під час допиту певну інформацію допитуваному, або навпаки, утриматись від цього з тактичних міркувань. Лише за умови вивчення матеріалів кримінального провадження можна адекватно визначити коло осіб, які підлягають допиту, та предмет їхнього допиту.

Визначення предмета допиту в усіх випадках включає складання переліку обставин, які треба з'ясувати в ході вказаної слідчої (розшукової) дії. Цей перелік має бути максимально повним, але при цьому не включати зайвих обставин, які не стосуються справи. В окремій криміналістичній методиці предмет допиту у першу чергу залежить від категорії кримінального правопорушення, яке розслідується, та суб'єкта, якого допитують.

Під час допиту свідків у провадженні про незаконні дії з платіжними

засобами варто з'ясовувати наступні обставини:

1) у працівників банку чи іншої платіжної установи, які складали або повинні були складати платіжні документи (інструменти) або проводили інші фінансово-господарські операції, але не контактували з підозрюваним: а) в якому порядку здійснюється відповідна фінансова діяльність, чим це регламентовано; б) хто контролює цю діяльність; в) чи завжди в установі дотримуються такого порядку, якщо ні, то які виключення мають місце; г) хто мав доступ до випуску та обігу платіжного засобу; д) хто надавав розпорядження щодо випуску (інших форм обігу) платіжних засобів; е) хто безпосередньо виконував певні дії з платіжними засобами; ж) чи не було підозри в незаконності дій, якщо так, які заходи було вжито; з) які саме технічні засоби використовувались і які документи складались у зв'язку з проведенням відповідних платіжних операцій; е) інші обставини;

2) у працівників банківської чи іншої установи, які контактували з підозрюваним як з клієнтом (бухгалтери, касири, менеджери тощо) та/або виконували функції з клієнтського обслуговування платіжних операцій: 1) яку посаду займає та яким є коло функціональних обов'язків; 2) обставини знайомства з підозрюваним та характер стосунків з ним; 3) які саме дії в порядку клієнтського обслуговування здійснювались; 4) в якому порядку звичайно здійснюються відповідні операції та чи було дотримано цей порядок при проведенні операцій з цим клієнтом, якщо ні, то чому саме; 5) чи не здавались дії даного клієнта підозрілими, надані платіжні засоби (інші документи) сумнівними і т.п., якщо так, то які заходи було вжито; 6) як здійснювалась попередня перевірка наданих підозрюваним документів перед їх підписанням, виконанням; 7) коли і від кого стало відомо про вчинене правопорушення, які заходи вживались після цього; 8) чи зможе впізнати підозрюваного та за якими ознаками (за потенційної наявності умов для пред'явлення особи для впізнання) тощо;

3) у технічних працівників банку чи іншої установи, які обслуговували комп'ютерні мережі (процесинговий центр, комп'ютерні системи учасників

платіжної системи, банкомати, платіжні термінали тощо): а) чи належним чином було технічно забезпечено відповідні операції, яке апаратне та програмне забезпечення використовується; б) хто конкретно відповідає за певну ділянку роботи; в) чи мали місце нештатні ситуації в роботі систем, якщо так, то коли і які саме, як реагували на них; г) де зберігається цифрова інформація з платіжної системи; в) де встановлені камери відеоспостереження, в якому режимі вони працюють, де зберігається відповідна цифрова інформація тощо;

4) у керівників установи, де працює підозрюваний (при вчиненні злочину працівниками банків та інших суб'єктів господарювання): а) які відносини з підозрюваним; б) як підозрюваний раніше ставився до виконання своїх обов'язків, чи були раніше порушення в роботі, які саме та які заходи реагування вживались; в) хто виявив порушення, яке розслідується, за яких обставин, які заходи було вжито; г) чиї підписи є на документах, пов'язаних із подією, що розслідується (під час допиту варто пред'явити відповідні документи та запитати про їх підписувачів); д) яка шкода була заподіяна установі внаслідок виявленого правопорушення, чи вживались заходи з її відшкодування, які і ким саме; е) які ще обставини виявленого правопорушення відомі свідку тощо;

5) у осіб, які користувались послугами правопорушника з випуску електронних грошей: а) як саме дізнався про послуги; б) коли, куди і як звертався для одержання послуг (адреси офісів, веб-сайти, електронні поштові адреси, номери мобільних телефонів і відповідні месенджери і т.д.); в) скільки звичайних коштів було переведено в електронні та навпаки; г) які цифрові пристрої використовував, платіжні системи й електронні гаманці; д) які особи надавали послуги, чи знайомий з ними, чи зможе впізнати і за якими ознаками;

б) у очевидців, зокрема понятих та інших осіб, які були присутні при затриманні та обшуці: а) як опинився на місці події, коли і за яких обставин спостерігав за подією; б) що саме відбувалось; в) чи знайомий із підозрюваним або чи підозрює когось у вчиненні кримінального правопорушення; г) як

поводив себе затриманий під час та відразу після затримання; д) які саме дії вчинили особи, котрі затримували правопорушника, проводили обшук, чи було дотримано порядок проведення відповідної слідчої дії, чи вчиняли працівники правоохоронного органу заходи примусу, які саме, тощо;

7) у родичів, знайомих, друзів, колег підозрюваного варто з'ясувати відомі їм обставини, що стосуються події, яка розслідується (щодо підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину), а також питання, які характеризують особистість підозрюваного (чи має він спеціальні навички поводження з платіжними засобами, якою є поведінка в сім'ї, побуті, на навчанні, роботі тощо).

Наведеним переліком коло можливих свідків не обмежується. Залежно від обставин справи як свідки можуть бути допитані й інші особи.

Предмет допиту підозрюваного визначається у першу чергу з урахуванням обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні в цілому.

Як підкреслює А. І. Плосконос: «Аналіз наукових джерел, дозволяє дійти висновку, що до обставин, які підлягають встановленню під час допиту можливо віднести наступні: мотиви та мета вчинення злочину; предмет злочинного посягання; характеристики особи злочинця та наявність співучасників, у тому числі роль кожного; організований характер злочину; способи злочину, в тому числі чи мали місце стадії підготовки та приховування; час та місце вчинення злочину; знаряддя та засоби вчинення злочину; обставини, які супроводжували вчинення злочину; винуватість особи у вчиненні злочину; обставини, які впливають на ступінь тяжкості злочину; обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність; характер та розмір завданого матеріального збитку; розміри витрат установ охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння; причини й умови, що сприяли учиненню злочину та інші» [184, с. 220].

Таким чином як загальний орієнтир слід використовувати предмет доказування у кримінальному провадженні, але з урахуванням специфіки події,

що розслідується. Зокрема специфічними обставинами, які слід з'ясувати під час допиту підозрюваного у вчиненні незаконних дій, передбачених диспозицією ст. 200 КК України, є наступні: а) чи бачив він платіжний засіб (платіжну картку, платіжне доручення тощо), який є предметом злочину, якщо так, то у зв'язку з чим; б) хто і за яких обставин виготовив цей платіжний засіб та/або вніс до нього зміни, який спосіб і які технічні засоби (пристрої та програмне забезпечення) було використано; в) чи впізнає свій почерк, підпис на документі, а також офіційний відбиток печатки, штампу, бланк тощо (якщо підозрюваний є службовою особою суб'єкта господарювання); г) хто, коли, як саме і з якою метою використовував цей платіжний засіб; д) хто в установі є відповідальним за виготовлення та використання цього платіжного засобу; е) де платіжний засіб зберігався, хто мав до нього доступ і хто, на думку допитуваного, міг його підробити або вчинити інші незаконні дії; ж) які особи та які обставини сприяли вчиненню незаконних дій з платіжними засобами; з) якими номерами телефонів, цифровими пристроями, платіжними додатками користувався; и) при вчиненні незаконних дій з електронними грошами – чи має ліцензію на такий вид діяльності, чи знав про заборону діяльності, які веб-сайти, канали зв'язку, чат-боти створював, де розміщував рекламу, за допомогою яких засобів спілкувався з клієнтами, в яких платіжних системах використовував електронні гаманці тощо; і) які особи сприяли вчиненню злочину та інші обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Визначення послідовності проведення допитів різних категорій осіб у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, є важливим для розслідування всієї технології злочинної діяльності, тобто комплексу взаємопов'язаних кримінальних правопорушень. Щодо предмета нашого дослідження важливо відзначити ситуаційну зумовленість цього аспекту. Так у слідчій ситуації, коли підозрюваний відомий на початку розслідування, його допит проводиться раніше, ніж допити більшості свідків. За наслідками цього допиту частково визначається предмет допиту деяких

категорій свідків. В інших ситуаціях спочатку проводять допити максимально відомої кількості свідків, у яких з'ясовують у тому числі й обставини, спрямовані на встановлення особи підозрюваного та його місцезнаходження, а вже потім, використовуючи отриману від свідків інформацію, більш ретельно проводять допит підозрюваного.

Вивчення особи злочинця як підготовчий до допиту захід не означає одержання його повної та всебічної характеристики. В даному випадку йдеться лише про інформацію орієнтовного характеру, яка дозволяє прогнозувати ймовірну лінію поведінки допитуваного та обрати правильну тактичну лінію проведення допиту. Наприклад, якщо наявні відомості, що підозрюваний є членом організованої групи шахраїв, високою є вірогідність формування конфліктної тактичної ситуації допиту. Якщо підозрюваний вчинив злочин вперше у зв'язку зі збігом життєвих обставин (наприклад, випадково одержав доступ до платіжної картки знайомої особи), високою є ймовірність проведення допиту в безконфліктній ситуації. Орієнтовну інформацію про особу допитуваного можна одержати з матеріалів справи, від інших раніше допитаних осіб, від працівників оперативних підрозділів тощо. У складних випадках, що стосується насамперед допиту підозрюваних, доцільно одержувати оперативну інформацію про цих осіб, зокрема з негласних джерел та оперативно-розшукових баз даних.

Якщо під час допиту планується використовувати тактичні прийоми чи тактичні комбінації, пов'язані з пред'явленням доказів, на етапі підготовки варто заздалегідь підготувати відповідні документи та речі. Як свідчить аналіз слідчої та судової практики, під час Розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, підозрюваному та деяким категоріям свідків під час допиту пред'являють документи, зокрема ті, які є речовими доказами й ті, до складання, підписання або виконання яких мала відношення допитувана особа. Крім того, іноді виникає потреба під час допиту продемонструвати деякі матеріали справи, наприклад, фрагмент протоколу допиту іншого суб'єкта. Відповідно, готуючись до допиту, слідчому доцільно заздалегідь підгодовувати

відповідні документи, помістити закладки в матеріали кримінального провадження і т.п.

Визначення часу проведення допиту також є важливим підготовчим заходом, адже має певне тактичне значення. Насамперед це пояснюється тим, що як свідків у кримінальному провадженні про злочин, передбачений ст. 200 КК України, нерідко допитують осіб, котрі працюють у банківській сфері, торгівлі тощо, тобто мають жорсткий графік роботи. Труднощі свідка з прибуттям на допит у призначений слідчим час не сприяють перспективі формування психологічного контакту, а отже, потенційно створюють умови до недосягнення мети допиту. Як підкреслили В. П. Бахін і В. К. Весельський, формування психологічного контакту починається з виклику на допит. Звичайно основний спосіб – виклик повісткою, і тут що-небудь порадити важко. Але в тих випадках, коли викликають з нарочним або приймають рішення допитати за місцем мешкання чи роботи, необхідно (крім тактичних і організаційних міркувань) оцінити і врахувати, які наслідки це може мати для допитуємого і його близьких» [16]. У зв'язку з вищевказаними факторами вважаємо доцільним рекомендувати слідчим, за можливості, викликати на допит особистим телефонним дзвінком та узгоджувати з такими особами зручний для обох сторін час проведення допиту.

Обрання тактичних прийомів, які планується застосувати під час допиту, є, можливо, найбільш значущим компонентом підготовки до проведення цієї слідчої дії, адже саме вони визначають зміст тактики допиту. Як відзначено О. Коробкою: «Тактика допиту передбачає вправний вибір і ефективне використання тих тактичних прийомів, які в цьому конкретному випадку дадуть змогу отримати правдиві і повні показання, викрити допитуваного у неправді і перевірити достовірність повідомлень уже в процесі допиту» [121, с. 384].

У криміналістичній тактиці сформовано цілу низку рекомендацій щодо тактичних прийомів допиту та їх поєднання (тактичних комбінацій). Тактичні прийоми систематизовано залежно від мети, суб'єктів, яких допитують,

тактичних ситуацій допиту й інших підстав [96, 203], але сформулювати вичерпний їх перелік неможливо [281, с. 15]. Відповідно слідчий може обрати різні тактичні прийоми допиту, що залежить у першу чергу від прогнозованої поведінки допитуваної особи, наявної доказової та іншої інформації, мети та завдань допиту та інших обставин.

Тактичний прийом допиту є адекватним ситуації способом мовного або немовного впливу на допитуваного, що сприяє ефективному збиранню та використанню інформації, оптимізації вирішення інших завдань при підготовці та проведенні допиту. Він повинен відповідати нормам закону, не суперечити етичним нормам і правилам, бути безпечним для життя та здоров'я учасників слідчої дії, інших людей, їх застосування не повинно заподіювати шкоди охоронюваним законом відносинам [97, с. 57].

Основними критеріями допустимості й доступності тактичних прийомів є: а) законність; б) вибірковість впливу (тактичний прийом повинен давати позитивний ефект тільки у відношенні до особи, яка приховує правду, і бути нейтральним у відношенні до незацікавлених осіб); в) етичність (не повинен принижувати честі та гідності учасників розслідування; не повинен впливати на позицію невинного тощо); г) доцільність їх застосування характеру слідчої ситуації (тактичні прийоми, застосування яких без урахування конкретної слідчої ситуації, можуть викликати знешкодження доказів, розголошення таємниці слідства і т.ін.); д) науковість (відповідно до криміналістичних рекомендацій); е) узгодженість застосування різних тактичних прийомів [23, с. 5–6].

Серед різноманіття тактичних прийомів допиту найбільш широко відомими є пред'явлення доказів (з різними варіаціями способів), а також залежно від ситуації групи тактичних прийомів «усунення перекручень», «усунення суперечностей», «актуалізація», «спонування», «викриття неправди». До кожної групи входять різноманітні підгрупи тактичних прийомів [290, с. 279–327]. Плануючи допит, слідчому варто передбачити ймовірність формування певної тактичної ситуації (ситуацій), тобто вдатись до

логічного моделювання динаміки події [62, с. 34], та з урахуванням наявної інформації про особистість допитуваного та про обставини справи визначитись із тим, які саме тактичні прийоми доцільно буде застосувати на робочому етапі слідчої (розшукової) дії.

Наступним підготовчим заходом є визначення кола учасників допиту. Під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами у більшості випадків немає потреби залучати інших осіб до проведення допиту. Але виключення складають випадки допиту підозрюваних і свідків, коли є потреба у з'ясуванні технічних питань, пов'язаних із виготовленням електронних платіжних засобів, їх використанням, проведенням електронних платежів. У таких випадках доцільно залучити до проведення допиту відповідного спеціаліста. Як підкреслила Н. Копча: «Залучення спеціалістів до допиту сприятиме виявленню і фіксації доказів, встановленню способу підробки документа та виявленню неправди в показаннях, а також фіксуванню за допомогою технічних засобів перебігу і результатів допиту» [113, с. 105]. А отже, на підготовчому етапі слідчий може прийняти рішення запросити спеціаліста, узгодити з ним необхідність застосування технічних засобів і час проведення слідчої (розшукової) дії.

Закінчується підготовчий етап складанням плану допиту, який може бути представлений у простій письмовій формі, тобто у вигляді переліку обставин, що підлягають з'ясуванню, та у більш складній, коли необхідно врахувати різні ситуації слідчої дії та відповідні тактичні варіанти її проведення.

Т. Давченко підкреслює що планування допиту, перш за все, визначається складом кримінального правопорушення [74, с. 310]. Це ствердження треба уточнити, адже від специфіки складу кримінального правопорушення, що розслідується, частково залежить тільки перелік питань, які треба з'ясувати під час допиту. Водночас специфіка процесу планування допиту насамперед визначається ступенем поінформованості слідчого про обставини кримінального правопорушення, особистістю допитуваного та його ймовірною поведінкою, тобто тактичною ситуацією, яка склалась на момент планування

допиту.

У більшості випадків при плануванні допиту у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, достатньо скласти простий письмовий план допиту. Водночас коли слідчий прогнозує формування конфліктної ситуації, що у першу чергу стосується допиту підозрюваного, може виникнути потреба у більш складному плануванні.

Як зазначено О. Єні: «При підготовці плану допиту передусім потрібно зважати на очікуваний вид ситуацій допиту, що у криміналістиці поділяються на безконфліктні (обвинувачений визнає вину та готовий надавати показання) та конфліктні (заперечення вини, відмова надавати показання або ж виклад власної версії події) [88, с. 86]. Таким чином планування складних варіантів проведення допиту підозрюваного у вчиненні злочину, передбаченого ст. 200 КК України, виправдано в конфліктній слідчій ситуації, коли допитувана особа намагається надавати неправдиві показання та протидіяти розслідуванню. У таких випадках, складаючи письмовий план допиту, слідчому доцільно передбачити кілька варіантів розвитку подій під час допиту та відповідні тактичні комбінації (поєднання кількох тактичних прийомів), які слід застосувати.

Робочий етап допиту розпочинається коли допитувана особа прибуває для проведення цієї слідчої дії. Загальний тактичний порядок проведення допиту передбачає такі стадії: 1) ідентифікація особи (слідчий переконується шляхом ознайомлення з паспортом (чи іншим документом), що на допит прибула викликана особа, а не інша); 2) встановлення соціально-демографічних даних допитуваної особи, а також встановлення психологічного контакту; 3) виконання вимог законодавства (роз'яснення прав і обов'язків); 4) вільна розповідь; 5) постановка запитань; 6) складання протоколу й ознайомлення з ним допитуваного [128, с. 296–297]. Такого порядку варто дотримуватись в усіх випадках незалежно від обставин справи, а специфіка робочого етапу допиту насамперед залежить від суб'єкта, якого допитують, і тактичної ситуації.

Незалежно від ситуації на початку допиту слідчому потрібно намагатись

встановити психологічний контакт із допитуваною особою, що в кінцевому рахунку і впливає на подальшу ситуацію допиту. Якщо встановити такий контакт вдається, вірогідність формування в подальшому конфліктної ситуації є мінімальною.

Для встановлення психологічного контакту криміналісти рекомендують виявити підкреслене чуйне, уважне, поважне ставлення до допитуваного, спокій і врівноваженість при звертанні до нього; виразити потерпілому співчуття і розуміння; провести бесіду на другорядну, нейтральну тему; докладно розпитати про спосіб життя, зв'язки, захоплення, коло інтересів тощо; допомогти порадою; з'ясувати мотиви, через які допитуваний відмовляється давати показання, спробувати подолати їх [127, с. 448]. Цих рекомендацій необхідно дотримуватись на початку будь-якого допиту.

За даними аналізу слідчої та судової практики у кримінальних провадженнях про незаконні дії з платіжними засобами є підстави констатувати, що під час допиту свідків переважно складається безконфліктна ситуація, коли допитувана особа бажає надавати правдиві та повні показання.

У цій ситуації основними завданнями слідства є збереження психологічного контакту й одержання максимально повних свідчень. Для їх вирішення ефективними можуть бути такі тактичні прийоми, як бесіда на сторонню тему і деталізація показань [258, с. 167–168].

Бесіда слідчого та свідка на сторонню тему проводиться до початку вільної розповіді з метою заспокоєння допитуваного та його налаштування на спокійне спілкування. Після цього допитуваному пропонується розповісти про відомі йому обставини, які цікавлять слідчого. В процесі вільної розповіді не бажано перебивати допитуваного, даючи йому можливість висловити своє бачення обставин події. Надалі слід уточнити ті питання, які свідок висвітлив недостатньо повно. Особливо важливо максимально, наскільки це можливо, деталізувати показання з найбільш вагомих аспектів. Це не просто сприятиме повноті розслідування, а не дасть можливості свідку в подальшому змінити показання, зокрема під впливом інших осіб, зацікавлених в негативному

результаті розслідування.

Труднощі під час допиту свідків у кримінальних провадженнях про незаконні дії з платіжними засобами можуть бути зумовлені наступним: 1) допитуваний забув деякі факти; 2) свідок з числа працівників банку чи іншої фінансової установи допустив порушення своїх обов'язків і намагається приховати це; 3) свідок з числа родичів чи близьких підозрюваного намагається виправдати останнього. У таких випадках слідчому потрібно спочатку з'ясувати причину, чому свідок не бажає давати правдиві показання, а потім використати тактичні прийоми, призначені для подолання вищевказаних обставин.

Так прийомами актуалізації (освіження) пам'яті є звертання до обставин, що суміжні за часом і простором; демонстрація набору аналогічних об'єктів (у натурі, макетів, фотознімків, малюнків тощо), що дозволяє пригадати предмет, який цікавить слідчого, або уточнити його характеристики; проведення допиту на місці події, в обстановці, яка пов'язана з ним, також може сприяти відродженню в пам'яті обставин, які цікавлять слідство, і таких, про які взагалі нічого не відомо; для відновлення в пам'яті обставин події (розташування осіб і предметів в обстановці певного місця, їх переміщення тощо) може служити пропозиція намалювати схему такого місця, у процесі реалізації якої особа може згадати «загублені деталі» [24, с. 41]. З цих прийомів допиту під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами варто обирати звертання до суміжних обставин і демонстрацію аналогічних об'єктів (платіжних карток, мобільних платіжних додатків і т.п.).

У випадку, якщо свідок хоче приховати порушення в своїй професійній діяльності, слідчому доцільно під час допиту повідомити, що про такі факти йому вже відомо і, якщо порушення не є кримінально караними, вони не вплинуть на свідка занадто негативно. Ті негативні наслідки, які можливі (наприклад, розголос на роботі), слідчий намагатиметься мінімізувати. Можливо це сприятиме налагодженню психологічного контакту та зміні позиції свідка та відповідно трансформації конфліктної ситуації в безконфліктну. Це

частково стосується й допиту родичів і друзів підозрюваного, яким варто пояснювати позитивні наслідки співпраці зі слідством і, навпаки, негативний вплив протидії розслідуванню не тільки на встановлення істини у справі, а і безпосередньо для суб'єктів, які таку протидію чинять.

Вагомим тактичним аспектом допиту представників банківської чи іншої фінансової установи, чиї платіжні послуги використовувались у механізмі злочинної діяльності, є врахування можливої їхньої зацікавленості в результатах справи. Як вірно відзначено І. Куриліним та В. Атаманчуком, у тому випадку, якщо потерпілою є юридична особа, то тактика допиту слідчим повинна будуватися з врахуванням того факту, що, наприклад, працівники або особи, які надають послуги пов'язані з комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням цій юридичній особі можуть бути причетні до злочину [139, с. 240]. Тому, готуючи та проводячи допит таких осіб, варто враховувати версію про таку вірогідність і намагатись під час допиту з'ясувати відповідні відомості, ставити контрольні запитання, виявляти й аналізувати протиріччя в показаннях тощо.

Допит підозрюваного, безперечно, можна віднести до числа найбільш складних різновидів допитів, які проводяться під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами.

Як підкреслює А. І. Плосконос: «вирішальним критерієм забезпечення отримання під час допиту повної, детальної та правдивої інформації від підозрюваного є слідча ситуація, яка обумовлюватиметься наявністю або відсутністю ознак конфлікту» [186, с. 104]. Але варто уточнити, що у будь-якому випадку незалежно від позиції підозрюваного щодо визнання своєї вини (повністю, частково або невизнання) потрібно намагатися одержати максимально докладні відомості про подію злочину. Деталізація показань важлива у всіх випадках: і коли підозрювана особа зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, і коли заявляє про свою непричетність [146, с. 147]. Тобто деякі тактичні прийоми допиту можуть застосовуватись у різних ситуаціях його проведення. Але різниця полягає в

тому, з якою метою це здійснюється. Якщо підозрюваний зізнається у вчиненні злочину, то деталізація показань дозволяє зафіксувати їх максимально повно, сприяє в подальшому мінімізації ймовірності зміни показань в суді, а також дає можливість більш ретельно перевірити їх, у тому числі і в контексті запобігання самообмові. Коли підозрюваний заявляє про свою непричетність, головним завданням деталізації показань є виявлення протиріч, як внутрішніх, так і зовнішніх, що надалі дає можливість викрити неправду або, навпаки, переконатись, що особа дійсно не причетна до вчинення кримінального правопорушення.

Під час допиту підозрюваних у вчиненні злочинів, передбачених ст. 200 КК України, можуть складатись як безконфліктні, так і конфліктні тактичні ситуації.

Безконфліктна ситуація, як більш сприятлива для проведення допиту, тим не менш вимагає від слідчого виваженого ставлення до проведення цієї слідчої дії. Не варто сподіватись на те, що така ситуація обов'язково збережеться надалі, в тому числі в суді, зважаючи на досить високу ймовірність протидії розслідуванню в майбутньому. Тому в такій ситуації допиту підозрюваного головними завданнями є деталізація показань, їх фіксація за допомогою відеозапису та, за потреби, створення умов для проведення в подальшому одночасних допитів з суб'єктами, які надали показання з протиріччями, та слідчого експерименту.

Крім деталізації показань у безконфліктній ситуації допиту підозрюваного може виникнути потреба використати інші тактичні прийоми, в основному з метою уточнення та доповнення свідчень. Наприклад нерідко обґрунтованим є пред'явлення доказів, зокрема висновків експертів, фрагментів протоколів інших суб'єктів тощо для одержання пояснень допитуваного з конкретних питань. Також як тактичний прийом варто ставити запитання допитуваному. Їх треба ставити виважено, у чіткій логічній послідовності та з уникненням постановки навідних запитань, в яких міститься відповідь або її частина.

Менш сприятливою тактичною ситуацією допиту підозрюваного є конфліктна, яка може виражатись у двох варіантах, коли допитуваний надає неправдиві показання і коли він відмовляється їх надавати взагалі.

Конституція України (ст. 63) і кримінальне процесуальне законодавство (ч. 2 ст. 18, п. 4,5 ч. 3 ст. 42 КПК України) гарантують людині право на захист і право не свідчити проти себе та своїх близьких родичів та членів сім'ї. Відповідно до ч. 4 ст. 224 КПК України «у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви» [133], а отже, у слідчого немає можливостей застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на змінення відповідної позиції допитуваного. Ті рекомендації, які були розроблені криміналістами раніше для ситуації відмови давати показання [16] зараз, на наш погляд, можуть бути використані лише частково і виключно для запобігання майбутній відмові, тобто на стадії, коли підозрюваний ще надає показання, але слідчий передбачає можливість подальшої відмови. Зокрема можна спробувати такі тактичні прийоми, як роз'яснення не вигідності відмови надавати показання для самого підозрюваного й формування у допитуваного переконання, що його вина буде доведена і без його свідчень.

Конфліктна ситуація допиту, яка складається при наданні обвинуваченим неправдивих показань, у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, може мати такі типові варіації: 1) підозрюваний повністю заперечує свою причетність до будь-яких дій із платіжними засобами; 2) підозрюваний не заперечує, що здійснював певні дії з платіжними засобами, але наполягає, що ці дії були законними; 3) підозрюваний заявляє, що незаконні дії з платіжними засобами вчинила інша особа (особи), а він став підозрюваним випадково або його умисно підставили; 4) підозрюваний визнає свою вину, але заявляє, що його співучасниками були невідомі йому особи.

За даними науковців, подолання конфліктної ситуації із суворим суперництвом здійснюється за такими напрямками: 1) з'ясування слідчим причин конфлікту; 2) тактичний вплив безпосередньо на суб'єкта протидії;

3) усунення зовнішніх умов, що сприяли виникненню конфліктної ситуації [76, с. 245]. Відповідно при формуванні конфліктної ситуації допиту слідчому спочатку необхідно намагатись з'ясувати чим саме зумовлена така поведінка підозрюваного – особистими мотивами чи впливом інших осіб, зокрема співучасників.

Як і в будь-якому допиті, для подолання конфліктної ситуації застосовуються психологічні методи, серед яких є психологічний контакт слідчого та особи, яка допитується [70, с. 178]. Тобто орієнтуватись на встановлення психологічного контакту рекомендується на початку будь-якого допиту, в тому числі й конфліктного. Як підкреслено С. Макознак, сприйняття і використання психологічної інформації під час проведення допиту в конфліктних ситуаціях доповнює дані щодо властивостей і станів допитуваного, сприяє підготовці слідчого/прокурора до наступної стадії кримінального провадження, вибору ним власної поведінки [153, с. 239]. Таким чином навіть якщо психологічний контакт налагодити не вдається, відповідна спроба все одно буде корисною для з'ясування психологічних особливостей допитуваного, а отже, для обрання тактичних прийомів, які доцільно застосувати в ході подальшого допиту.

Відомо, що тактичні прийоми допиту у конфліктній слідчій ситуації являють собою комплекс активних дій, спрямованих на налагодження психологічного контакту з допитуваним, встановлення причини протидії такій слідчій дії та вирішення на цій основі виниклої конфліктогенної ситуації [87, с. 61].

Криміналістами розроблено низку тактичних прийомів, які можуть застосовуватись у конфліктній ситуації допиту в умовах активної протидії. До їх числа відносять раптовість пред'явлення доказів або поставки певних запитань, логічну послідовність запитань, пред'явлення доказів за зростаючою силою, допущення легенди, припинення неправди, поєднання форсованого й уповільненого темпу допиту, виклик, відволікання уваги, інерція, створення напруження, створення перебільшеного уявлення про поінформованість

слідчого, повторність, використання протиріч в показаннях, переконання в невігідності зайнятої позиції тощо [239, с. 242–243], спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти вчинених дій, деталізація показань з метою виявлення суперечностей, використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами [6, с. 20] та інші.

За результатами опитування слідчих і прокурорів під час допиту підозрюваного у вчиненні незаконних дії з платіжними засобами в конфліктній ситуації найбільш ефективними є наступні тактичні прийоми: 1) пред'явлення доказів; 2) деталізація показань; 3) виявлення та аналіз протиріч у показаннях; 4) демонстрація подальших намірів слідства та роз'яснення можливостей експертних досліджень; 5) викриття неправди і переконання допитуваного у невігідності зайнятої позиції. У деяких випадках застосування цих та інших тактичних прийомів надає можливість змінити позицію допитуваного та одержати від нього правдиві показання під час допиту.

3.3. Використання спеціальних знань

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, слідчому потрібно не тільки уміти здійснити правильну юридичну кваліфікацію діяння і застосувати норми кримінального процесуального закону, а і ретельно з'ясувати низку спеціальних питань, які виходять за межі його компетенції. Це зокрема стосується дослідження засобів і способів підроблення платіжних інструментів, механізмів їх використання, технічних засобів для вилучення цифрових слідів злочину і т.ін. У зв'язку з цим часто виникає потреба залучити фахівців, які мають необхідні знання.

У теорії кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи сформовано вчення про спеціальні знання, використання яких дозволяє досягати цілей кримінального провадження при повному дотриманні прав і свобод людини та забезпеченні належної наукової обґрунтованості та

достовірності одержаних результатів.

Не вдаючись до аналізу чисельних наукових джерел щодо поняття спеціальних знань відзначимо, що нам в цілому імпонує підхід Р. Л. Степанюка, котрий визначає їх як будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Це і професійні знання осіб, котрі здійснюють кримінальне провадження, і фахові знання підозрюваних, обвинувачених, захисників, і професійні знання осіб, яких залучають сторони процесу й суд для розв'язання завдань кримінального провадження [246, с. 42]. Але вважаємо, що в такому випадку має місце широкий підхід до розуміння спеціальних знань, адже, як слушно зауважує Ю. Пілюков, у широкому наукознавчому розумінні спеціальні знання можна сформулювати, як результат оволодіння людиною певним поглибленим рівнем знань та навичок у конкретній професії або спеціальності [182, с. 241]. У контексті ж розмежування професійних знань слідчого, прокурора, судді від спеціальних знань інших фахівців науковці переважно аналізують лише знання, уміння та навички обізнаних осіб, яких суб'єкти, котрі ведуть процес, залучають до вирішення окремих завдань. У такому разі, на думку М.Л. Грібова, спеціальними знаннями, уміннями та навичками, що використовують у кримінальному провадженні, є професійні компетентності осіб, залучених до виконання його завдань слідчим, прокурором, захисником, слідчим суддею, судом на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством [71, с. 18]. Окрім суб'єкта іншими ознаками спеціальних знань у кримінальному процесі є їх не загальновідомість, не володіння ними суб'єктами доказування, отримання внаслідок професійного навчання або практичної роботи за певною спеціальністю [147, с. 252–253].

Аналіз практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, дозволяє стверджувати, що спеціальні знання за цієї категорією кримінальних проваджень слідчі найчастіше застосовують у формі залучення спеціалістів до проведення окремих процесуальних дій і залучення експертів

(призначення судових експертиз).

Згідно ст. 71 КПК України спеціаліста залучають для надання консультацій, пояснень, довідок, висновків, безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) [133]. Як відзначено В. О. Яремчук, запрошення спеціаліста має сприяти слідчому у виявленні, фіксації та вилученні доказів, що оптимізує процес проведення слідчих (розшукових) дій [293, с. 3].

Серед процесуальних дій у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, до яких частіше за все варто залучати спеціалістів, треба виокремити вилучення та огляд документів, отримання зразків для експертизи й допит.

Основним завданням залучення спеціаліста для вилучення документів в порядку тимчасового доступу до речей і документів, огляду місця події, обшуку тощо є одержання консультативної допомоги у визначенні кола документів, що підлягають вилученню, а також надання технічної допомоги щодо їх безпосереднього вилучення, огляду, попереднього дослідження (за необхідності) й упакування. До таких процесуальних дій можна залучити спеціалістів у галузі банківської діяльності (для допомоги у визначенні кола банківських документів, які складаються у зв'язку з певними платіжними засобами), кіберфахівців і технічних фахівців, які обслуговують електронні платіжні системи (для допомоги з вилучення електронних пристроїв і цифрових слідів), спеціалістів-криміналістів (для допомоги у вилученні документів – речових доказів). Консультації спеціалістів та їхня безпосередньо технічна допомога дозволяє запобігти втраті важливої доказової інформації через недостатню обізнаність слідчого в питаннях відповідної сфери документообігу й особливостях функціонування певної платіжної системи.

Участь спеціаліста під час проведення огляду місця події може полягати в допомозі визначити предмети й інструменти, які могли бути використані для виготовлення підроблених бланків або реквізитів; фіксації слідів, що вказують на конкретні способи підроблення документів; відборі предметів і документів,

які підлягають вилученню з місця події; наданні консультацій слідчому щодо можливостей попереднього дослідження документів і предметів на місці їх виявлення; висуванні версії про особу правопорушника; виборі правильного способу упакування об'єктів, що підлягають вилученню; застосуванні необхідних техніко-криміналістичних засобів для виявлення матеріальних слідів вчинення підроблення документів, фіксації результатів огляду [115, с. 87–88].

Суттєве значення і певну специфіку має залучення спеціалістів до огляду платіжних засобів і пов'язаних з ними документів.

Під час огляду документів на паперових носіях спеціаліст-криміналіст може надати кваліфіковану допомогу слідчому в огляді документів на предмет попереднього визначення способу їх виготовлення, наявності внесення змін до первинного його вигляду та змісту, встановлення дійсності відбитків печаток та штампів, виконавців рукописних текстів та підписів на них [183, с. 145]. Він може застосовувати різну техніку (портативні мікроскопи, лупи, освітлювачі тощо) та методи дослідження, що не пошкоджують і не змінюють документ. Правильне поводження з документами є важливою вимогою їх огляду. До тексту документів неприпустимо вносити будь-які зміни шляхом обведення, підкреслення, нанесення інших позначок різними письмовими приладами (маркерами, олівцями, кульковими, гелевими, чорнильними ручками тощо) [21, с. 164]. Дотримання цих правил роботи з документами під час огляду є не тільки важливим в контексті одержання інформації, необхідної для розслідування, а і задля забезпечення збереження документа – речового доказу в належних умовах і відповідно проведення в подальшому його експертного дослідження (досліджень).

Участь спеціаліста в огляді електронних документів, як вже зазначалось нами вище, є не просто бажаною, а обов'язковою, зважаючи на надзвичайно велику ймовірність втрати цифрових слідів при неправильному поводженні з їх носіями. Як відзначено Г. Чигриною, залучаючи спеціаліста, слідчому доцільно враховувати специфіку вчиненого злочину, пов'язаного з використанням

комп'ютерної інформації чи комп'ютерної техніки, що, як правило, передбачає високу кваліфікацію злочинця у технічних питаннях. Отже, спеціаліст повинен не поступатись злочинцю у кваліфікації, а краще – бути більш кваліфікованим, ніж особа (особи), яка вчинила злочин [279, с. 135–136]. А отже, як спеціалістів варто залучати насамперед працівників спеціалізованих технічних підрозділів правоохоронних органів, наприклад, співробітників кіберполіції.

Під час огляду електронних засобів і комп'ютерної інформації кіберспеціалісти застосовують спеціальні програмні й апаратно-програмні засоби цифрової криміналістики, які дають можливість вилучити електронні сліди та зберегти їх для забезпечення подальшої можливості використання в доказуванні. Самостійно виявити, а там більше вилучити й закріпити комп'ютерні дані, які містяться в електронних документах, слідчий у більшості випадків не може через брак відповідних спеціальних знань і навичок використання відповідного обладнання. Електронні документи наділені специфічними ознаками, які визначають особливості їхнього огляду. Електронний документ не є матеріальним об'єктом, а являє собою двійковий комп'ютерний код, що створений із застосуванням комп'ютерних засобів та існує на технічних носіях. Відсутність матеріального втілення зумовлює взаємозв'язок такого документа із його технічним носієм. Водночас, такий зв'язок не є нерозривним, оскільки документ може вільно переміщуватися в електронній мережі без технічного носія або існувати на кількох технічних носіях одночасно. Відтак електронний документ часто не можна дослідити без спеціального обладнання. Крім того, електронні документи є більш «вразливими» доказами порівняно з традиційними, адже можуть бути легко знищені, а їхній зміст – змінений без видимих ознак [68, с. 27]. Як вірно відзначив А. Захарко: «Найбільша складність використання комп'ютерних даних у доказуванні, порівняно з іншими джерелами доказів, полягає в неможливості безпосереднього сприйняття цих даних людиною. Це зумовлює необхідність застосування спеціальних комп'ютерних, програмних продуктів та інших технічних засобів із метою обробки цих комп'ютерних даних,

сприйняття людиною відповідних фактичних відомостей, їх вивчення, дослідження та вжиття заходів, спрямованих на закріплення і збереження відповідних комп'ютерних даних у незмінній формі» [95, с. 171]. А отже, допомога спеціаліста, оснащеного належними технічними засобами, при огляді електронних носіїв інформації та комп'ютерних даних є принципово важливою.

Окрім різних видів огляду ефективним може бути залучення спеціаліста до проведення допиту, що передусім стосується допиту підозрюваних у вчиненні незаконних дій з електронними платіжними засобами. У цих випадках корисно запросити спеціаліста, який розуміється у способах виготовлення та нюансах використання відповідних документів (наприклад, з числа працівників технічних відділів банківських установ або технічних підрозділів правоохоронних органів). Під час допиту він допоможе слідчому та допитуваному краще розуміти один одного в технічних аспектах, сприятиме запобіганню наданню неповних або неправдивих показань у розрахунку на слабку обізнаність слідчого, роз'яснюватиме спеціальні терміни та сленг, може допомогти у застосуванні окремих тактичних прийомів допиту, наприклад, у пред'явленні доказів, постановці контрольних запитань, аналізі протиріч у показаннях тощо.

Допомога спеціаліста в одержанні зразків для експертизи характеризується найбільшою специфікою у кількох аспектах. По-перше слідчому тут варто залучати експерта, котрий надалі проводитиме судову експертизу, оскільки саме він найкраще розуміє, які саме зразки потрібні, в яких обсягах та за яких вимог щодо їх одержання. По-друге, формою такої допомоги не обов'язково може бути процесуальна, тобто безпосередня участь експерта як спеціаліста в проведенні слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245 КПК України. У багатьох випадках достатньо не процесуальної форми у вигляді одержання консультації щодо вимог до зразків, яких слідчий повинен дотриматись. У такому разі саму слідчу дію слідчий може провести самостійно або залучити працівника підрозділу криміналістичного забезпечення (спеціаліста-криміналіста), котрий надасть безпосередню технічну допомоги,

базуючись на одержаних від експерта консультаціях.

Найбільш вагомою та значущою формою використання спеціальних знань в усіх кримінальних провадженнях, в тому числі й про злочини, передбачені ст. 200 КК України, є залучення експерта.

За кримінальним процесуальним законом України експерт має чітко визначений процесуальний статус (ст. 69 КПК України), несе відповідальність за завідомо неправдивий висновок і невиконання своїх обов'язків без поважних причин (ст. 70 КПК України), складає висновок (ст.ст. 101, 102 КПК України), який є самостійним процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України). У зв'язку з цим судову експертизу вважають однією з визначальних форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі. Насамперед через те, що експерт самостійно складає висновок, який використовується в доказуванні [148, с. 128]. Висновок експерта є вагомим доказом в будь-якому виді судочинства [11, с. 267].

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконними діями з різними документами, зокрема і платіжними картками, супроводжується використанням можливостей різних родів судових експертиз.

Наприклад, при розслідуванні шахрайств, що вчиняються з використанням банківських платіжних карток, проводиться техніко-криміналістичне дослідження самих платіжних карток, інших документів, за допомогою яких шахрай діяв чи які викрав, трасологічна експертиза, експертиза відео-, звукозапису, судово-бухгалтерська, комп'ютерно-технічна, телекомунікаційна, молекулярно-генетична та інші види експертиз [52, с. 250; 122, с. 185–202]. На стадії досудового розслідування злочинів у сфері економіки основними доказами є документи, тому найголовнішими видами судових експертиз є судово-почеркознавча експертиза та судово-технічна експертиза документів [69, с. 59; 136]. У процесі розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток типовими є техніко-криміналістична експертиза документів, комп'ютерно-технічна, трасологічна та дактилоскопічна, почеркознавча, бухгалтерська, експертиза полімерних

матеріалів і виробів з них, а також дослідження магнітного носія або мікрочипу платіжної картки [214].

Як бачимо, у слідчій практиці та в наукових працях відпрацьовано типові переліки судових експертиз, які варто призначати з метою дослідження платіжних засобів, які були предметом злочину. Але є і деякі суперечності стосовно виду експертних досліджень щодо електронних документів.

І.М. Осика запропонував поділити експертні дослідження сумнівних документів на дві великі групи – технічне та змістовне. На його думку, технічне дослідження документів проводиться за допомогою декількох різновидів судових експертиз: почеркознавчої, технічної експертизи документів та комп'ютерної техніки і програмних продуктів. В окремих випадках, з метою встановлення та ідентифікації особи, яка виготовила чи використовувала підроблений документ, останній може також досліджуватися за допомогою дактилоскопічної і біологічної експертизи. Формою дослідження змісту документів є проведення різних видів економічних експертиз [172, с. 160–175]. Щодо процесу розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, такий розподіл також є корисним, але потребує деякого уточнення у зв'язку з розвитком системи судових експертиз, їх можливостей в реаліях сьогодення.

За результатами вивчення матеріалів слідчої та судової практики визначимо, що типовими для досліджуваної нами категорії кримінальних проваджень є почеркознавча, технічна експертиза документів і комп'ютерно-технічна експертизи. В окремих випадках для дослідження слідів дотику особи до певного документа чи технічного засобу слідчі призначали дактилоскопічну та/або молекулярно-генетичну експертизу. Експертизи змісту документів, зокрема, судово-економічні призначаються для дослідження обставин інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконними діями з платіжними засобами у складі певних технологій злочинної діяльності, в тому числі шахрайств з банківськими картками [63, с. 469], тому не входять до методики розслідування саме злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Також у зв'язку з ускладненням способів незаконних дій з платіжними засобами у

кіберсфері та певним відставанням експертних методик і класифікації судових експертиз від потреб практики актуальною є проблематика комплексних експертних досліджень.

Почеркознавча експертиза є однією з найбільш поширених у кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України. Її завдання у першу чергу пов'язані зі встановленням виконавців рукописних записів і підписів в документах.

Незаконні дії з платіжними засобами вчинюються різними способами, але в більшості випадків фінансові операції супроводжуються підписанням певних документів на етапі оформлення платіжного засобу або під час його використання. Відповідно слід правопорушника, найчастіше у вигляді підпису, залишається на цих документах, а дослідження таких підписів дозволяє з'ясувати обставини справи. При цьому має значення як ідентифікація конкретної особи як виконавця підпису (категоричний позитивний ідентифікаційний висновок експерта), так і встановлення факту виконання підпису іншою особою, ніж уповноважена (категоричний негативний висновок). Адже підписання фінансового документа не уповноваженою особою вже свідчить про його підроблення.

Наприклад, в одному з кримінальних проваджень було проведено низку судових почеркознавчих експертиз, згідно висновків яких підписи у відповідних графах фінансових документів виконувались не уповноваженою особою, а іншими людьми. Це дозволило доказати низку фактів незаконних дій з платіжними засобами та пов'язаних з ними кримінальних правопорушень [40].

Згідно методичних підходів до організації та проведення судової почеркознавчої експертизи її основними завданнями є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису, а також вирішення деяких завдань діагностичного характеру. Її об'єктом є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення

поставлених завдань [163]. У зв'язку з цим найбільш вагомими аспектами призначення цієї експертизи є вилучення слідчим оригіналу документа, який містить підпис або рукописний запис, а також належна організація одержання вільних та експериментальних зразків почерку.

Найбільш проблемними питаннями у призначенні і проведенні почеркознавчих експертиз у кримінальних провадженнях про злочини у сфері господарської діяльності науковці називають надання копій (часто неякісних), а не оригіналу документа; недотримання вимог упакування документів; не надання зразків для порівняння, або надання неякісних зразків, або в недостатній кількості [101, с. 154]. Головними причинами цих проблем є недотримання слідчими методичних рекомендацій через брак часу та/або досвіду і умисна протидія розслідуванню у формі перешкоджання призначенню експертизи з боку зацікавлених осіб.

Першу причину подолати нескладно. У методичних рекомендаціях щодо призначення та проведення почеркознавчої експертизи досить детально наведено вимоги для вільних, умовно-вільних та експериментальних зразків почерку і підписів [163, підп.1.3-1.10, п. 1, р. І]. Перед призначенням експертизи слідчому варто ознайомитись із цими рекомендаціями і діяти відповідним чином. Для одержання роз'яснень можна звернутись до експертної установи або конкретного експерта за консультацією, а у складних випадках – залучити експерта як спеціаліста до одержання зразків для експертизи.

Протидія розслідуванню є більш серйозним негативним чинником. Її подолання вимагає зусиль, спрямованих на усунення причин та запобігання наслідків.

Як відзначено науковцями, є декілька типових загальних способів протидії при призначенні судово-почеркознавчої експертизи: 1) приховання або знищення вільних зразків почерку та підписів у різних рукописних текстів (заяв, особових листків з обліку кадрів, підписів у різних квитанціях та бланках тощо); 2) ухилення від явки до органу розслідування з метою відмови від надання експериментальних зразків почеркового матеріалу; 3) повна або

часткова підробка документів [235, с. 152]. Запобігання цим способам полягає у своєчасному та якісному проведенні на початковому етапі розслідування таких процесуальних дій, як тимчасове вилучення речей і документів, огляд, обшук, допит тощо.

Відібрання зразків для експертизи також може супроводжуватись протидією, зокрема, такими способами, як: 1) відмова особи від дачі зразків почерку і підписів; 2) навмисне спотворення особою свого почерку, підпису з метою створення перешкод вирішенню ідентифікаційних задач; 3) повідомлення неправдивої інформації про незнання особою транскрипції підпису конкретної людини у разі підозри, що досліджуваний підпис виконаний особою від її імені [235, с. 152]. Подолати таку протидію важко. Зокрема, у разі відмови надавати експериментальні зразки їх не можна отримати примусово. Обмеженими є і тактичні прийоми усунення інших способів протидії. Це насамперед переконання особи та роз'яснення їй неправильності обраної моделі поведінки. Але ефективність відповідних тактичних прийомів не завжди є високою. Таким чином фактично вихід у ситуації протидії майже завжди полягає виключно в одержанні слідчим різними законними способами та наданні експертам достатньої кількості умовно-вільних і вільних зразків, дослідження яких надасть можливість вирішити поставлені завдання.

Технічна експертиза документів відноситься до числа криміналістичних видів експертизи, тому може проводитись тільки в державних установах судової експертизи. Фактично вона включає в себе три експертні спеціальності: 2.1. дослідження реквізитів документів, 2.2. дослідження матеріалів документів і 2.3. дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів [199], а отже, її об'єктами дослідження є такі: реквізити документів (відбитки печаток та штампів, рукописні тексти, підписи, фотознімки тощо), матеріали документів (основа документа: папір, картон, плівка, пластик; барвники, які використовуються для нанесення штрихів та відбитків; супутні речовини: клей, нитки тощо), технічні засоби, що використовувались для виготовлення документів, а також зразки для порівняльного

дослідження [18, с. 74].

До компетенції експерта, який проводить судово-технічну експертизу документів входять: ідентифікація й діагностика предметів, пристроїв за реквізитами, що є в документі; встановлення способу виконання реквізитів у документі, факту й способу внесення в його зміст змін; визначення первинного змісту зміненого тексту; виявлення невидимих й слабо видимих текстів; визначення давності й хронологічної послідовності виконання реквізитів у документах; визначення походження документа або його окремих реквізитів тощо [191, с. 327]. В експертній і слідчій практиці напрацьовано низку методичних положень щодо призначення технічної експертизи документів, які втілені в рекомендаціях Міністерства юстиції України. Зокрема, визначено завдання цієї експертизи, вимоги щодо надання матеріалів для експертного дослідження, в тому числі вільних й експериментальних зразків, орієнтовний перелік питань експерту [163, п.3, р. I]. Дотримання слідчим, прокурором цих рекомендацій при підготовці та призначенні експертизи є запорукою успіху проведення дослідження.

Щодо розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, характерним є призначення технічної експертизи документів з метою дослідження платіжних засобів та інших пов'язаних з ними документів на паперових носіях, а в деяких випадках також і пластикових платіжних карток.

Документи на паперових носіях є традиційним об'єктом даного виду експертизи. На сьогоднішній день більшість паперових документів виготовляється за допомогою комп'ютерної техніки та друкуючих пристроїв. У зв'язку з цим значно зростає вагомість експертного дослідження відповідних друкарських форм. Як відзначив І. М. Осика, основними завданнями експертизи таких документів є встановлення: а) способу виготовлення документу; б) виду, марки, моделі друкуючого пристрою чи копіювального апарату; в) загального джерела походження сумнівних документів; г) ідентифікації конкретного обладнання за його наявністю [172, с. 164]. Разом з цим під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами не

втрачають актуальності і завдання, пов'язані з дослідженням реквізитів документів та їх матеріалів.

Стосовно незаконних дій з платіжними засобами технічна експертиза документів на паперових носіях проводиться переважно з метою дослідження відтисків печаток (штампів, факсиміле), друкуючих пристроїв, а також встановлення фактів технічного підроблення підписів. У зв'язку з цим слід наголосити на деяких нюансах.

Так слідчому необхідно розмежовувати завдання почеркознавчої та технічної експертиз при необхідності дослідження підписів на документах. Як підкреслили Т. Ф. Безсонна і Л. С. Зубцова, однією з проблем на етапі призначення експертизи документів є те, що ініціатори проведення досліджень доволі часто не вказують назву конкретної експертизи. Так, наприклад, в постанові слідчого про призначення експертизи вказується загальна назва «криміналістична» або «технічна експертиза документів» і на дослідження надаються як рукописні записи в будь-яких документах так і інші об'єкти для встановлення їх справжності [17, с. 378]. У зв'язку з цим зауважимо, що, призначаючи експертизу, слідчому варто враховувати компетенцію експертів з технічного дослідження документів і з почеркознавства. Дослідженням рукописів в технічній експертизі документів вирішуються, в основному такі діагностичні завдання, як: встановлення способу нанесення рукописних записів та підписів на документах; встановлення факту технічної підробки підписів [263, с. 216]. Водночас встановлення виконавця рукописних текстів, цифрових записів і підписів є завданням судової почеркознавчої експертизи [271, с. 113]. А отже, завжди треба розуміти різницю між компетенцією різних експертів щодо встановлення вищевказаних обставин.

Тільки оригінали документів треба надавати у випадках, коли необхідно дослідити факт внесення змін до їх початкового змісту, а також для ідентифікації відтисків печаток, встановленні часу нанесення підписів, рукописних записів, відтисків печаток (штампів, факсиміле). Вирішити ці завдання за копіями неможливо. Ідентифікація друкуючих пристроїв

(принтерів, касових апаратів тощо) можлива тільки у випадках надання експерту експериментальних зразків для порівняння, виконаних та тому пристрої, який ідентифікується. Крім того корисно відшукати і надати вільні зразки, які за часом виготовлення максимально наближені до періоду виготовлення досліджуваного документа. Ці рекомендації викладені Міністерством юстиції України [163]. Їх дотримання є запорукою успіху під час проведення технічної експертизи документів.

Вітчизняні лабораторії технічної експертизи оснащені обладнанням, необхідним для вирішення широкого спектру питань, пов'язаних з дослідженням документів. Як підкреслено О. П. Личко, для виявлення та якісного дослідження такого роду об'єктів експерт має використовувати всі доступні йому методи, прилади із значним збільшенням (лупи, мікроскопи), а також спеціальні прилади із світлофільтрами та лампами різної довжини світлової хвилі (відеокомпаратори). З появою такого роду сучасного криміналістичного приладдя стало набагато легше швидко виявити підробку і зробити якісні фотознімки, провести повне дослідження та скласти обґрунтований висновок експерта [145, с. 128].

На думку С. Й. Гонгало, криміналістичне дослідження пластикових карт є окремим різновидом дослідження бланків документів і фактично експертиза пластикових карток є підвидом технічної експертизи документів [65, с. 253–254]. Згаданий науковець вважає, що на сьогодні слід проводити дослідження комп'ютерної інформації, в межах судової техніко-криміналістичної експертизи документів, як окремого її підвиду, що позитивно вплине на повноту та якість її дослідження [64, с. 14].

Але це питання залишається дискусійним. З точки зору криміналістичного дослідження пластикові платіжні картки є комбінованими документами, в яких носій є пластиковим, на ньому виконана частина реквізитів, але також і міститься магнітна стрічка та мікрочіп з комп'ютерною інформацією. Відповідно й дослідження такого документа має здійснюватися експертами принаймні зі спеціальностей технічної експертизи документів і

комп'ютерно-технічної експертизи, а іноді, й інших. Як відзначає І. І. Попович, для виготовлення пластикової картки застосовані комплексні технології, зокрема, унікальна основа документа, якою є особливий вид полімерного матеріалу, поліграфічний друк, рельєфний друк способом тиснення, магнітний носій інформації, засоби голографічного захисту, особливий спосіб виконання підпису власника картки тощо. Експертне дослідження такого об'єкта в межах однієї традиційної експертизи не можливе. Властивості пластикової картки повинні досліджуватися лише у комплексі, з застосуванням різних експертних методик [192, с. 509].

Таким чином, є і точка зору, що полягає не у розширенні сфери технічної експертизи документів, а в доцільності призначення комплексної експертизи.

О. В. Шведова зазначає, що комплексна судово-технічна експертиза документів і судова комп'ютерно-технічна експертиза складається з трьох етапів: техніко-криміналістичне дослідження документа на паперовому носії, комп'ютерно-технічне дослідження апаратно-програмного комплексу як сукупності технічного устаткування і інформації на машинних носіях, комплексне комп'ютерно-технічне і техніко-криміналістичне дослідження [285, с. 16].

Загалом для технічної експертизи документів притаманні тісні зв'язки з іншими видами експертиз, що насамперед пояснюється різноманіттям форм і засобів фіксування інформації в документах. Наприклад, як підкреслює О. В. Воробей, судова технічна експертиза тісно взаємопов'язана з багатьма родами криміналістичних експертиз, зокрема з судово-трасологічною, криміналістичним дослідженням матеріалів, речовин і виробів, судово-почеркознавчою експертизою [56, с. 20]. У свою чергу І. В. Гора та І. І. Попович наголошують, що судова експертиза із встановлення давності виготовлення документа зазвичай носить комплексний характер й потребує спеціальних знань не лише в галузі технічного дослідження документів, а й в галузі дослідження матеріалів і речовин [66, с. 292]. Таким чином спостерігається тенденція до розширення потреб у призначенні та проведенні

комплексних судових експертиз із дослідження складних документів, де є потреба аналізу самих носіїв, приладів, за допомогою яких їх виготовляють, нанесених записів, у тому числі й цифрової інформації.

На нашу думку, зараз немає гострої потреби розширювати сферу технічної експертизи документів, додаючи до неї методи комп'ютерно-технічного дослідження. Аналіз практики розслідування незаконних дій з платіжними засобами засвідчує, що для дослідження пластикових платіжних карток у більшості випадків достатньо комп'ютерно-технічної експертизи, коли експерт досліджує інформацію з цифрового носія і може визначити, чи відповідає її зміст іншим реквізітам картки. Також ця експертиза може дослідити апаратні і програмні засоби, що використовувались для виготовлення підроблених карток.

Випадки, коли для кримінального провадження необхідно встановити спосіб внесення змін безпосередньо до пластикового носія зараз зустрічаються в одиничних випадках, тому платіжні картки набагато частіше є об'єктами комп'ютерно-технічного дослідження, ніж технічної експертизи документів. Враховуючи, що зараз все більш активно впроваджуються віртуальні платіжні картки та використовуються електронні платіжні системи, видається, що найбільш перспективним є розвиток технологій криміналістичного дослідження саме електронних документів. На цьому, зокрема, наголошує й О. В. Батюк, говорячи про нагальність розробки відповідних експертних методик [15, с. 215]. Вважаємо доцільним додати, що під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами в електронних платіжних системах, пошук комп'ютерної інформації є головним способом виявлення та вилучення доказів. Такі завдання вирішує саме комп'ютерно-технічна експертиза.

Вищенаведені фактори дають підстави уточнити думку І. М. Осики, котрий зазначив, що комп'ютерно-технічні експертизи є допоміжними під час розслідування підроблення та використання підроблених документів [172]. Щодо електронних платіжних засобів ця експертиза знаходиться в числі основних. Так, наприклад, І. Коваленко вважає, що комп'ютерно-технічна

експертиза є фактично обов'язковою для проведення під час розслідування шахрайств у сфері електронних платежів [108]. А отже, оскільки незаконні дії з платіжними засобами тісно пов'язані з цим різновидом шахрайств, то і для їх розслідування зазначений вид експертизи має суттєве значення.

Комп'ютерно-технічна експертиза, на відміну від технічної експертизи документів і почеркознавчої експертизи, не є криміналістичною, а відноситься до класу інженерно-технічних. Тим не менш її роль і значення у розслідуванні кримінальних правопорушень зростає, а науковці підкреслюють, що уважний розгляд завдань цієї експертизи дозволяє віднести її до криміналістичних [217, с. 85]. Частково це пояснюється і завданнями у галузі дослідження електронних платіжних засобів.

Комп'ютерно-технічна експертиза досліджує закономірності формування комп'ютерних систем і руху комп'ютерної інформації, а також факти і обставини, пов'язані з проявом цих закономірностей за завданням слідчих і судових органів [282, с. 210].

Під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, об'єктами дослідження комп'ютерно-технічної експертизи частіше за все виступають носії електронної інформації (пластикові платіжні картки та інші фізичні носії комп'ютерних даних), пристрої, призначені для виготовлення підроблених платіжних карток, мобільні телефони та персональні комп'ютери.

Розроблення універсального переліку питань, які можуть бути поставлені перед комп'ютерно-технічною експертизою, навряд чи можливе [80, с. 125], тому слідчому, готуючи експертизу, треба орієнтуватись на приблизні переліки, наведені у методичних рекомендаціях і довідниках [174, с. 65–67], але також враховувати обставини справи та попередньо проконсультуватись з експертом з приводу тих питань, які варто поставити в конкретному випадку. З аналізу практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, є підстави стверджувати, що найчастіше перед експертом ставлять завдання, пов'язані виявленням інформації на цифрових носіях, встановленням її змісту та цільового призначення.

Наприклад, в одному з проваджень згідно висновку експерта було встановлено, що інформація, яка знаходиться на магнітних стрічках пластикових карток «Cartao Provisorio Itau» HOMEP_1; «TRAVEL CARD\AUD\$» HOMEP_2; «Cashpoint» HOMEP_3, не відповідає інформації, яка нанесена на поверхню карток (відсутність номерів та дати), однак достатня для використання її в банкоматах [49]. Таким чином експертним шляхом було підтверджено факт і спосіб підробки платіжних засобів.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дисертації розроблено рекомендації щодо тактики проведення окремих процесуальних дій на стадії досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України.

1. Під час розслідування цього виду злочину типовими різновидами слідчого огляду є огляд місця події й огляд документів, але в обох випадках головними об'єктами, які мають принципове значення для розслідування й огляду яких слід поставитись особливо ретельно є документи, які виступили предметом протиправних дій, інші документи (як на паперових чи пластикових носіях, так і в електронній формі) та предмети, пов'язані з їх обігом. Підготовка до огляду документів включає в себе вивчення наявних у справі документів, визначення тих, які підлягають окремому огляду, ознайомлення зі спеціальними питаннями щодо особливостей виготовлення та обігу відповідного типу документів, обрання часу та місця проведення огляду, визначення кола учасників цієї слідчої (розшукової) дії, підготовка технічних засобів і належних умов проведення огляду. Тактичні особливості робочого та заключного етапів огляду насамперед залежать від його об'єкта, тобто паперовий чи електронний документ оглядається.

2. Як свідків під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами найчастіше допитують: працівників банку чи іншої платіжної

установи які складали або повинні були складати платіжні документи або проводили фінансово-господарські операції або контактували з підозрюваним; технічних працівників, які обслуговували комп'ютерні мережі; керівників установи, де працює підозрюваний; осіб, які користувались послугами правопорушника з випуску електронних грошей; очевидців, зокрема понятих та інших осіб, які були присутні при затриманні та обшуці; родичів, знайомих, друзів, колег підозрюваного. Щодо кожної категорії свідків визначається предмет допиту. Під час допиту свідків переважно складається безконфліктна ситуація, коли допитувана особа бажає надавати правдиві та повні показання.

2. Тактика допиту підозрюваного має ситуаційну зумовленість. Підготовка до його проведення включає вивчення матеріалів кримінального провадження й особистості допитуваного, визначення тактичних прийомів допиту та підготовку відповідних матеріалів, визначення часу проведення допиту, кола учасників, складання плану. Незалежно від ситуації на початку допиту слідчому потрібно намагатись встановити психологічний контакт із допитуваною особою, що впливає на подальшу ситуацію допиту. Під час допиту підозрюваних у вчиненні злочинів, передбачених ст. 200 КК України, можуть складатись як безконфліктні, так і конфліктні тактичні ситуації. У безконфліктній ситуації рекомендується застосовувати такі тактичні прийоми, як деталізація показань і пред'явлення доказів. У конфліктній ситуації можна обирати тактичні прийоми: пред'явлення доказів; деталізація показань; виявлення та аналіз протиріч у показаннях; демонстрація подальших намірів слідства та роз'яснення можливостей експертних досліджень; викриття неправди і переконання допитуваного у невігідності зайнятої позиції.

3. У кримінальних провадженнях про злочини, передбачені ст. 200 КК України, типовими є потреби у залученні спеціалістів до проведення таких процесуальних дій, як огляд, допит, одержання зразків для експертизи, а також у призначенні почеркознавчої, комп'ютерно-технічної та технічної експертизи документів. Завдання почеркознавчої експертизи пов'язані зі встановленням виконавців рукописних записів і підписів в документах. Технічну експертизу

документів призначають із метою дослідження платіжних засобів та інших пов'язаних з ними документів на паперових носіях. Для дослідження пластикових платіжних карток проводиться комп'ютерно-технічна експертиза, яка досліджує інформацію з цифрового носія і може визначити, чи відповідає її зміст іншим реквізітам картки. Також ця експертиза досліджує апаратні і програмні засоби, що використовувались для виготовлення підроблених карток.

Результати дослідження викладені в наступних наукових публікаціях [11, 13].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення наукового завдання, що виявляється в розробленні окремої криміналістичної методики розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення». Найбільш вагомими науковими та практичними результатами дослідження є такі.

1. Обґрунтовано визначення поняття криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України, як сукупності узагальнених відомостей про вагомі для криміналістичної методики ознаки цього виду злочину, визначеної на підставі аналізу слідчої та судової практики і призначеної для використання в його розкритті та розслідуванні, а також її структури у вигляді наступної системи елементів: 1) предмет злочину; 2) спосіб злочину та зв'язки з іншими злочинами; 3) слідова картина (типові сліди й обстановка (умови) вчинення злочину); 4) особа злочинця.

2. Запропоновано криміналістичну класифікацію предметів злочину, передбаченого ст. 200 КК України, які розподілено за призначенням на платіжні інструменти й електронні гроші, а за формою – на паперові й електронні документи. Встановлено, що типовим предметом цього виду злочину є паперові платіжні доручення, пластикові платіжні картки, паперові чеки, векселі й акредитиви, електронні платіжні інструкції та електронні гроші. Обладнання для їх виготовлення не є предметом цього виду злочину, але може бути засобом його вчинення, а отже, і носієм слідової інформації. Це спеціальні технічні засоби (пристрої) для виготовлення платіжних засобів, комп'ютерна техніка й інші цифрові пристрої, програмні продукти та допоміжне устаткування.

3. Розроблено криміналістичну класифікацію способів злочину, передбаченого ст. 200 КК України, за декількома критеріями. За змістом

протиправної діяльності, яка здійснюється правопорушником, виокремлено: 1) способи підробки платіжних засобів; 3) способи використання підроблених платіжних засобів; 3) способи інших незаконних дій з платіжними засобами (їх транспортування, зберігання, збуту, незаконного випуску). Залежно від етапів злочинної діяльності запропоновано розрізняти: 1) способи підготовки до злочину; 2) способи безпосереднього вчинення злочину; 3) способи приховування злочину. Подальша деталізація способів полягає у визначенні типових дій, прийомів та операцій, які застосовують правопорушники щодо певних різновидів платіжних засобів (підробка паперових документів, пластикових карток, електронних платіжних інструкцій, їх використання в банкоматах і платіжних терміналах, електронних платіжних додатках, випуск електронних грошей тощо).

4. Підтверджено допоміжну роль злочинів, передбачених ст. 200 КК України, в структурі наступних технологій злочинної діяльності: 1) шахрайства з платіжними картками; 2) шахрайства у сфері підприємницької діяльності та у кіберсфері; 3) розкрадання коштів працівниками банків; 4) розкрадання коштів службовими особами бюджетних установ; 5) ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); 6) легалізація (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом; 7) шахрайства з фінансовими ресурсами та інші зловживання з кредитами у банківській сфері (зокрема, маніпуляції банківських працівників задля штучного покращення показників кредитування). В таких технологіях незаконні дії з платіжними засобами сприяють вчиненню основного злочину.

5. Доведено, що слідова картина незаконних дій з платіжними засобами характеризується наявністю типових слідів цього злочину в трьох середовищах: 1) матеріальному: сліди на предметах злочину, заготовки для підробок та залишки, засоби, що використовувались для вчинення злочину, сліди на місці події та інших об'єктах, електронні носії інформації; 2) віртуальному: файли електронних платіжних засобів, оголошення на веб-сайтах, листування учасників в різних системах обміну повідомленнями, файли документів і

таблиць, створені у зв'язку з подією тощо; 3) соціальному: образи в пам'яті очевидців, працівників банку чи іншої установи, керівників/підлеглих правопорушника, осіб, які користувались його послугами, які брали участь або спостерігали за його затриманням, його родичів і друзів, самого правопорушника та співучасників.

6. Обґрунтовано наступну криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють незаконні дії з платіжними засобами: 1) банківські працівники; 2) сторонні особи, які систематично замаються підробленням платіжних карток; 3) особи, які вчинили злочин за збігом обставин отриманого випадкового доступу до платіжного засобу; 4) особи, які систематично надають послуги з обігу електронних грошей; 5) учасники організованих груп, злочинних організацій, які виконують відповідні ролі в технологіях злочинної діяльності. Визначено типові соціально-демографічні ознаки правопорушника: чоловіки (77,5 %), середнього віку (64,2 %), громадяни України (97,5 %), які мають вищу освіту (57,5 %), офіційно не працевлаштовані (58,3 %), раніше не були судимими (75,9 %) та не зловживають алкоголем чи наркотиками (99,17%). У 38,33 % випадків правопорушники діяли у співучасті, що зумовлено насамперед тісними зв'язками цього злочину з учиненням інших кримінальних правопорушень.

7. Доведено, що способи перевірки отриманої інформації про злочин, передбачений ст. 200 КК України, на початку кримінального провадження насамперед визначаються залежно від типових ситуацій практичної діяльності, які, в свою чергу, формуються з урахуванням зв'язків цього злочину з іншими кримінальними правопорушеннями та залежать від джерела первісних даних і обсягу відомостей про обставини події. Відповідно виокремлено такі типові ситуації: 1) під час досудового розслідування основного злочину (шахрайства, розкрадання тощо) виявляється, що в механізмі протиправної діяльності було використано підроблені платіжні засоби; 2) факт ймовірних незаконних дій з платіжними засобами виявляється одночасно із обставинами основного злочину, наприклад шахрайства з використанням платіжних карток;

3) правоохоронний орган отримує інформацію щодо підроблення або використання підроблених платіжних засобів та інші незаконні дії, передбачені диспозицією ст. 200 КК України, без відомостей щодо наявності іншого кримінального правопорушення. Алгоритм дій в кожній ситуації також залежить від джерела первісних даних, яким може бути зава чи повідомлення фізичної або юридичної особи, матеріали раніше розпочатого кримінального провадження, рапорт працівника правоохоронного органу за інформацією отриманою під час службової діяльності.

8. Систематизовано перелік обставин, які підлягають встановленню під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, на: 1) обставини, що стосуються події злочину (щодо предмета, способу, обстановки, інших обставин події злочину); 2) обставини, що стосуються суб'єкта злочину (щодо винуватості обвинуваченого, форми вини, мети, мотиву, обставин, які характеризують особу обвинуваченого); 3) інші обставини (щодо виду і розміру заподіяної шкоди, зв'язків незаконних дій з платіжними засобами з іншими кримінальними правопорушеннями, ознак повторності, попередньої змови групою осіб, обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання тощо).

9. Обґрунтовано, що головною підставою для типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, варто обрати наявність інформації про особу ймовірного правопорушника, а в якості додаткової ознаки – відомості про характер події злочину. Відповідно визначено й охарактеризовано такі типові слідчі ситуації: 1) особа була затримана під час підготовки або безпосереднього вчинення незаконних дій з пластиковою платіжною карткою (картками); 2) досудове розслідування розпочато за фактом незаконного використання підроблених платіжних засобів. Особа правопорушника невідома; 3) під час розслідування іншого (основного) злочину було встановлено факт (факти) використання підроблених засобів доступу до банківських рахунків; 4) досудове розслідування розпочато за фактом незаконних дій з електронними грошима; 5) під час досудового розслідування основного злочину було виявлено незаконні дії з електронними

грошима.

10. Аргументовано здійснення типізації слідчих ситуацій подальшого етапу розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України, залежно від обраної стороною захисту позиції щодо повідомленої підозри, а також врахування результатів, одержаних слідством на початковому етапі. У зв'язку з чим визначено такі типові слідчі ситуації: 1) підозрюваний визнає вину та співпрацює зі слідством. Є достатньо доказів щодо обставин злочину; 2) підозрюваний заперечує свою винуватість у вчиненні злочину. Доказова база у кримінальному провадженні потребує суттєвого доповнення. На підставі аналізу теоретичних засад криміналістичного вчення про тактичні операції, а також потреб практики розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, розкрито зміст типових тактичних операцій «Документ» (універсальна тактична операція), «Співучасники» та «Нейтралізація протидії розслідуванню» (ситуаційно-зумовлені тактичні операції).

11. Встановлено, що під час розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України, вагоме значення для збирання доказів має огляд, який насамперед проводять щодо предмета злочину, фінансових документів і комп'ютерних даних, з ним пов'язаних, деяких інших різновидів документів і речей, і, в окремих випадках, місця події. Тактичні особливості слідчого огляду полягають його ретельній підготовці та проведенні з використанням засобів і методів дослідження пластикових платіжних карток, комп'ютерної техніки та інших цифрових пристроїв, у тому числі смартфонів, паперових документів. До огляду варто залучати спеціалістів. Обов'язковим є дотримання правил поводження з документами – речовими доказами, а також методичних вимог щодо вилучення та огляду комп'ютерних даних.

12. Визначено тактичні особливості допиту свідків і підозрюваних, зокрема щодо кола осіб, які підлягають допиту, заходів з підготовки до проведення допиту й застосування тактичних прийомів допиту в безконфліктній та конфліктній ситуації. Сформульовано рекомендації щодо таких підготовчих заходів як вивчення матеріалів кримінального провадження,

визначення предмета допиту кожної категорії допитуваних осіб (свідків і підозрюваних), визначення послідовності проведення допитів, вивчення особистості допитуваного, визначення часу проведення слідчої (розшукової) дії, обрання тактичних прийомів, визначення кола учасників і складання плану допиту. Серед тактичних прийомів, які можуть бути ефективними під час допиту, залежно від типових тактичних ситуацій (безконфліктної або конфліктної) виокремлено прийоми встановлення психологічного контакту, актуалізації (освіження) пам'яті, деталізація показань, виявлення та аналіз протиріч у показаннях, демонстрація подальших намірів слідства та роз'яснення можливостей експертних досліджень, викриття неправди і переконання допитуваного у невідповідності зайнятої позиції.

13. Обґрунтовано, що серед форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні про злочин, передбачений ст. 200 КК України, найбільш ефективними є залучення спеціалістів до проведення процесуальних дій і залучення експертів. При цьому до процесуальних дій, пов'язаних із вилученням та оглядом документів, одержанням зразків для експертизи, а в деяких випадках до допитів, варто залучати спеціалістів у галузі банківської діяльності (для допомоги у визначенні кола банківських документів, які складаються у зв'язку з певними платіжними засобами), кіберфахівців і технічних фахівців, які обслуговують електронні платіжні системи (для допомоги у вилученні електронних пристроїв і цифрових слідів), спеціалістів-криміналістів (для допомоги у вилученні документів – речових доказів і одержання зразків для експертизи). До числа судових експертиз, які призначають під час розслідування досліджуваного виду злочинів, віднесено: 1) почеркознавчу, завдання якої пов'язані з дослідженням підписів і рукописних записів у документах; 2) комп'ютерно-технічну, яка вирішує завдання щодо вилучення електронної інформації з цифрових носіїв; 3) технічну експертизу документів, яка досліджує насамперед реквізити паперових документів, друкуючі пристрої та бланки пластикових карток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Sezonov V. S., Sezonova O. M. Forensic Classification of Documents. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2022. Т. 27. № 2. С. 38–53.
2. Zhuravel V. A. Crime mechanism as a category of criminalistics. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 27(3). Р. 142–154.
3. Александренко О. В. Поняття та сутність протидії на попередньому розслідуванні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 1. С. 84–92.
4. Амеліна А. С., Середня А. І. Проведення слідчого огляду документів при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 67. С. 262–266.
5. Анапольська А. І. Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Луганськ, 2010. 224 с.
6. Анапольська А. І. Тактичні особливості допиту підозрюваного по справах про розкрадання грошових коштів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків. *Форум права*. 2009. № 3. С. 19–24.
7. Байдюк Ю. С. Підготовка до огляду місця події. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека»*. – Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 47–50.
8. Баланюк О. В. Підготовка до злочину: поняття та криміналістична класифікація. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 192–196.
9. Бараш Л. Є. Аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України. *Вісник пенітенціарної асоціації*

України. 2022 / № 4(22). С. 20–29.

10. Бараш Л. Є. Організаційні й тактичні особливості розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України. *Наше право*. 2022. № 2. С. 216–222. DOI: 10.32782/NP.2022.2.31

11. Бараш Л. Є. Процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 262–268.

12. Бараш Л. Є. Структура криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 101(2) (Ч.1). С. 175–184. DOI: 10.32631/v.2023.2.16.

13. Бараш Л. Є. Тактика огляду під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами. *Європейські перспективи*. 2023. № 2. С. 178–184. DOI: 10.32782/EP.2023.2.29.

14. Баркар О. А. Предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики розбоїв, вчинених на автотранспорті. *Матеріали V-их Наукових читань присвячених пам'яті академіка В. В. Конєйчикова*. К. : НАВС, 2015. С. 1–3.

15. Батюк О. В. Розвиток судово-технічної експертизи документів : історичний аспект. *Часопис Київського університету права : наук.-теорет. журн. / гол. ред. Ю. С. Шемшученко*. 2010. № 1. С. 211–217.

16. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту : навчальний посібник. К. : НВТ «Правник», 1997. 64 с.

17. Безсонна Т. Ф., Зубцова Л. С. Проблеми визначення конкретного виду технічної експертизи документів. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 20 років у статусі національного: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.(м. Харків, 2 берез. 2021 р.)*. Харків: ХНУВС, 2021. С. 377–379.

18. Безсонна Т. Ф., Зубцова Л. С. Проблеми призначення технічної експертизи документів. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 72–77. DOI: 10.32631/pb.2021.1.10.

19. Берназ П. В. Поняття «Криміналістична характеристика злочину». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 34–38.
20. Берназ П. В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14.
21. Бідняк Г. С. Участь спеціаліста у проведенні огляду документів під час розслідування шахрайств. *Криміналістичний вісник*. 2016. Вип. 1 (25). С. 162–166.
22. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Поливанюк В. Д. Злочини в банківській індустрії: криміналістичний системний аналіз. Навчальний посібник / За ред. П.Д. Біленчука. Київ : КИЙ, 2010. 88 с.
23. Біленчук П. Д., Перкін В. І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів : навч. посібник. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1996. 32 с.
24. Бічурін Р. Х. Особливості тактики допиту підозрюваного в умисному вбивстві з хуліганських мотивів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 38–45.
25. Близнюк І. Л. Виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконними операціями з банківськими платіжними картками (реквізитами карток). *Наука і правоохорона*. 2014. Вип. 3 (25). С. 129–135.
26. Близнюк І. Л. Особливості вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з неправомірним заволодінням грошовими коштами з картрахунку фізичної особи за допомогою використання банкоматів. *Наука і правоохорона*. 2015. Вип. 3 (29). С. 137-150.
27. Ботнаренко І. Домашнє насильство: початковий етап розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2021. Вип. 36 (2). С. 82–92. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2021-36-2-82>.
28. Василюва-Карвацька О. В. Криміналістична характеристика злочинів: сучасні аспекти. *World science*. 2018. Вип. 5 (2(30)). С. 73–76.
29. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних

провадженнях : метод. реком. / [М. В. Гуцалюк, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

30. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 4 липня 2013 року. Справа № 2602/827/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33328367>

31. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 22 вересня 2016 року. Справа № 127/16586/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61460893>

32. Вирок Галицького районного суду Івано-Франківської області від 14 вересня 2017 року. Справа № 341/303/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68929856>

33. Вирок Деснянського районного суду м. Києва 16 серпня 2018 року. Справа №754/2592/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76287553>

34. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 11 листопада 2021 року. Справа №754/15144/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101007558>

35. Вирок Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 25 жовтня 2017 року. Справа № 210/4043/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69817529>.

36. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області від 26 березня 2018 року. Справа № 278/437/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72943621>.

37. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 18 грудня 2018 року. Справа № 344/21336/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78854687>.

38. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 15 липня 2021 року. Справа №345/2625/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98323933>.

39. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 15 грудня 2021 року. Справа № 953/18392/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102371671>.

40. Вирок Новотроїцького районного суду Херсонської області від 16 травня 2012 року. Справа № 2118/843/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24164912>.
41. Вирок Овідіопольського районного суду Одеської області від 27 жовтня 2020 року. Справа № 509/1520/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92456213>.
42. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 19 січня 2022 року. Справа № 757/39382/21-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103325901>.
43. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 7 грудня 2021 року. Справа № 759/17253/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101681157>.
44. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 7 лютого 2017 року. Справа № 759/1171/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64552153>.
45. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 13 грудня 2018 року. Справа № 759/151/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78677847>.
46. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 4 травня 2017 року. Справа № 1-кп\760\ 813\17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66373769>.
47. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 25 лютого 2020 року. Справа №607/26008/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88156443>.
48. Вирок Шевченківський районний суд м. Києва від 20 серпня 2019 року. Справа № 761/5220/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85568666>.
49. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 28 серпня 2012 року. Справа № 2610/19818/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25750439>.
50. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 3 жовтня 2022 року. Справа № 761/10692/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106564444>.

51. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30 листопада 2016 року. Справа № 761/39282/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63392350>.

52. Войтенко І. С. Експертно-криміналістичне забезпечення процесу розслідування шахрайств, що вчиняються з використанням банківських платіжних карток. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 249–259.

53. Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 146–152.

54. Волобуєв А. Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. № 5. С. 28–37.

55. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов 2019. 122 с.

56. Воробей О. В. Судова експертиза документів: основні поняття, виникнення та перспективи розвитку. *Судова практика*. 2010. № 10-11. С. 19–26.

57. Воробей О. В., Малета, Р. М. Особливості підробки документів шляхом монтажу. *Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали наук.-практ. інтернет-конф.*, м. Одеса, 29 квітня 2020 р. Одеса : ОДУВС, 2020. С. 8–11.

58. Габрильчук Є. В. Підробка документів: поняття та сутність. Пріоритетні напрями модернізації системи права. *Матеріали науково-практичної конференції (м. Одеса, 17-18 травня 2019 р.)*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 73–75.

59. Галаган В. І. Криміналістична характеристика незаконного виготовлення, підроблення, використання або збуту незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (стаття 216 КК України). *Часопис Національного університету «Острозька*

академія». Серія «Право» : електрон. наук. фах. вид. Острог. 2011. Вип. 1 (3). 13 с.

60. Галаган В. І., Саліхова І. Ю. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : монографія. Київ : [б. в.], 2017. 197 с.

61. Гаращенко Ю. С., Мельников І. М. Банківські картки як предмет шахрайства. *Євроінтеграційні процеси в Україні: вдосконалення законодавства та правозастосування : матеріали науково-теоретичної конференції наукового товариства здобувачів вищої освіти (Київ, 19 квіт. 2018 р.)*. К. : Нац. Акад. внутр. справ, 2018. С. 57–60.

62. Гвоздік О. Логічний аспект планування та проведення допиту. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. Вип. 25(1). С. 28–37.

63. Говорова К. І. Місце судово-економічної експертизи у протидії шахрайствам з надання послуг у банківській сфері через Інтернет. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 22. С. 461–472. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.37>.

64. Гонгало С. Й. Судова техніко-криміналістична експертиза документів: сучасні можливості дослідження та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2013. 20 с.

65. Гонгало С. Й. Електронні пластикові картки як об'єкт судової техніко-криміналістичної експертизи документів. *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції “Малиновські читання”, м. Острог, 16-17 листопада 2012 року*. Острог, 2012. С. 253–254

66. Гора І. В., Попович І. І. Комплексне дослідження окремих об'єктів судово-технічної експертизи документів при вирішенні питання щодо встановлення давності їх виконання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 288–292.

67. Гора І. Поняття способів вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. Вип. 9. С. 35–38.

68. Грига М. А. Окремі особливості огляду електронних документів. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.)*. Київ : НА СБУ, 2021. С. 27–29.
69. Григорович Т. В. Можливості судової почеркознавчої експертизи та експертизи технічного дослідження документів під час розслідування злочинів у сфері економічної діяльності. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 28 жовт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека»*. Харків : ХНУВС, 2022. С. 58–61.
70. Гриценко В. Г., Пихтіна П. В. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. *Наукові записки. Серія: право / Scientific notes. Series: law*. 2018. Вип. 5. С. 175–181.
71. Грібов М. Л. Поняття та правове регулювання використання спеціальних знань, умінь і навичок у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110) . С. 13–21. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191101.13>.
72. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню. *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова*. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 437–439.
73. Гуртієва Л. М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. *Правова держава*. 2017. Вип. 25. С. 155–159.
74. Давченко Т. Тактика допиту у кримінальних провадженнях доведення до банкрутства (ст. 219 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Вип. 8. С. 310–316.
75. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2000. 19 с.
76. Дердюк Б. М. Тактичні прийоми подолання конфліктної ситуації під час допиту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 238–241.

77. Деревянко Б. В., Роговець К. В. Безготівкові розрахунки за допомогою платіжного доручення: ризики для сторін. *Актуальні питання адміністративного права та процесу : матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів та студентів, м. Кривий Ріг, 16 грудня 2016 р.* Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2017. С. 103–106.

78. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса : ОНЮА, 2014. 20 с.

79. Динту В. А. Обстановка злочину як об'єкт пізнання. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 375–377.

80. Довженко О. Деякі питання призначення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «право»*. 2019. Вип. 55. Т. 2. С. 124–127.

81. Дубно Т. В. Спосіб вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 22 с.

82. Дудніков А. Л. (2020). До питання визначення способу злочину у криміналістиці. *Theory, science and practice*, III scientific and practical conference 05-08 October, Tokyo, Japan. P. 161–163.

83. Дудніков А. Л. Place of the method of crime in the sphere of economic activity in the system of criminalistics description. *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2016. № 2(4). P. 61. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2013.2.63599>.

84. Думчиков М. О. Кіберзлочинність та дистанційне шахрайство як одна із загроз сучасному суспільству. *Trends and directions of development of*

scientific approaches and prospects of integration of Internet technologies into society. 2021. № 6. P. 199–201.

85. Думчиков М. О. Кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерної інформації: ретроспективний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2022. № 57. С. 86–90.

86. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права.* 2008. № 1. С.125-129. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2008-1/08dlvsmz.pdf>.

87. Євсєєнкова К., Курилін І. Тактика допиту у конфліктних слідчих ситуаціях. *Протидія організований злочинній діяльності : матеріали IV всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. м. Одеса, 14 трав. 2020 р.* Одеса, 2020. С. 59-61.

88. Єні О. Процесуальні та тактичні особливості допиту обвинуваченого. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2018. № 1. С. 85–92.

89. Жердєв В. К. Аналіз криміналістичної інформації про вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, вчинених за допомогою підроблених документів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 472–474. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/111.pdf.

90. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2010. Вип. 10. С. 12–20.

91. Журавель В. А. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 2. С. 136–144.

92. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник академії правових наук України.* 2009. № 2. С. 197–208.

93. Загородній В. Є., Тіщенко В. В. Подія кримінального

правопорушення як обставина, що підлягає доказуванню. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 360–362.

94. Заріцька О. С., Коцан-Олинець Ю. Я. Види шахрайства з банківськими картками та способи протидії їх проявам. *Вісник ЛТЕУ. Юридичні науки*. 2019. Вип. 8. С. 95–101.

95. Захарко А. Закріплення доказів у процесі доказування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 168–173.

96. Земляний Д. Л. Тактичні особливості допиту підозрюваного. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4, С. 336–339.

97. Калько Ю., Гірняк К. Особливості тактики допиту підозрюваних. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., ч. 2, 26 квітня 2013 р.* Одеса : ОДУВС, 2013. С. 56–57.

98. Калюга К. Історія походження криміналістичного поняття особи злочинця. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 12. С. 249–253.

99. Карпенко М. В., Тимофєєва Н. В. Підготовка до проведення допиту. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2021: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 22–23 квіт. 2021 р.) / гол. ред. О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби*. Чернігів : Академія ДПтС, 2021. С. 140–143.

100. Кастарнов Д. Б. Місце обставин, що характеризують особу обвинуваченого, у системі обставин, які підлягають доказуванню. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 154–161.

101. Кахнич К. О. Актуальні питання призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень

у сфері економіки. *Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14 берез. 2022 р., м. Рівне) / Міжнар. економ.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 152–154.*

102. Кептене М. П. Поняття та криміналістична класифікація серійних вбивств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1. Ч. 2. С. 187–191.

103. Климчук М. П., Марко С. І. Криміналістична характеристика способів учинення шахрайства з використанням пластикових платіжних карток. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 193–201.

104. Книженко О. О., Маренич Д. П. Проблеми кваліфікації незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення. *Актуальні питання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії кіберзлочинності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 12 листоп. 2014 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Х. : Права людини, 2014. С. 84–86.*

105. Ковалевська Є. С. Виготовлення та обіг платіжних карток у світі: етапи розвитку ринку та проблеми боротьби зі злочинністю. *Юридична наука*. 2011. № 2. С. 192–199.

106. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1(88). С. 182–191.

107. Коваленко І. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 98–101.

108. Коваленко І. Окремі види експертиз як обов'язкові слідчі (розшукові) дії під час розслідування шахрайства у сфері банківських

електронних платежів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 262–266.

109. Ковальов К. М. Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа. *Криміналістичний вісник*. 2021. № 2 (36). С. 31–43. DOI: 10.37025/1992-4437/2021-36-2-31.

110. Когутич І. І. Типові ситуації початкового етапу розслідування вбивств, та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету Одеська юридична академія*. 2013. № 1. С. 233–247.

111. Колесник Ю. В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 1. С. 78–85.

112. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

113. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час проведення допиту під час розслідування службового підроблення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник*. Дніпропетровськ : Видавничий дім «Гельветика» 2021. Вип. 6. С.100-106.

114. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення : дис. ...д-ра філософії : спец. 081 Право. К., 2022. 264 с.

115. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.

116. Копча Н. В. Особа правопорушника, як елемент криміналістичної характеристики службового підроблення. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 3. С. 98–102.

117. Корнєв О. В., Євтушок В. А. Криміналістична класифікація типових

способів і слідів порушення недоторканності житла. *Приватне та публічне право*. 2022. № 3. С. 61–66. DOI: 10.32845/2663-5666.2022.3.11.

118. Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика економічних злочинів у сфері банківської діяльності. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 р.)* ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 158–160.

119. Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика особи злочинця та злочинних груп у сфері банківської діяльності. *Право і безпека*. 2015. № 2 (57). С. 98–102.

120. Корнієнко В. В. Особливості проведення тактичної операції при розслідуванні кіберзлочинів у банківському секторі. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.)*. Харків : ХНУВС, 2022. С. 232–236.

121. Коробка О. С. Допит у конфліктній слідчій ситуації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 382–385. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/101.pdf.

122. Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки : дис. ... д-ра філософії ; спец. 081 Право. Київ, 2021. 255 с.

123. Костюнік О. В., Побережна В. В. Основні проблеми організації безготівкових грошових коштів в Україні. *Агросвіт*. 2016. № 9. С. 51–55.

124. Коць О. О., Гоменюк В. В. Сучасний стан і перспективи розвитку ринку платіжних карток в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 15. С. 671–678.

125. Кравчук Д. Д. Способи злочинного професіоналізму у сфері незаконного використання платіжних карток, пов'язаних із втручанням у роботу банкоматів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2016. Вип. 41. С. 59–69.

126. Кривенко Ю. В., Адаховська Н. С. Щодо видів безготівкових розрахунків. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 443–445.

127. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

128. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.

129. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярвої ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

130. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

131. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2008. 464 с.

132. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

133. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

134. Криушенко, Л. І. Особливості виявлення обставин, що підлягають

з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право / гол.ред. Ю.М. Бисага*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2016. Т.2. Вип. 39. С.94–99.

135. Крупина Я. В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками й іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення за законодавством зарубіжних країн. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали міжвуз. наук.- практ. конф.* К. : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 309–312.

136. Кузьменко О. Актуальні питання призначення деяких видів експертиз під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки. II Міжнародний податковий конгрес : збірник матеріалів (м. Ірпінь, 26 листопада 2021 р.). Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. С. 852–857

137. Кузьменко С. С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Дніпро, 2019. 22 с.

138. Кулик М. Й. Тактика проведення огляду місця події. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики : зб. тез доповідей V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.)*. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 228–232.

139. Курилін І. Р., Атаманчук, В. М. Тактичні особливості допиту в провадженнях про кіберзлочини. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 237–242.

140. Курман О. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинних посягань на відомості, що становлять комерційну або банківську таємницю. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 181–190.

141. Курман О. В. Тактичні операції при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_8.

142. Куцкір Г. М. Сучасні способи технічного підроблення підписів з використанням технічних засобів. *Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія* / Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич : «ПОСВІТ», 2020, С. 354–361.

143. Линник О. В. Виявлення підробки електронного цифрового підпису для встановлення змін у документі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 209–211.

144. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. №. 4. С. 581–586.

145. Личко О. П. Особливості проведення технічної експертизи змінених документів. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки - 2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 р.)*. Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 125–129.

146. Ліпін Ю. О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 141–148. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.20>.

147. Лісіцький А. В. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.)*. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 251–254.

148. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ" КПІ" Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 4 (44). С. 125–130.

149. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчикова В. Є. Криміналістична

характеристика в методиці розслідування окремих категорій злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 19 / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2017. С. 237–243.

150. Лук'янчиков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Історико-правовий часопис : журнал* / упоряд. Н. Вознюк [та ін.] ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2013. № 2. С. 107–113

151. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 435–441.

152. Макодзьоб А. В. Співвідношення предмета злочину та способу вчинення злочину. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право / гол.ред. Ю.М. Бисага*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2019. Вип. 54. С.164–169.

153. Макознак С. Є. Психологічні особливості допиту в конфліктній ситуації. VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум: [Матеріали форуму, м. Київ, Національний авіаційний університет, 18 травня 2023 р.]. К., 2023. С. 237–239.

154. Малярова В. О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Право і Безпека*. 2013. № 3. С. 86–91.

155. Малярова В. О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. № 32. Ч. 1 : Т.3. С. 111–114.

156. Марко С. І., Сорока С. О. Класифікація типових слідчих ситуацій початкового етапу досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 358 КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 275–286.

157. Медведенко О. П. Питання визначення поняття «незаконні дії» та використання терміну «підроблення» у статті 200 Кримінального кодексу України. *«Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и*

проблемы», междунар. науч.-практ. конф. (2014 ; Кишинэу). Международная научно-практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. / орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишинев : Iulian, 2014 (Tipogr. «Cetatea de Sus»). С. 254–256.

158. Мендус С. І. Поняття слідів злочину, їх властивості і криміналістичне значення при розслідування злочинів. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності: збірник матеріалів конференції*. К : Навчально-науковий інститут № 2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. С. 178–181.

159. Мирний А. В. Розкриття шахрайств, вчинених з використанням електронно-обчислювальної техніки особами, які знаходяться в місцях позбавлення волі. *Актуальні питання розслідування кіберзлочинів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10 груд. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2013. С. 185–189.*

160. Мілевська А. О. Слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з підробленням нотаріальних документів. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. № 2. С. 30–37.

161. Москаленко Г. В. Етапи розслідування злочинів: криміналістичний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2013. 207 с.

162. Наголова І. О. Подія кримінального правопорушення в системі обставин, які підлягають доказуванню за чинним КПК України. *Правові реформи*. 2015. № 2. С. 20–22.

163. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

164. Науменко С. М. Стосовно питання підробки

- документів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 278–285.
165. Науменко С. М. Стосовно питання щодо підробки ідентифікаційних документів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 456–464.
166. Неділько Я. Обстановка та «слідова картина» як елементи криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 359–364.
167. Нікіфорчук В. Електронні гроші у сфері фінансово-банківських злочинів: проблематика та визначення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Вип. 107(2) С. 158–171.
168. Одерій О. В. Предмет посягання як елемент криміналістичної характеристики злочині проти довкілля: окремі питання. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Вип. 26(1). С. 255–259.
169. Омельченко О. С. Поняття та сутність протидії розслідуванню злочинів на стадії кримінального провадження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 96–103.
170. Оржинська Е. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення: поняття та практичне значення. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2021. № 46(1). С. 99–102.
171. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2006. 23 с.
172. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 221 с.
173. Осика І. М. Характеристика способів використання підроблених документів при вчиненні злочинів у сфері підприємництва. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 34. С. 82–87.
174. Особливості призначення судових експертиз : практ. порадник / М-во внутр. справ України ; Експертна служба ; Харківський наук.-дослід.

експерт.-криміналіст. центр [авт.-уклад. : С. Перлін, С. Шевцов, О. Кокорін]. Вид. 2-ге, переробл. Харків, 2021. 92 с.

175. Особливості розслідування злочинів, вчинених шляхом кредитно-фінансових операцій: Методичні рекомендації / О. В. Пчеліна, В. В. Корнієнко. Х. : Харківській нац. ун-т внутр. справ, 2011. 36 с.

176. Павлова Н. Особливості початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 466–471.

177. Падалка Л. О. «Особа злочинця» як елемент криміналістичної характеристики фінансового шахрайства у сфері карткового бізнесу. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 25-26 жовтня 2013 року)*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 158–162.

178. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Х., 2006. 194 с.

179. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: Монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф., акад. АПрН України В. І. Борисов. Х. : Право, 2009. 184 с.

180. Пашинська І. В., Жердєв В. К. Організована злочинність у сфері економічної діяльності: характеристика способу вчинення правопорушень за допомогою підроблення документів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 100–103.

181. Переверза О. Я. Особливості процесуальної регламентації, механізму формування показань із чужих слів і тактики допиту свідків та потерпілих, які дають такі показання (за КПК 2012 року). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 228–231.

182. Пілюков Ю. Використання спеціальних знань у кримінальних

провадженнях. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 240–245.

183. Пілюков Ю. Залучення спеціаліста до огляду при розслідуванні розкрадань майна шляхом зловживання службовим становищем. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 2. С. 142–147.

184. Плосконос А. І. Обставини, які підлягають встановленню під час допиту. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: збірник матеріалів наук.практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.)*. НАВС, Київ, 2017. Ч. 2. С. 217–220.

185. Плосконос А. І. Підготовка до допиту при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами та злочинними організаціями. *Актуальні проблеми досудового розслідування: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 липн. 2017 р.)*. Київ, 2017. С. 214–217 С. 214–217.

186. Плосконос А. І. Тактика допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 Право. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 253 с.

187. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затв. Наказом Генерального прокурора 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

188. Попович І. І. Виявлення ознак підроблення банківських платіжних документів в процесі їх огляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 34(3). С. 94–97.

189. Попович І. І. Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

190. Попович І. І. Пластикові картки як окремий вид банківських документів – криміналістична характеристика. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право*. 2011. Вип. 2. С. 2–4.

191. Попович І. І. Проблеми визначення предмета судово-технічної експертизи документів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 326–328.

192. Попович І. І. Комплексне дослідження реквізитів захисту

пластикових карток. *Закарпатські правові читання : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (25-27 квітня 2014 року, м. Ужгород) / за заг. ред. В.І.Смолянки; відп. за вип. Я.В. Лазур, І.М. Полюжін. Ужгород, 2014. Т.2. С. 506–510.*

193. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затв. Наказом МВС України 8 лютого 2019 року № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

194. Постіл Н. С., Цимбал П. В. Класифікація слідів комп'ютерних злочинів. *Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения: материалы международной научно-практической конференции (Донецк, 18-19 мая 2006 г.)*. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2007. С. 138–140.

195. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

196. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2023 року № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

197. Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг : затв. Постановою Правління НБУ 29 липня 2022 року № 163. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22#Text>

198. Про затвердження Інструкції про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті : Постанова Правління НБУ від 3 березня 2023 року № 16. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016500-23#Text>

199. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 року № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>.

200. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

201. Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.

202. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

203. Процюк О. М. Тактичні прийоми під час проведення допиту в безконфліктній ситуації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 348–352.

204. Пушина Н. Л. Способи вчинення незаконних операцій з використанням платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, обладнання для їх виготовлення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 112–115. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-2.25>.

205. Пчеліна О. В. Механізм вчинення економічних злочинів. *Право і безпека*. 2009. №4 (31). С. 118–122.

206. Пчеліна О. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190.

207. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2010. 19 с.

208. Пчеліна О. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості. *Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф (м. Дніпро, 15 листоп. 2019 р.)*. Дніпро, 2019. С. 231–234.

209. Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 167–170.

210. Пчеліна О. Тактичні операції під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 290–294.

211. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 177–183.

212. Пчолкін В. Д., Федосова О. В. Тактичні операції при розслідуванні злочинів економічної спрямованості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко*. 2019. № 4 (88). С. 265–277. DOI: 10.33766/2524-0323.88.265-277

213. Ревенко О. І. Класифікація способів вчинення незаконного видобування вугілля. *Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності : матер. наук.-практ. конферен. (м. Миколаїв, 29 травн. 2015 р.) ; упоряд. к.ю.н., доц. В.С. Бондар, к.ю.н., доц. Р.В. Корякін, к.ю.н.. М.О. Яковенко*. Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2015. С. 134–138.

214. Реуцький А. В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток : автореф. ... дис. канд. юрид. наук ; спец. 12.00.09. Харків, 2009. 20 с.

215. Реуцький А. В. Особливості слідчого огляду при розслідуванні злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського : серія «Юридичні науки»*. 2012. № 1. С. 179–187.

216. Реуцький А. В. Розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток: монографія ; за ред.. В.О. Коновалової. Сімферополь : Салта, 2010. 226 с.

217. Рибальський О. В., Тимошенко Л. М., Мушак А. Я. Комп'ютерно-технічна експертиза та інформаційна безпека. *Сучасна спеціальна техніка*. 2014. № 1. С. 85–89.

218. Рожик Є. М. Особа злочинця та наслідки злочину:

криміналістичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 48. С. 83–87.

219. Рожик Є. М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*, 2020. № 6-2. С. 200–207.

220. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: Монографія / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 2006. 624 с.

221. Романенко Т. В. Особливості слідової картини шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет. *Молодий вчений*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 51–54.

222. Романенко Т. В. Типові слідчі ситуації та програми дій слідчого на початковому етапі розслідування шахрайств, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 273–278.

223. Романівка З. Є. Знаряддя та засоби вчинення злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2020. 21 с.

224. Рубан О. С., Максимчук Б. Я. Фінансові злочини: типологізація механізму здійснення. *Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспекти : Матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпро, 28 листоп. 2019 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2019. С. 188–191.

225. Сабадаш В. П. Фішинг як найбільш розвинений вид шахрайства в Інтернеті. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1. С. 228–233.

226. Савчук Т. І. Щодо протидії розслідуванню корупційних злочинів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.)*. Харків, 2019. С. 147–150.

227. Садченко М. М. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків. *Митна справа*. 2014.

№ 1. С. 91–96.

228. Салтевський М. В. Криміналістика в сучасному викладенні юристів. Х. : ІМП «Рубикон», 1997. 432 с.

229. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса : ТЕС, 2020. 372 с.

230. Самойленко О. А. Початок кримінального провадження (з позицій криміналістичної науки). *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 226–231.

231. Самойленко О. А. Типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування злочинів, скоєних у кіберпросторі. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 82 / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) та ін.* Одеса : Гельветика, 2019. С. 188–190.

232. Самойленко О. А. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 23 / голов. ред. М. В. Афанасьєва ; МОН України, НУ «ОЮА».* Одеса : Гельветика, 2019. С. 121–128.

233. Самойленко О. А. Характеристика технологій вчинення злочинів у кіберпросторі. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 7. С. 64–71.

234. Сезонов В. С. Генезис криміналістичного дослідження документів як галузі криміналістичної техніки. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 133–140.

235. Семеніхін М. В., Качурін С. Г. Фактор протидії при відібранні експериментальних зразків почерку. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. Вип. 35. С. 148–159.

236. Сергєєва Д. Б., Топорецька З. М. Криміналістична характеристика службового підроблення. *Вісник кримінального судочинства*. № 3. 2019. С. 90–99.

237. Сілко В. В. Предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики незаконного видобування бурштину. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 34. С. 192–210.

238. Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6195>.

239. Слупко В. М. Тактика проведення допиту в умовах протидії. *Науковий вісник Львівської комерційної академії : серія юридична*. 2015. № 1. С. 237–245.

240. Сольонова О. О. Особливості підготовки до проведення допиту потерпілого. *Право і суспільство*. 2017. Вип. 1. Ч. 2. С. 260–264.

241. Сорока С. О., Марко С. І. Особливості виявлення та початкового етапу розслідування підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту чи використання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 322–334.

242. Соф'їн М. І. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обов'язковий елемент предмета доказування слідчим у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 253–262.

243. Степанюк Р. Л. Дослідження документів при розслідуванні бюджетних злочинів. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 49–54.

244. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Х. : НікаНова, 2012. 382 с.

245. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2004. 265 с.

246. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвипук. С. 38–42.

247. Степанюк Р. Л. Проблеми формування криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації*

України. 2013. № 5. С. 173–180.

248. Степанюк Р. Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3. С. 110–115.

249. Степанюк Р. Л. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 143–147.

250. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері. *Право і безпека*. 2012. № 1 (43). С. 204–208.

251. Степанюк Р. Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 977–981. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11crlbcu.pdf>

252. Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 2(102). С. 289–305.

253. Стрелков Л. О. Предмет злочину «незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їхнього виготовлення». *Реформування правової системи України: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів: матер. міжнар. наук.-практ. конферен. (м. Київ, 28-29 квітня 2004р.)*. Київ: Нац. Акад. управління, 2004. Ч. 2. С. 537–542.

254. Стрелков Л. О. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення. *Юридична наука*. 2011. № 1. С. 145–151.

255. Супруновський А. І. Розслідування злочинів, пов'язаних з відчуженням житла шляхом обману або зловживання довірою (першочерговий етап). *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян*. Одеса :

Гельветика, 2020. Т. 3. С. 350–353.

256. Сьоміна Н. А. Банківська платіжна картка як знаряддя шахрайських дій: поняття та основні способи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірник наукових статей*. 2016. Вип. 40. С.149–156.

257. Тальянчук Л. Термосублімація як новий спосіб підробки документів на пластиковій основі. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : збірник матеріалів засідання №2 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 червня 2022 р.)*. Кропивницький : ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2022. С. 235–237.

258. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... д-ра філософії : Спец. 081 Право. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 244 с.

259. Тельпіс М. В. Відмежування знарядь і засобів вчинення злочину від предмета злочину. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. С. 194–200.

260. Теорія та практика розслідування злочинів в умовах протидії : навч.-метод. посібник [Електронне видання] / Л. І. Аркуша, Л. М. Гуртієва, М. О. Д'ячкова, І. В. Загородній, А. В. Мурзановська, А. В. Підгородинська, О. О. Торбас ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2021. 129 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/16151>, <https://doi.org/10.32837/11300.16151>

261. Тіщенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. С. 141–157. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v94.2022.17>.

262. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушення недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 192–197.

263. Ткаченко Я., Іванко Є. Дослідження рукописних записів і підписів у технічній експертизі документів. *Молодий вчений*. 2022. № 1 (101). С. 215–218.

264. Трубников В. М. Нове про суб'єкт злочину. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Спеціальний випуск. С. 110–117.

265. Усатий Г. Криміногенна ситуація у сфері електронного банкінгу. *Правова інформатика*. 2008. № 1 (17). С. 54–61.

266. Фіалка М. І. Кримінальний правопорушник: особа чи особистість (до проблеми термінологічного закріплення). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2 (25). С. 108–118.

267. Фіалка М. І. Соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє підроблення документів. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: зб. тез між нар. наук.-практ. конф. (Львів, 8 лист. 2019 р.)*/уклад. О.В. Авраменко, С.С. Гнатюк, І.І. Сидорук. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 158–160.

268. Фінагєєв В. О. Способи вчинення злочинів, пов'язаних із використанням засобів доступу до банківських рахунків. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 63–82.

269. Хижняк Є. С. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду документів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 207–211.

270. Хижняк Є. С. Особливості огляду електронних документів під час розслідування злочинів підрозділами Державного бюро розслідувань. *Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.)* / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ "ОЮА". Одеса : Юридична література, 2018. С. 355–358.

271. Хижняк І. О. Значення судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів в розслідуванні злочинів. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів : матеріали кругл. столу: (Київ, 25 лютого 2015)*. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 112–115.

272. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення

слідчого огляду (організаційний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 262–267.

273. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181–184.

274. Чаплинська Ю. Організаційне забезпечення проведення допиту. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 189–194.

275. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2006. 416 с.

276. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківської діяльності як об'єкт кримінологічних досліджень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 192–198.

277. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 137–146.

278. Черняхівський Б. В. Особливості проведення слідчого огляду під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. 2(115). С. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.58>.

279. Чигрина Г. Електронні документи: залучення спеціаліста до збирання та використання під час кримінального провадження. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Вип. 25(3). С. 134–137.

280. Чичиркіна С. П. Особливості проведення слідчих дій на початковому етапі розслідування службових підроблень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2012. № 3. С. 167–172.

281. Черноус Ю. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. Вип. 26(1). С. 13–21.

282. Чубар Д. Ю. Комп'ютерно-технічна експертиза як самостійна процесуальна форма отримання «віртуальних» доказів. *Актуальні проблеми*

національного законодавства: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Кропивницький, 8 листопада 2018 року. Кропивницький : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2018. С. 208–210.

283. Чучко С. В. Розслідування шахрайства при купівлі товарів через мережу Інтернет : дис. ... д-ра філософії : спец. 081 Право. Дніпро, 2021. 276 с.

284. Чучко С. С. Оцінка первинної інформації та коло обставин, що підлягають установленню в ході розслідування шахрайств під час купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет: окремі аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 304–309.

285. Шведова О. В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 19 с.

286. Шевченко В. В., Дудченко Н. В. Підробка платіжних карток та банкоматне шахрайство. *Перспективи управлінської діяльності суб'єктів господарювання в контексті економічної безпеки: матеріали міжнародного форуму з безпеки, Черкаси, 25-27 травня 2017 р.* Черкаси, 2017. С. 275–277.

287. Шевчук В. М. Наукові підходи до розуміння тактичної операції. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2012. Вип. 12. С. 22–33.

288. Шевчук В. М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 252–261.

289. Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій в криміналістиці: автореф. дис... канд. юрид. наук; Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого. Харків, 2013. 46 с.

290. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Х. : Харків юридичний, 2007. 432 с.

291. Щур Б. В. Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... канд. юрид. наук :

спец. 12.00.09. Х., 2004. 197 с.

292. Ющук О. Винуватість обвинуваченого, як обставина, що підлягає доказуванню при призначенні покарання. *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2021 р.)*. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2021. С 238–242.

293. Яремчук В. О. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09, Харків, 2014. 21 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про
злочини, передбачені ст. 200 КК України**

№ з/п	Запитання	Відповідь	Результат (%)
1	2	3	4
1.	Юридична кваліфікація діяння	Тільки ст. 200 КК України Сукупність діянь	64,1 35,9
2.	Зв'язки з іншими кримінальними правопорушеннями	ст. КК України: 185 190 191 205 209-1 212 222 358 361 362 366	4,65 6,97 4,65 2,32 2,32 2,32 2,32 2,32 6,97 6,97 9,3
3.	Предмет злочину	<i>Форма:</i> паперова електронна <i>Різновид:</i> платіжне доручення платіжна картка чек акредитив електронні гроші інше	40 60 19,17 20,83 9,16 1,67 48,34 0,83
4.	Структура способу вчинення злочину	Повна Усічена (підготовка-вчинення) Усічена (вчинення-приховування) Усічена (тільки вчинення)	61,67 9,16 12,5 16,67
5.	Різновид способу злочину	Підrobка платіжного засобу Незаконне використання платіжного засобу	48,33 51,67
6.	Вид підробки	Матеріальна Інтелектуальна	40 60
7.	Об'єкти незаконних дій	Паперові документи Електронні документи, з яких: - пластикові картки - електронні гроші - інше	31,67 68,33 46,77 50 3,23
4.	Було виявлено сліди злочину	У матеріальному середовищі (матеріальні) У кіберсередовищі (цифрові) У соціальному середовищі (ідеальні)	100 68,33 100

5.	Соціально-демографічні відомості про правопорушника.	<p><i>Громадянство:</i> України 2,5 Інше 77,5 Чоловік 22,5 Жінка 25 Перебуває у шлюбі 35,8 Вік: 18-28 років 50,8 29-39 років 11,7 40-54 років 1,7 55-59 років 0 старший за 60 років 24,1</p> <p>Раніше вчиняли кримінальні правопорушення. 41,7</p> <p>Офіційно працевлаштований 35</p> <p><i>Освіта:</i> Середня 7,5 Професійно-технічна Вища 57,5</p>	
6.	Початок кримінального провадження	<p>Провадження за ст. 200 КК України розпочато до початку розслідування основного злочину 41,7</p> <p>Провадження за ст. 200 КК України розпочато після початку розслідування основного злочину 58,3</p>	
7.	Загальний перелік слідчих (розшукових) дій, що проводились на стадії досудового розслідування	<p>Огляд місця події 50,8 Обшук 35 Тимчасовий доступ до речей і документів 57,5 Огляд предметів і документів 57,5 Допит 100 Призначення експертизи 100 Пред'явлення особи для впізнання 7,5 Слідчий експеримент 2,5</p>	
8.	Тактичні ситуації допиту свідків	<p>Конфліктна 3,23 Безконфліктна 96,77</p>	
9.	Тактичні ситуації допиту підозрюваного	<p>Конфліктна 24,1 Безконфліктна 75,9</p>	
10.	Види судових експертиз	<p>Технічна експертиза документів 58,3 Почеркознавча 9,2 Комп'ютерно-технічна 46,8 Інші 3,2</p>	

Додаток Б

**Результати анкетування слідчих і прокурорів щодо досудового
розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України**

№ з/п	Запитання	Варіант відповіді	Результат (%)
1.	Посада	Прокурор Слідчий	33 67
2.	Стаж роботи	До 3 років Від 3 до 10 років Більше 10 років	28 64 8
3.	Джерела інформації про незаконні дії з платіжними засобами	Заяви громадян. Повідомлення контролюючих органів Матеріали оперативних підрозділів Матеріали іншого кримінального провадження Інше	53 32 41 18 4
4.	Які елементи, на Вашу думку, варто включити до криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 200 КК України?	Предмет злочину Способи злочину Особа правопорушника Засоби злочину Обстановка вчинення злочину Інші	96 89 78 32 46 2
5.	Які процесуальні дії проводять під час розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України?	Огляд місця події Огляд документів і речей Допит свідків Допит підозрюваного Обшук Слідчий експеримент Призначення судових експертиз Інші	54 94 98 95 62 14 100 3
6.	Які з тактичних прийомів ефективні під час допиту підозрюваного?	Пред'явлення доказів Деталізація показань Використання позитивних якостей особи Звернення уваги на суперечності в показаннях Встановлення протиріч в показаннях підозрюваного та використання їх з метою викриття неправдивих свідчень Залучення спеціаліста до участі в допиті Постановка контрольних запитань. Інші	79 82 64 74 79 52 43 16
7.	Які з судових експертиз, на Ваш погляд, ефективні при розслідуванні службової недбалості?	Почеркознавча Технічна експертиза документів Судово-економічна Комп'ютерно-технічна Інші	56 87 34 76 22

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Михайло БУРДІН

2023 року

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ*Комісія у складі:*

декан факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент **Віталій Романюк** (голова);

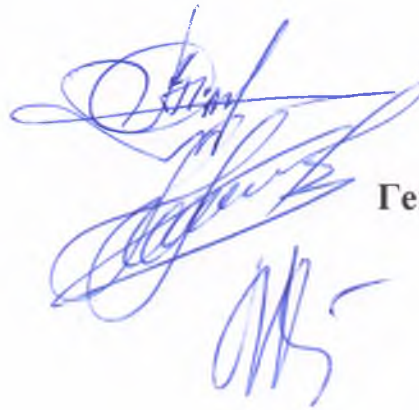
декан факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **Геннадій Звірянський**;

начальник навчально-методичного відділу Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **Ірина Рязанцева**.

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Бараша Леоніда Євгеновича на тему: «Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» поданого на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» використовуються в освітньому процесі Харківського національного університету внутрішніх справ під час підготовки підручників, навчальних посібників, лекцій та науково-методичних матеріалів із дисциплін «Криміналістика», «Кримінальний процес», «Досудове розслідування», «Методика розслідування окремих видів злочинів» та інших дисциплін адміністративно-правового характеру.

Внесені автором до зазначених лекційних матеріалів доповнення підготовлені на достатньому теоретичному та методичному рівні та ґрунтуються на результатах проведеного автором глибокого дослідження чинного законодавства, практики розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, у зв'язку з чим можуть бути впроваджені в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ, а також використані у науково-дослідній роботі слухачів, студентів та курсантів.

Члени комісії:

Віталій РОМАНЮК

Геннадій ЗВІРЯНСЬКИЙ

Ірина РЯЗАНЦЕВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного
університету внутрішніх справ

заслужений юрист України

доктор юридичних наук, професор

Олександр МУЗИЧУК

« 2 »

2023 року

АКТ

впровадження у науково-дослідну діяльність

**Харківського національного університету внутрішніх справ
результатів дисертаційного дослідження Бараша Л.Є. «Методика
розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними
картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків,
електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» на здобуття
наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за
спеціальністю 081 – Право**

Комісія у складі:

- голови: завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, професора Бугайчука К.Л.
- членів комісії: заступника завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Федосової О.В.
начальника відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Абламського С.Є.

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Бараша Леоніда Євгеновича на тему: «Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 – Право, які

відображено у наступних наукових публікаціях здобувача, а саме:

1. Бараш Л. Є. Процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4. С. 262-268. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-262-268.
2. Бараш Л. Є. Аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2022. № 4(22). С. 20-29. DOI: 10.34015/2523-4552.2022.4.02.
3. Бараш Л. Є. Організаційні й тактичні особливості розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Наше право. 2022. № 2. С. 216-222. DOI: 10.32782/NP.2022.2.31.
4. Бараш Л. Є. Структура криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. Вип. 2 (101) Ч. 1. С. 175-184. DOI: 10.32631/v.2023.2.16.
5. Бараш Л. Є. Тактика огляду під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами. Європейські перспективи. 2023. № 2. С. 178-184. DOI: 10.32782/EP.2023.2.29.
6. Бараш Л. Є. Стан розвитку криміналістичного дослідження почергових об'єктів. Проблеми теорії та практики кримінального провадження : матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), Л. В. Могілевський, М. Г. Щербаковський. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 84-85.
7. Бараш Л. Є. Предмет і засоби злочину, передбаченого ст. 200 КК України: криміналістичний аналіз. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 352-354.
8. Бараш Л. Є. Значення спеціальних знань у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 30 вер. 2022 р.). Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 134-139.

9. Бараш Л. Деякі проблемні питання проведення експертизи під час розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л.Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105 річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, 2023. С. 60-62.

10. Бараш Л. Є. Особливості тактики допиту на стадії досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики ХХІ століття : тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 09 черв. 2023 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2023. С. 28-31.

11. Бараш Л. Особливості проведення окремих процесуальних дій під час вилучення та огляду документів у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 83-86.

Члени комісії дійшли висновку, що представлені матеріали свідчать про належний теоретичний та практичний рівень розробки дисертаційного дослідження на тему «Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення»; матеріали ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих законодавчих, наукових та емпіричних джерел.

Комісія констатує, що представлені наукові статті та тези доповідей Бараша Леоніда Євгеновича мають необхідний теоретичний і методологічний рівень. Основні результати його дисертаційного дослідження на тему: «Методика розслідування незаконних дій з документами на переказ,

платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення» використовуються в науково-дослідницькій роботі Харківського національного університету внутрішніх справ з метою подальшого розв'язання проблемних питань протидії злочинності, насамперед, під час удосконалення методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Голова комісії:

**завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності
та якості підготовки кадрів
Харківського національного університету
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор**

Костянтин БУГАЙЧУК

Члени комісії:

**заступник завідувача
науково-дослідної лабораторії
з проблем наукового забезпечення
правоохоронної діяльності
та якості підготовки кадрів
Харківського національного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Олена ФЕДОСОВА

**начальник відділу організації
наукової діяльності та захисту
інтелектуальної власності
Харківського національного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

Сергій АБЛАМСЬКИЙ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бараш Л. Є. Процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4. С. 262–268. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-262-268.

2. Бараш Л. Є. Аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2022. № 4 (22). С. 20–29. DOI: 10.34015/2523-4552.2022.4.02.

3. Бараш Л. Є. Організаційні й тактичні особливості розслідування злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Наше право. 2022. № 2. С. 216–222. DOI: 10.32782/NP.2022.2.31.

4. Бараш Л. Є. Структура криміналістичної характеристики злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. Вип. 2 (101) Ч. 1. С. 175–184. DOI: 10.32631/v.2023.2.16.

5. Бараш Л. Є. Тактика огляду під час розслідування незаконних дій з платіжними засобами. Європейські перспективи. 2023. № 2. С. 178–184. DOI: 10.32782/EP.2023.2.29.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Бараш Л. Є. Стан розвитку криміналістичного дослідження почергових об'єктів. Проблеми теорії та практики кримінального провадження : матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.) / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), Л. В. Могілевський, М. Г. Щербаковський. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 84–85.

7. Бараш Л. Є. Предмет і засоби злочину, передбаченого ст. 200 КК України: криміналістичний аналіз. Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків,

10 груд. 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 352–354.

8. Бараш Л. Є. Значення спеціальних знань у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 30 вер. 2022 р.). Харків: НДІ ППСН, 2022. С. 134–139.

9. Бараш Л. Деякі проблемні питання проведення експертизи під час розслідування незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювілеїв видатних учених: 95-річчя від дня народження Л.Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105 річчя від дня народження М. В. Салтевського (Харків, 19.05.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, 2023. С. 60–62.

10. Бараш Л. Є. Особливості тактики допиту на стадії досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 200 КК України. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики ХХІ століття : тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 09 черв. 2023 р.) ; Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2023. С. 28–31.

11. Бараш Л. Є. Особливості проведення окремих процесуальних дій під час вилучення та огляду документів у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 200 Кримінального кодексу України. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 83–86.